

БОРИС ФІНКЕЛЬШТЕЙН

Інша дорога

БІБЛІОТЕКА ЖУРНАЛУ «РАДУГА»

Серію засновано у 2008 році

БОРИС ФІНКЕЛЬШТЕЙН

Інша дорога

оповідання

Київ
радуґа

2018

ББК
Ф59

Кожна людина обирає свій шлях самостійно, але життєвий вибір письменника безумовно визначає і майбутні напрями його творчості. До речі, іноді це і нове бачення минулого. Творчість письменника Бориса Фінкельштейна добре відома читачам, як на українських теренах, так і у багатьох європейських країнах. Це його дев'ятнадцята книга оповідань, виданих російською, українською, кримськотатарською, французькою, англійською та іспанською мовами. У ній дуже багато нового, нерідко несподіваного. Письменник уміє бачити і чути світ в усьому його розмаїтті. В оповіданнях Бориса Фінкельштейна минуле і сучасне, просте і складне, світле і темне, добре і не дуже. Але все це – чудова різнобарвна казка, яку ми називаємо життям.

ISBN

© Фінкельштейн Б.Г., 2018
© Журнал «Радуга», 2018

В осінньому лісі між довгих доріг
Застиг я замислено на повороті.
Було дві дороги. Я довго не міг
Обрати одну у пекельній турботі,
Не відав, що станеться потім.

Подався праворуч. Осіння імла,
Вела в помаранчеві хащі,
Де кожна стежина уже заросла.
А втім, як і перша дорога була
Та друга дорога пропаща.

Обидва шляхи вже накрив падолист.
Я знав: вороття вже не буде.
Навряд чи згодиться до мандрів мій хист.
Темнішають крони, темнішає ліс..
Лиш гомін та шерхіт усюди.

Я все пригадаю в далекому сні
Той шлях, що стелився поруч,
І луки зелені, і трави рясні,
І співи пташок гомінкі, голосні..
А все ж таки йшов я праворуч.

Роберт Фрост. «Інша дорога»

Шановний читачу! До цієї збірки увійшли переважно оповідання, які я написав після того, як мені довелося зробити складний життєвий вибір. Тому вона й має назву «Інша дорога». Ми всі постійно вибираємо свій шлях із багатьох можливих варіантів. І це зумовлює всі інші.

ЯНГОЛА-ОХОРОНЦЯ ВАМ

Господи, дай мені спокій прийняти те, чого я не можу змінити, дай мені мужність змінити те, що я можу змінити, і дай мені мудрість відрізати одне від іншого.¹

Сіра стрічка дороги майже зливалась із загальним тлом срібlistого листя середземноморської рослинності. Тепер зима, однак тут дерева не скидають листя. Дорога різко йшла на підйом і повертала ліворуч, зникаючи за горою. Йому було добре видно — будинок стояв на пагорбі, і велике панорамне вікно знаходилося прямо перед письмовим столом. Навколо — ліворуч, праворуч і попереду по схилах невисоких гір тулилися чимось схожі, а в чомусь і різні, яскраво розфарбовані будинки місцевих мешканців. Ну прямо

¹ Молитва про душевний спокій (SerenityPrayer). God, grantmetheserenitytoacceptthethings I cannotchange. Thecouragetochangethethings I can. Andwisdomtoknowthedifference (англ.). Текст давньої молитви. Сучасний виклад приписують богослову Карлу Фрідріху Етінгеру (1702–1788) і пастору Рейнгольду Нібуру (1892–1971), котрий у 1930 році цими словами завершив свою проповідь. Смісл цієї молитви присутній у різних релігіях в багатьох варіантах.

тобі селище працьовитих і веселих гобітів. Таж сьогодні неділя, і машини в основному на приколі по узбіччях. Звичайна тут зранку сонячна погода змінилася на сіреньку меланхолійну, а з обіду навіть накрапав дощик. Тихо й нудно. Втім, у нього було заняття. Довгий час йому якось не писалося. І матеріалу було вдосталь, і подій відбувалося чимало, але ось — не писалося і все тут. Однак учора ввечері все раптом пішло іншим шляхом. Він саме сидів за кермом своєї машини, і обстановка на величезному європейському шосе була досить напруженою. Несподівано всередині нього щось наче блиснуло, й одразу стало зрозуміло, про що і як писати. Це був той самий момент. Вести машину стало небезпечно, він подався у правий ряд, обережно пригальмував на узбіччі, дістав ручку і блокнот.

Повз нього проносилися великі та малі автівки, повітря гуло від звуку моторів, його машину відчутно похитувало від вихрових потоків величезних фур, а він продовжував писати, допоки майже одночасно не закінчилися і паста в ручці, і блокнот. Він глянув на приладову дошку — минуло три години. Цієї миті поруч зупинилася поліцейська машина. «Що сталося, ви давно тут стоїте?» — запитав молодий, але вже доволі бородатий правоохоронець, що вийшов із неї. Він, як міг, пояснив, що треба було терміново записати свої думки, оскільки письменник не може не писати, коли це для нього життєво необхідно. Поліцейський дещо здивовано подивився на чоловіка, глянув на списаний блокнот і, здавалося, задовольнився відповіддю. З усього було видно, що

йому так і кортіло покрутити пальцем біля скроні, але стримався. Служба ж бо.

Не раз у минулому подібні осяяння значно просували його на літературній ниві, але щоб так раптово... Втім, тепер це було рідше, набагато рідше. Інші події займали його останнім часом. Він завжди писав, лише коли приходило натхнення, ніякої планової літератури. Власний досвід часто-густо доводив, що за планом нічого хорошого не напишеш. А витратити дорогоцінний час даремно він собі тепер просто не міг дозволити. З кожним прожитим роком розумів це краще й краще. Отож — тільки натхнення і ніяк інакше, тим більше що писати він почав пізно. Дехто вже закінчує у такому віці. Звідки це береться? Чому виникає нестримне бажання довірити паперу свої думки, бажання, емоції? Ніхто не знає, але в нього склалася своя гіпотеза на цей рахунок. Він дійшов висновку, що абсолютно нормальна людина до натхнення не схильна. Це відхилення, що виникає під впливом якогось поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, можливо, навіть хвороба. Воно має початок і кінець, коли організм бере під контроль розбурхану свідомість. Значить — лови момент, адже тільки в цьому стані ти здатний на багато що. І це стосується не лише літератури, а й будь-якого виду художньої творчості, науки, а можливо, й любові. Хто знає, хто знає? Усі ці напрямки людської діяльності були йому добре знайомі, але відповіді він не мав. Може, вищі сили? Тут він теж був сповнений сумнівів. Головне, про це нікому й не розкажеш. На оточуючих він, напевно, справляє враження впевненої

в собі людини, але всередині... Всередині завжди була проблема вибору. Він здобув не одну освіту: спочатку технічну, потім гуманітарну; отож у ньому якось уживалися і фізик, і лірик.

Пригадується, в інституті в нього був період богушукання. На другому курсі марксистсько-ленінську філософію їм читав професор, запрошений із університету. Цікаво читав, і юні студенти-технарі захопилися. Вони, троє друзів, вирішили вивчити предмет глибше, створили гурток, ставили складні запитання, професору це навіть подобалося. І якось, без свідків, він сказав їм, що у великому приморському місті найкраще філософію викладають у семінарії, бо там вона очищена від марксизму-ленінізму. Ризикував, треба зізнатися, як на ті часи, але сказав. Потім семестр закінчився, закінчилась і філософія — в технічному виші обсяг цього курсу був невеликий. Усі забули, але не він. Тоді ще оточуючі, та й сам він, не здогадувалися про особливості його пам'яті. «Нормальні» люди вміють забувати, стирати зі своєї пам'яті те, в чому немає потреби, звільняти місце для нової актуальної інформації, захищатися цим від неприємних спогадів. У нього така «кнопка» була відсутня — він пам'ятав усе й назавжди. П'ятдесят років минуло відтоді, а ось воно: все до найдрібніших подробиць. Така хороша, а може, така неправильна пам'ять дозволяла йому легко вчитися, проте не давала розслабитися. Погано це чи добре — вирішуйте самі. Другою особливістю було те, що він з першого погляду запам'ятовував усе, що подобалося, але абсолютно не засвоював те, що не подобалося чи було несуттєвим. Напевно, це наслідок першої

особливості — його особистий процесор розумно обмежував доступний обсяг корисної інформації. Була і третя особливість — його свідомість не терпіла невирішених питань. Кожне питання вимагало обов'язкової відповіді, байдуже — позитивної чи негативної. Лише тоді інформація якось «згорталася» і переставала турбувати, але все одно займала своє місце десь там — в особистому «сервері».

Отже, він не забув і вирішив діяти. Але... — семінарія? Зважте на те, що це були «глухі» соціалістичні часи. Одна з тогочасних тез: «Релігія — опіум для народу». Для початку він сховався на кафедру наукового комунізму. Нині сама ця назва звучить дико, але було ж. Там він розповів, що хоче виступити на міжвузівській студентській конференції із доповіддю про переваги наукового мислення над релігійним. Однак про релігійне нічого не знає, то попросив листа до ректора семінарії, щоб пустили послухати щось на цю тему. Могло й не «пройти», але його неслов'янське прізвище і нехристиянське походження не викликали ніяких побоювань, і він отримав такого листа.

Ректор семінарії виглядав дуже солідно — з борою і в повному убранні. У майбутньому він далеко піде та стане предстоятелем однієї з православних церков України. Лист його дещо здивував. «Як я розумію, ви не християнин? — запитав він спантеличено. — Втім, гаразд — підтримаємо колега». І йому виписали пропуск на курс релігійної філософії. Лекції були після обіду, якраз можна було встигнути вранці в інститут і потім ще перекусити.

Прослухавши кілька лекцій, він зрозумів, що різниця не така вже й велика. Але в аудиторії навпроти читали щось більш спокусливе. Там вивчали «Старий Заповіт». Він пересів туди й одразу зрозумів — ось воно, саме те. Звідтоді тільки туди й ходив. Відпустив ріденьку ще рослинність на підборідді і став схожий на інших семінаристів. Хлопці там виявилися хороші, переважно з українських сіл і з сімей священнослужителів. Спілкувалися з ним по-дружньому, і він до всіх ставився добре. Ну, «взяли» пару разів спільно «на груди» для закріплення компанії. Місяць, другий минає. Режим хоч куди... Вранці до інституту, потім в семінарію, після того успортзал, а ще ж погуляти — все прекрасно. Особливо він подружився з сусідом по аудиторії — Сашком. Хлопець із глухого села, батько священник в місцевій церкві, троє молодших братів удома. Годували в семінарії погано, втім, як і скрізь тоді, й Сашко був худий-худий. Отож батьки йому продукти з дому надсилали, щоб зовсім не ослаб. Семінаристи жили в гуртожитку, і все в них було спільне. Він до них кілька разів заходив — посидіти, поговорити, бо пропуск у нього був.

А тут і залік підходить із П'ятикнижжя. Це перші п'ять книг канонічної християнської та єврейської Біблії: Буття, Вихід, Левит, Числа і Повторення закону. Він чомусь дуже легко засвоював цю інформацію, чого не можна було сказати про Сашка, якому вона давалася з великими труднощами. Особливо важким було для нього запам'ятовувати генеалогію і незнайомі єврейські імена. Коли до заліку лишилося три дні, викладач захворів на грип. Замість нього курс продовжив зовсім незнайомий літній

священик, який семінаристів ув обличчя не знав. Тут Сашко став поглядати на товариша з великим інтересом. «Слухай, — сказав він якось увечері, — а чому б тобі не скласти залік замість мене. Візьмеш мій підрысник, ми одного розміру. Та й узагалі схожі». Вони й справді були схожі — обидва худі і довгі; очі й давно не стрижене волосся — однакового кольору. Він спробував заперечити, але тут Сашко «викотив» останній аргумент: «Я батька попрошу, він нам «чверть»самогону надішле. Та й закуска — недавно кабанчика закололи. Всій компанії «виставлю». А то відчуваю, що «зріжусь». Рятуй, друже!» Це була авантюра, але вона вдалася. Він бадьоро «відклацав» новому викладачеві всі питання білета, отримав залік і ввечері на славу погуляв разом із семінаристами. Потім настали канікули, він поїхав до батьків в інше місто, а коли повернувся, вже не знайшов у собі сил продовжити вивчення Закону Божого. Та й підозрював, що там його не дуже-то й чекали. Зате тепер він володів рідкісним на той час знанням частини Біблії, яке пізніше розширив за першого зручного випадку. Але це вже інша історія.

Чи знайшов він Віру? Навряд чи, замолоду дуже вже швидко усе промайнуло. Але можна стверджувати, що саме тоді він став на шлях, який у майбутньому далеко його заведе. А як же студентська наукова конференція? Про неї всі благополучно забули, і він теж, оскільки зрозумів: так званий «науковий комунізм» — це теж релігія, тільки дуже примітивна, зі своєю «трійцею» (Маркс, Енгельс, Ленін) і невдало списаним з біблійних заповідей моральним кодексом будівника комунізму, який

було прийнято на XXII з'їзді КПРС у 1961 році — приблизно за три роки до описуваних подій.

Він писав і писав, спочатку начебто хаотичні думки плавно лягали на папір рядок за рядком. За вікном уже стемніло, але він не зважав на зовнішній світ — всередині яскраво та барвисто жило минуле, де він сам був головною дійовою особою. Звичайно, в порівнянні з біблійними патріархами він був зовсім молодий —недавно виповнилося сімдесят. Коротке навчання в семінарії не пройшло дарма, він і тепер пам'ятав, що Сим, Хам і Яфет народилися у Ноя, коли тому було п'ятсот років, а пізніше всесильний Бог встановив людям межу в сто двадцять. Саме в такому віці помер найбільший з усіх пророків — Мойсей. До речі, якось він зовсім випадково на одному з офіційних прийомів зустрів того самого Сашка. Той вже дослужився до високих церковних чинів, висловлювався дуже красномовно і був далеко не худим. Поговорили коротко, і колишній Сашко побажав йому янгола-охоронця в дорогу. Але роз'яснити, що мав на увазі, не захотів. Часи і справді були небезпечні, та й працював він тоді не письменником...

«Янгол-охоронець... Цікавий образ», — подумав. Раніше він завжди вважав, що везіння не його профіль. У карти зазвичай програвав, та й узагалі — не фартовий. Ось усе ретельно розрахувати —то зовсім інша справа. Однак багаторічні спостереження за власною і чужими долями іноді приводили до дивних висновків. Йому нерідко зустрічалися люди —везунчики, але частіше лузери. Схоже, ці явища є заразними й поширюються на оточуючих

подібно до інфекційних захворювань. Адже недаремно капітанами піратських і каперських судів були тільки дуже щасливі люди. А може, тільки такі залишалися живі і в історії? Припустімо, що везіння й невезіння в життєвій програмі задається одразу при народженні людини в якійсь певній пропорції. Тоді що більше тобі щастить, то вища ймовірність подальших невдач. Він бачив купу подібних життєвих ситуацій. Начебто щасливі бізнесмени розорялися просто вмить, зникали в минулому могутні фірми й організації. Ні, правильніше не намагатися змінювати сутність заданої програми, краще її усвідомити й слідувати їй, вибираючи все найліпше. Доля не раз доводила, що й сама може про нього подбати. Щоб зрозуміти це, після кожної події має пройти певний час. Нерідко виявлялося, що невдача меншого масштабу просто захищала від майбутньої дуже великої неприємності. Ось тобі й янгол-охоронець. Отож усе не просто. Не дарма ж на нещасливі авіарейси завжди велика кількість тих, хто запізнився. До речі, на цій самій дорозі, що її видно йому з вікна, позавчора стався цікавий випадок. Дві машини виїжджали на неї з вузької бічної вулички. Передня зачепила підніжкою на повороті високий бордюрний камінь і зупинилася, пропустивши другу, щоб засмучений водій міг розглянути свіжу подряпину на поліровці. Друга сіпнула уперед і лобом у лоб зіткнулася з величезною металевою сміттевої машиною. І що ж — тепер подряпина якось одразу стала непомітною. Все це відбулося в нього на очах. Одна з багатьох життєвих ситуацій. Схоже, що в першого водія був спритніший янгол-охоронець.

Пригадалася тут одна історія, коли йому слово в слово побажали того ж удруге. Правда, гарною англійською мовою побажали, а він приблизно так собі й переклав. Сталося це в 1993 році, коли, вже працюючи в бізнесі, організував міжцерковний візит на сонячний острів у Середземному морі, де місцеве населення — християни й мусульмани — було розділене військами ООН. Відвідали вони вищого тамтешнього церковного ієрарха — в ході бесіди той і побажав. А потім запропонував організувати зустріч із Президентом, на що вони вдячно й погодилися.

А треба сказати, що вперше він був на острові ще до його поділу — в липні 1974-го. Як передбачалося його тодішньою роботою, брав участь у перегоні великого технологічного судна, і 20-го липня вони зайшли на рейд порту приморського міста, щоб уранці стати на дозаправку паливом. Уночі почалися військові дії, був висаджений парашутний і морський десант, літаки бомбили місто й акваторію порту. З берега по радіо їх попередили: «Терміново йдіть, бо ви є аж надто великою ціллю. Дозаправитесь у будь-якому грецькому порту». Вони підняли тоді ще радянський червоний прапор і з трудом, але «дотягли» до найближчого морського порту на материку. Кілька разів їхній корабель облітали бойові літаки, однак обійшлося...

Ось цю історію він і розповів старенькому чоловіку — Президентові тієї розділеної острівної держави — на запитання: коли був тут уперше? Той промовчав, потім несподівано спитав: «А чи вистачило вам палива, ми ж тільки розпочали

бункерування? Сподіваюсь, я дав вам тоді по радіо правильну пораду». І знову замовк. Потім додав: «Можете звертатися до моєї приймальні, якщо знадобиться якась допомога».

Наступного разу він приїхав через рік разом із бізнес-партнером для вирішення ділових питань. Місцевий таксист рано-вранці віз їх з аеропорту в готель незнайомим шляхом, але вони не хвилювалися — раніше тут було цілком безпечно. Несподівано таксі зупинилося перед якимось напівпідвальним «питним» закладом, і їм запропонували поснідати.

А далі розпочалася дивна вистава. До них за столик підсаджувалися якісь дівчата, пили шампанське, яке їм дуже швидко наливав місцевий офіціант, потім зникали, а їхнє місце займали інші і так далі у тому ж дусі.

Коли ж вони зібралися йти, їм принесли рахунок, на який цілком можна було придбати великий автомобіль. Заперечення не допомогли, до місця конфлікту почали підтягуватися міцні хлопці, які до цього ліниво сиділи вздовж стін. Обстановка загострювалась. І тут він згадав про візит річної давності, витягнув з портфеля тоді ще дуже великий мобільний телефон, подзвонив у приймальню Президента і пояснив ситуацію. «Зрозуміло, — привітно озвалася секретарка. — Я вас з'єднаю з начальником поліції». Вислухавши їхні роз'яснення, той попросив передати трубку комусь із місцевих. І все відразу вирішилося: оточуючі стали дуже доброзичливими і вже нізащо не хотіли брати платню за легкий сніданок. Загалом, у готель вони дісталися благополучно.

Ось так несподівано спрацював у небезпечній ситуації подарований їм рік тому місцевий янгол-охоронець. Тільки хто ж був цим янголом? Утім, вищим силам, напевно, належить проявлятися через справи людей, щоб ненароком не вводити їх у спокусу. Принаймні так він подумав тоді.

А це ж цілком можливо. Взяти хоча б давній випадок із семінаристом Сашком — так він же сам і виступав таким собі тимчасовим носієм долі. Для Сашка — так точно. Адже завали він той залік, і хто зна, якби склалася його подальша доля. Може, й не просто так він сказав про янгола-охоронця.

Бували випадки й «крутіші», а ситуації більш небезпечні. На початку бізнесової кар'єри якось знадобилося йому обміняти чималу суму валюти. Зателефонував валютнику-оптовику, домовились зустрітися наступного дня. Перед візитом слід було подзвонити, але телефон чомусь не відповідав. Такого не могло бути, до цього ж він відповідав завжди. Угода зривалася, і він поїхав до оптовика в офіс. Це були дві кімнатки у довгому коридорі на другому поверсі величезної брудної будівлі зі входом через одні обшарпані двері без вивіски. Двері були на місці, потрібно було лише взятися за ручку, повернути й відчинити. Та щось насторожувало. Тихо, але розбірливо внутрішній голос застерігав: «Тікай». І він пішов, угода зірвалася, заробити не вдалося. Наступного дня міліція на прохання родичів розкрила офіс. Оптовикові допомогти вже було неможливо. Судячи з висновку експертів, грабіжник досить довго чекав і клієнта з пристойною сумою, ім'я якого було приколото над робочим місцем — його ім'я. Пістолет

з глушником, пострілу ніхто не почув. Як то кажуть, «проїхало», але янголу довелося потрудитися понаднормово. А через місяць він програв солідну суму в казино — й подумав: «Господи, дякую, що взяв грішми!»

Багато років потому справу, що її він сам створив і два десятиліття успішно нею керував, уніс «вітер змін», вона зникла, розчинилася, «як дим, як ранковий туман». У цьому не було його провини, та переживання, звичайно, були. Думав: «Не пощастило». Минуло три роки, і туди ж — у небуття попрямував і весь грандіозний бізнес, частиною якого він був колись. Але тепер це стало наслідком не тільки об'єктивних, а й ряду суб'єктивних причин. Утіха слабка, та все ж ... «Принаймні ти вже визначився в житті», — зітхали колишні колеги. Пам'ятаєте, має пройти час?..

А хіба ж тільки це? Згадуючи довгий шлях і безліч подій, він щоразу розумів малоїмовірність досягнутого результату і підспудно відчував підтримку долі. Ось тобі й невезіння нароздріб.

Розумів: він далеко не єдиний, хто звернув увагу на дивне везіння, що інколи супроводжувало представників роду людського, коли їхні дії збігалися з базовою програмою. Та що вже там — почнемо з самого початку. У кожному сексуальному контакті чоловіка й жінки беруть участь близько 300 мільйонів живих істот — сперматозоїдів. Та лише один з них може розраховувати на успіх. Тобто ймовірність народження конкретної людини є нескінченно малою величиною. Але ж люди народжуються — ось вам і піклування долі, нашого янгола-охоронця.

Славетний вчений минулого століття, лауреат Нобелівської премії з фізики 1921 року Альберт Ейнштейн якось сказав, що «Господь Бог витончений, але не зловмисний»². Звичайно, це викликало безліч запитань у науковому та громадському середовищі, і тоді Ейнштейн пояснив: «Природа приховує свої секрети за рахунок властивої їй висоти, а не шляхом хитрощів».

Думок може бути багато, але зазвичай люди, що пожили на цьому світі, інтуїтивно відчують закономірності, притаманні масі випадкових явищ, відчують присутність того самого янгола-охоронця. Одне слово, «гори, гори, моя зоре...» Він знову подивився у вікно — світає, вже ранок. Ніч пройшла у спогадах — попереду новий день.

Колись давно йому трапився вірш Бориса Пастернака «Гамлет», написаний у 1946 році. Тоді він думав про майбутнє і ще не підозрював, що минуле, сьогодні і майбутнє існують одночасно. Отож на нього особливо сильне враження справила перша строфа:

Гул затих. Я вийшов на підмостки.
До одвірка тулячись, людську
Наслухаю долю в одголоску —
Що мені судилось на віку.

Минуло багато років, настав новий вік, і нескінченний ланцюг подій простягся між тим і цим

² «HerrGottistraffiniert, aberboshaftisternicht» (нім.) — із промови А. Ейнштейна на семінарі «Про закони всесвіту» під час його першого візиту до Принстонського університету (квітень 1921 р.)

часом. Але тепер він згоден і з останньою строфою вірша великого та нещасливого поета:

...Та готовий вже порядок дійства.
І не відвернути німоти.
Я один, повсюди лицемірство.
Вік прожить — не поле перейти.³

Янгола-охоронця Вам у дорогу...

³ Переклад Юрія Буряка.

ЖИТТЯ — ТЕАТР

«Mundus universus exercet historioniam»¹.

Завіса розсунулась, і я нічого не побачив. Точніше, побачив... пітьму. Вогні рампи висвітлювали сцену, але в залі світло було вимкнене, й наче темна стіна відділяла мене від глядачів. Це заважало зосередитися — ні до кого було персонально звернутися. Я й раніше цілком успішно застосовував цей давній ораторський прийом — вибираеш в аудиторії когось із найнедовірливішим виразом на обличчі та починаеш говорити, звертаючись начебто безпосередньо до нього. Коли вираз змінюється на зацікавлений, обираеш наступну «жертву». І так до самого кінця виступу. Сильний прийом, але потрібно переконливо говорити, вміти поставити себе на місце слухача, бо інші швидко втратять до тебе інтерес.

Сьогодні в мене роль актора, я на сцені, а справжні актори в залі, вони глядачі. Це відбувалося під час моєї роботи в банку. Театр був нашим відданим клієнтом. Восьме березня, і мені потрібно привітати жіночу частину театрального колективу із цим святом.

¹ Гай Петроній — «Весь світ займається лицедійством» (лат.).

Традиційна дія, щоправда, з великої сцени — вперше. Ну, що ж, потрібно розслабитися... Далі все якось пішло само собою.

«Лицом к лицу лица не увидать. Большое видится на расстоянье», — почав я словами Єсеніна і швидко перейшов на вірш Євтушенка: «Всегда найдется женская рука...» А завершив тим, що: «Всегда найдутся женские глаза...»

Зала затихла. «Ще!» — крикнув хтось з місця, і я розсудливо змінив репертуар на добре знаного мною поета «срібної доби» Інокентія Анненського. Втім, кого я хотів здивувати? Цей театр мав давні традиції, і в залі сиділи професіонали. Вони поблажливо поплескали банкірові-лицедію, і ми плавно перейшли до більш приемних тем взаємних привітань.

Потому, звісно, був фуршет, і до мене підійшов головний режисер, народний артист, визнаний майстер. «Однак ви успішно змінили образ, — сказав він. — І швидко так...» Він уважно подивився на мене. «Але зараз ви знову в колишній ролі? Відійдімо. Нам потрібно обговорити пару господарських проблем».

Через кілька годин я повернувся до робочого кабінету, йти було недалеко — треба лише перетнути площу. З цим театром у нас були особливі відносини. Коли банк тільки замислювався, постало питання: «Де розміститися?» Мої колеги вважали, що основним критерієм повинна бути мінімальна ціна оренди. Я ж був упевнений, що в початковий період вкрай важливо вибрати престижне і прохідне місце в центрі, куди не доведеться закликати клієнтів — прийдуть самі.

Величезна будівля театру розташовувалась у самому центрі, й, отримавши невелику рекомендаційну підтримку від друзів, ми провели перемовини та орендували гальорку і частину касового залу. Щоправда, приміщення були в непривабливому стані, але з часом наші господарські служби все відремонтували. Так, усе це коштувало не дешево, але себе виправдало. Виявилось, що місце має значення. Кілька років банк розміщувався на орендованих площах, а потім звів гарну власну будівлю поряд на театральній площі.

За час спільного існування інтереси банку і театру в значній мірі переплелися, колективи стали спорідненими, виникла певна спільна корпоративна культура. На одному з капусників відомий у театральному світі артист заспівав пісеньку, в якій були слова: «Приватний банк при театрі існує». Доля правди в цьому була, треба зізнатися. Цікаво, що проникнення було взаємним. У своєму, банківському світі ми теж дещо відрізнялися від загальноприйнятого стандарту.

Так ось, я повернувся, але щось турбувало мене, якесь нове відчуття. Можливо, змінене старе. Потім поточна метушня стерла це, як спогади про вчорашній сон, але вже вдома я повечеряв і сів писати це оповідання. Почав і кинув — тема здалася надто складною.

Спливло п'ять років. Вітер змін уніс минуле життя, але тема залишилась актуальною. Попередні роки лише довели це. Я повинен її завершити. Справді, чи ті ми, за кого себе видаємо і ким вважаємо? Чи наше життя — це тільки рольові ігри?

Якщо хочеш розібратися в проблемі, почни з самого початку. Ще Козьма Прутков казав: «Дивись у корінь!» А втім, у нього ж і таке: «Де початок того кінця, яким закінчується початок?» І нехай Козьма — узагальнений літературний псевдонім, але ж за ним стояли неабиякі люди. Прислухайтесь до їхньої думки...

Він прийшов у цей світ одразу після Великої війни. Людей загинуло дуже багато, вулиці здавалися пустельними. Навколо самі жінки, чоловіки — тільки інваліди. Кілька років поспіль народжувалися лише хлопчики — природа намагалася заповнити втрати. Він був одним з них. Отож першою його свідомою іпостассю була саме роль маленького хлопчика, чутливого і влюбливого. Цей малий дуже рано почав читати, тому жив фантазіями улюблених книжок і ще не підозрював, наскільки вони відрізняються від суворой реальності. Як і всі, у сім років пішов до школи. Були похмурі, темні, жорстокі часи. Зіткнення з дійсністю стало дуже травматичним. Щоб вижити, відстояти своє місце під сонцем, право на мінімальну самостійність, власну думку і самоповагу, треба було боротися, конкурувати з іншими. Роль довелося змінити — він став школярем. Дивно, але в цій ролі не слід було бути чи принаймні видавати себе розумнішим за оточуючих. Такий собі первинний відбір — час розумних настане набагато пізніше. А тут цього не любили. Водночас зухвалість, прагнення порушувати встановлені правила навіть заохочувалися, піднімали в очах однолітків.

Як «на зло», батьки спочатку забезпечили його непоганим «процесором», і це важко було довго

приховувати в такому «ніжному» віці. Окулярів він не носив, але прізвисько у молодших класах отримав доволі сумнівне — «професор». Тому, керуючись соціальним інстинктом, пролетарське оточення нерідко об'єднувалося проти нього під гаслом: «Пішли професора бити». Результат не завжди відповідав очікуванням, бо «професор» і сам був ще той задирака. Поступово він добре зжився зі своєю роллю, і цей заклик повністю втратив актуальність. Битися слід було на першу вимогу й у будь-який час, інакше ти опинявся в самому кінці незримої, але вельми жорсткої та багаторівневої соціальної драбини. Згодом він це навіть полюбив, зайнявся боксом і став, сказати б, «забіякою в законі». У 15–16 років вони всі фізично дуже змінилися, але сутність їхніх рольових ігор збереглася. Правда, йому необхідно було добре вчитися. Потрібно було вступати до інституту, визначати свій шлях у житті. Але саме це в підлітковому середовищі вважалося якимось не зовсім правильним. Доводилося компенсувати поганою поведінкою. Ось таке дивне поєднання.

У сімнадцять вже сформованим юнаком він вступив до інституту в іншому місті і спершу намагався грати ту ж роль. Не вийшло. Тут були зовсім інші суспільні відносини. Тісні рамки відпрацьованої ролі хуліганістського підлітка не підходили. Спроби реалізувати знайомі схеми поведінки приводили тільки до нерозуміння оточуючих. Вважалося престижним бути розумним, а битися було не обов'язково. Бокс залишився для особистого користування, хоча пару разів і він став у нагоді при постійному переміщенні з однієї квартири на іншу і в процесі конфліктів за дівчат.

Роль довелося міняти, і, включивши нарешті «процесор» на повну потужність, він став інтелектуальним студентом. Усе відбулося природним чином і відкрило зовсім нові горизонти. До п'ятого курсу так вжився в образ, що навіть іноді думав: «Я такий і є насправді».

Однак життя несподівано підкинуло нову роль. Після закінчення інституту призвали в армію. Не одного, звичайно, а всіх хлопців випуску. Ну хто міг очікувати таке? В інституті військова кафедра, і раніше всіх мирно випускали офіцерами запасу, а тут — на тобі. Одне слово, став він командиром взводу зі званням — лейтенант-інженер. І тут відправили разом з підрозділом на невелику війну в центрі Європи. Потім, майже без перерви, на іншу — вже в Африці, потім — на третю, вже в Південно-Східній Азії. Роль молодшого офіцера спочатку давалася нелегко. Це було ніби повернення до ролі школяра, але на новому етапі. Знову довелося штучно обмежувати розумову і підвищувати фізичну активність. Виділятися вважалося неправильним, «качати» права — й поготів. «Мовчати, коли я тебе запитую», — цей вислів його прямого начальника саме з тих часів. Допомогла хороша фізпідготовка, міцні нерви і позитивний погляд на життя. Він досить швидко пристосувався, вжився в роль, і після цього півтора року його портрет провисів до самого «дембеля» на дошці пошани Будинку офіцерів. Напевно, він справді став непоганим офіцером. У всякому разі, його товариші по службі та підлеглі залишалися з ним у найтепліших стосунках і після її закінчення. До речі, один з них знайшов

його з Каліфорнії по Скайпу через 45 років після описуваних подій і телефонує досі. Одразу після закінчення служби він був упевнений, що армія — даремно втрачений час. Згодом з'ясувалося, що це не так. Адже отримав цінний досвід виконання різних ролей і життєвих сюжетів. Начальника і підлеглого, правого й винуватого, нападника й оборонця та багатьох інших. Там він навчився командувати без перевищення влади і підкорятися без душевних трагедій. Це сильно допомогло в майбутньому.

Усе минає, минуло й це. Повернувшись у величезний світ, він виявив, що змінилася обстановка. Жодна із знайомих ролей не забезпечувала в ній успіху. А тут ще додалася роль глави молоді сім'ї. Довелося шукати новий образ. При цьому він чітко усвідомлював, що вже вийшов на Main Street (Головну вулицю), і помилка в сюжеті могла привести до повної життєвої невдачі. Освоєння ролі фахівця і керівника тривало довго, але таки привело до успіху. Дивно, та зміст цих ролей абсолютно не залежав від спеціальності, яку він міняв неодноразово, від місця роботи і навіть суспільно-політичного ладу, який змінився прямо у нього на очах. Головне було зрозуміти своє місце в кожній життєвій «Г'есі».

Згодом він став грати роль батька, потім дідуся. Йому здалося, що ролі вичерпані. Однак новий виток подій приніс і нові ролі. Тепер він письменник і в цій ролі має можливість проаналізувати своє і чуже минуле, припустити майбутнє.

...За вікном була глибока ніч. Я встав із-за столу і вийшов у сад. Зірки дивилися на мене з півден-

ного неба. «Чи не забагато я на себе взяв? Чи під силу нам виділити свою базову програму з купи поточних життєвих ролей? Хто пише сюжет? Хто режисер цієї великої драми? І головне — в чому мета?» На жодне з питань я ще й досі не дав остаточної відповіді. Може, й немає її. Ось сказав же Екклезіаст: «Суєта суєт», і далі: «У великій мудрості багато печалі; і хто примножує пізнання, примножує скорботу».

Повіяло прохолодою, в бік моря задув нічний бриз, слабкий шум хвиль доносився навіть на пагорб, де стояв будинок. Усе в природі було доцільним і пояснюваним, ось тільки ми — люди... Лише ми здійснюємо нелогічні вчинки, а потім іноді й пишаємося цим. Лише ми граємо в різних людей, часто не уявляючи, хто ми є насправді, і від нас можна чекати всякого. Ось заець ніколи не кинеється на вовка. Він заець — він тікає. А від людини, навіть від найслабшої, завжди можна очікувати героїчного вчинку, особливо — коли вибору немає.

Не дарма римляни, воюючи з галлами, завжди залишали їм шлях для відступу або втечі. Бо якщо відступати було нікуди, галли билися до кінця, і втрати були великими. Так само чинили й монголи, що завоювали півсвіту.

Бо ми — люди, і Творець дав нам свободу волі, а значить, і свободу вибирати собі будь-яку роль. Ми не частина природи, це природа частина нас. І раптом я все зрозумів: є тільки ми, і весь інший світ існує всередині нас, оскільки пізнається та відчувається через наші органи чуття. А якщо ми щось не можемо відчутти, значить, його немає.

Ми народжуємося з програмою, що дістається нам від предків, і все життя доповнюємо її своїм світовідчуттям. Частина інформації буде передана нашим нащадкам, тому повністю ми не полишаємо цього світу. Не дарма ж Пушкін написав: «Ні, весь я не помру...» Наші ролі починаються там, де закінчується первинна програма. В основі, в базі — наші емоції: любов, ненависть, відчай, страх, завзятість, прагнення залишити свій слід і багато іншого. Але саме вони визначають весь набір ролей цього спектаклю життя.

Правий Шекспір (незалежно від того, хто ховався під цим ім'ям, він добре зіграв свою роль), сказавши: «Весь світ — театр, і всі ми в нім — актори. І кожен не єдину грає роль...» А ще: «сім дій у п'єсі тій: малюк, школяр, юнак, коханець, солдат, суддя, старий...»².

Неголосно прокричав якийсь нічний птах. Я прислухався до шерехтіння листя і подумав: «Уже шоста дія. Шкода. Але ж є ще й сьома...»

03.04.2017
Барселона

² Вільям Шекспір, п'єса «Як вам це сподобається» («As you like it», 1599–1600 рр.), акт II, сцена VII, монолог Жака.

ДИВОВИЖА...

*Горацію, на світі більше тайн, ніж
вашій вченості хоч би приснилось.*

В. Шекспір. «Гамлет»

Липень у Барселоні — надзвичайно спекотна пора. Очікувані літні гості ще не прибули, і якимось на вихідні я вирішив на пару днів з'їздити в гори, провітритись і продохатися. За навігатором маршрут був близько 200 км, 3–3,5 години шляху, і вранці, нашвидку поснідавши, я сів за кермо своєї машини й вирушив у дорогу. Міський графік зранку напружений: місцеві поспішають у справах, туристи — на екскурсії, школярі та студенти — на заняття, але, вибравшись на автостраду, можна було зітхнути спокійніше.

Багаторядне шосе було не дуже завантаженим, напевно, влітку це не основний туристичний маршрут. Я втиснув педаль акселератора. Мимо проносилися зелені поля, сріблясті гайки, окремі садиби та невеликі селища. Час від часу в поле зору потрапляли стародавні замки, що височили на пагорбах, але цілком обжиті і в хорошому стані. Все — як і має бути у прекрасній та процвітаючій Каталонії.

Приблизно через дві години я з'їхав з автостради і, керуючись вказівками навігатора своєї автівки, опинився у передгір'ях. Дорога стала звивистою. Кинувши побіжний погляд на приладову панель, я несподівано виявив, що закінчується пальне. «Потрібно заправитися», — вирішив я й узявся виглядати бензоколонку. Ще через півгодини надібав її. Це була стародавня споруда, дещо осторонь дороги, і, під'їхавши, я відразу не знайшов до кого звернутися.

Потім із задніх приміщень, де, як виявилось, містився невеликий бар, вийшов дуже немолодий, абсолютно сивий чоловік міцної статури і привітався. Дотримуючись якоїсь давно забутої моди, він мав довге волосся, носив бороду та вуса і був одягнений у доволі пошарпані сині джинси й таку саму куртку.

«Можна заправитися?» — поцікавився я. «Звичайно, — відповів він. — І перекусити теж». Непогана ідея, адже сніданок сьогодні був аж надто легкий — два яйця, кава і хліб з варенням. Заливши повний бак, я пройшов у бар.

Усе тут було таким же старим, як і сама заправка. На кухні метушилася мовчазна літня жінка у довгому темному платті з фартухом. Однак їжа несподівано виявилася дуже смачною — смажена курятина з овочами. Просто, але що може бути краще, коли ти голодний. Єдиний відвідувач, я сидів за дерев'яним вищербленим столом біля вікна з заднього боку одноповерхової будівлі. Навпроти теж було вікно, в якому я бачив свою машину і частину території заправки. Край майданчика був відгороджений легкою металевною сіткою на заліз-

них стовпах із обрізків труб. Там стояли три старі легковики, вкриті давнім шаром пилу, бруду й іржі. З мого боку недалеко, метрів за сто, виднівся досить густий ліс, до якого вела вузька протоптана стежка, що пролягла перпендикулярно до будівлі, де я обідав. «Вина? — тихо підійшовши, звернувся до мене господар. — Сьогодні День Святого Хосе. Я теж Хосе, вип'ємо за свято». І він підняв руку із запітнілим глиняним глечиком. «Не можу, — відповів я. — Чи ж ви забули? Я за кермом». — «Ну що ж», — він налив собі вина в келишок із темного скла й випив. На мить мені здалося, що вино було зеленим, але, напевно, тільки здалося.

«А що це за дорога?» — звернувся я до нього, дожовуючи курятину, і вказав на стежку. «Це дорога туди...» — дивно відповів Хосе й пильно подивився на мене. «І назад», — продовжив я його невисловлену думку. «Як для кого, — відповів Хосе. — Іноді й назад, але частіше тільки туди». «Химерний старий», — подумав я, не став продовжувати тему, розплатився і вийшов на свіже повітря. Було близько полудня. Я подивився на годинник. «Так і є — 12:10. Потрібно прогулятися, щоб за кермом не хилило на сон». І, обійшовши будинок, рішуче попрямував стежкою туди...

Через кілька хвилин я увійшов до густого, але світлого лісу з невеликих дерев і чагарників. Стежка на диво не зникла, а продовжувала вести мене до невеликого перевалу. Здавалося, це близько, але я йшов до нього хвилин п'ятнадцять. «Повернутися чи що...» — промайнула думка, але я відкинув її як неспортивну. Перевал теж виявився вищим за передбачуваний, але ось я піднявся на гребінь.

Ліс закінчився, переді мною стелилася величезна, злегка увігнута улоговина, поросла фіолетовою травою і яскраво-жовтим чагарником. Дальній край її — не менш ніж у двох-трьох кілометрах від мене — був оповитий легким серпанком. Праворуч на пологому схилі, зовсім поряд, розташувався маленький одноповерховий будиночок на чотири вікна і невеликий виноградник. Я підійшов ближче, там возився, щось обрізаючи та підв'язуючи, літній чоловік, чимось невловимо схожий на заправника Хосе, але одягнений у просторі штани й темну сорочку. Ми привіталися, він представився Йосипом і на деякий час відірвався від роботи. «Ви від Хосе? — запитав він. І продовжив: — Не ходіть тут далеко — заблукаєте». Подивився на сонце й додав: «Якщо сонце зайде, ви не зможете знайти дорогу назад». Я теж представився й інстинктивно подивився на сонце. «Справді, воно досить низько схилилося до горизонту. Не може бути, адже зараз не більше ніж перша година дня». Але відповів тільки: «Добре» — і попрямував схилом униз. Під ногами стелилася якась дивна фіолетова повзуча травичка. Схоже було, що вона пересувалася прямо на очах. «Ні, це, звичайно, галюцинація». Через неї проростали незнайомі мені дрібні квіточки із сильним ароматом. Ось на одну з пелюсток вилізла велика восьминога (!) мураха. Пелюстки швидко закрилися, квіточка, схоже, з'їла мурашу. «Цікаво, — я нахилився. — У мурах, здається, має бути шість ніг, вісім — це у павуків». Щось на зразок дрібної ящірки промайнуло в траві. Правда, вона була яскраво-червона. «Нібито не зустрічав я раніше червоних ящірок. Утім, можливо, це була

змійка?» Йти далі перехотілося, та й дивне сонце чомусь неприродно швидко рухалося до горизонту — і, схоже, зовсім не в західному напрямку.

Небо набуло зеленуватого відтінку. Здалеку долинали якісь скрипучі звуки. Дуже високо в небі повільно кружляв якийсь великий птах, зрідка змахуючи крилами. «Навіть дуже великий — прикинув я. — З огляду на відстань, він повинен бути розміром з реактивний лайнер».

Прямо переді мною протікав і весело дзюрчав невеличкий струмок. Вода мала бузковий відтінок, але виглядала свіжою. У твані на найближчому до мене березі недавно, напевно, топталась якась тутешня тварина. Я спробував розібрати слід, але відразу ж припинив безцільні спроби. Чотирипалі сліди розміром з мою долоню з одним відставленим пальцем або кігтем. «Страуси чи що?»

Далі йти перехотілося, і я вирішив повертатися. Коли проходив повз будиночок, Йосип знову відірвався від роботи й підійшов до мене. В руках у нього був такий самий глиняний глечик з вином, як той, що я вже бачив сьогодні в руках Хосе. «Прикордонна варта», — пожартував я, але чоловік не відгукнувся. «Ви п'єте? — запитав він мене. — Сьогодні ж День Святого Йосипа». — «А Хосе говорив, що Святого Хосе», — здивувався я. «Як для кого, — загадково відповів Йосип і додав: — Цей день рідко буває, тільки один раз на 263 дні, й тому для кожного з нас він свій. Люди приходять, йдуть, але нічого не змінюється в цьому світі». — «Хосе — це ваш брат?» — поцікавився я. «Ні, — відповів Йосип. Подумав і додав: — Онук». Я недовіриливо подивився на нього, а він знову за-

пропонував: «Випийте вина, платити не потрібно». Але я вже прощально махнув рукою і попрямував до лісу. Сонце величезною помаранчевою кулею висіло зовсім близько до горизонту. Щось невелике й темне раптом досить швидко перетнуло цю палаючу кулю і зникло на тлі потемнілого неба. Стало видно зірки. Дивно, я не впізнавав знайомих сузір'їв. З протилежного від заходу боку над краєм горизонту зійшли два (!) ще невеликі світлі місяці. «Що за фантазмагорія?» Я прискорив крок і, коли незвичайне сонце торкнулося горизонту, перетнув край улоговини та швидко, майже бігом, рушив назад по стежині, що петляла серед дерев. З кожним кроком ставало все світліше, й нарешті я вийшов із лісу до заправки.

Сяяло... яскраве, літне, палоче, полуденне сонце. «А там — захід? Що це було?» — подумав я. Але ось і моя машина, і годинник у салоні показує тільки другу дня!

Хосе підійшов до мене. «Ну як погуляли?» — запитав він. «Добре, — відповів я. — До речі, ваш дідусь Йосип передавав вітання». — «Зрозуміло, — відповів Хосе. — Значить, вино ви не пили». Це прозвучало як твердження. «А якби пив, то що?» — поцікавився я. «Нічого, просто ні про що було б говорити», — спокійно відповів Хосе. «Ось як, — подумав я. — Прямо напій забуття. Здається, щось таке зустрічалося в «Одіссеї», і виготовлявся цей напій з водяної квітки». А вголос запитав: «А ваше зелене вино, бува, не на лотосі настоюєте?» — «Ні, — відповів Хосе. — Дідусевого виноградника вистачає, як і курок...» — схаменувся і замовк. «Цікаво, — подумав я, — здається, сліди свого обіду я зустрічав недавно

на березі того самого потічка». — «Добре, що встигли до заходу», — продовжив Хосе. Тут мій погляд зупинився на припаркованому за сітчастою огорожею автомобільному мотлоху. «А це чие?» — запитав я. «А це тих, хто не встиг», — байдуже відповів Хосе. «Куди ж вони поділися?» — «Не знаю, і ніхто не знає. Тому й дорога іноді тільки туди, а іноді туди і назад. Ось, стоять — господарів чекають».

На поріг бару вийшла жінка, яка працювала на кухні. «Це ваша дружина?» — запитав я. «Мама», — відповів Хосе. «Ви давно тут?» — «Давно, дуже давно».

Я поїхав і деякий час думав про всю цю нісенітницю: «Дивне місце, нереальне якесь. Начебто не пив нічого». Спогади були якісь нечіткі, хиткі, розпливчасті, й уже за тиждень я ними не переймався. Так буває вранці, коли не виспишся. Щось уривками мелькає в пам'яті і швидко випаровується при світлі дня.

У лютому наступного року я знову поїхав у гори покататися на лижах. Слабкий спогад кольнув мене, коли я побачив знайомий поворот. Заправка не працювала, старих автівок не було. Я вийшов зі своєї машини й вирішив прогулятися та відвідати знайомі місця. Стежка повела мене через зимовий ліс, дійшла до краю яру і... зникла.

Озирнувся — місцевість була зовсім незнайома. Далі тільки непрохідні хащі. Довелося повернути назад. Повернувся і поїхав. Справді, що я шукав? Адже це був не День Святого Хосе.

Нарешті мені вдалося зосередитися на дорозі. Думки повільно склалися в слова і фрази десь усередині моєї свідомості. «Незрозуміло це, па-

радоксально, як літературна творчість, де, тільки порушуючи встановлені правила, можна створити щось гідне, але саме цього робити й не дозволено». І, як завжди у хвилини концентрації, я принагідно згадав вірш. Цього разу відомої поетеси «срібної доби», одного з ідеологів літературного символізму Зінаїди Гіппіус (по чоловікові Мережковської):

Мне мило отвлеченное:
 Им жизнь я создаю...
 Я все уединенное,
 Неявное люблю.
 Я — раб моих таинственных,
 Необычайных снов...
 Но для речей единственных
 Не знаю здешних слов...¹

Мабуть, я теж «все уединенное, неявное люблю» і теж майже «не знаю здешних слов». Але тут зовсім інша, дивна думка відвідала мене. Все є пов'язаним у цьому світі. Збіги, незвичайні ланцюжки подій не випадкові. Те, що названо, написано або навіть тільки задумано, вже існує з цього моменту. Адже ось, Зінаїда Гіппіус свого часу була хрещеною матір'ю майбутньої видатної української поетеси і літературного критика, члена ОУН (М) Олени Теліги. Олені було лише 35 років, коли вона в 1942-му повернулася до окупованого німцями Києва, всупереч забороні влади організувала й очолила Спілку письменників України, видавала журнал «Литаври». Разом з колегами-письмен-

¹ Зінаїда Гіппіус, «Напис на книзі», 1896 р.

никами її розстріляли нацисти в Бабиному Яру 22 лютого 1942 року, там само, де в 1941-му були жорстоко вбиті понад сто тисяч осіб: чоловіків, жінок, дітей, — майже все єврейське населення міста Києва. Мир їхньому праху! Хай їм земля буде пером, а людська пам'ять — вічним пам'ятником!

ВИБІР, АБО ДИВНЕ - 2

1

Сьогодні він встав раніше, ніж зазвичай — день був жорстко розпланований з самого ранку. Леонід глянув на барвистий календар, що висів на стіні навпроти. З міністерства передали. Зверху на ньому великими червоними літерами, стилізованими під давньослов'янський шрифт, звивався напис: «Рішення XXXIV з'їзду КПРС у життя». Все як завжди. Сьогодні 15 березня 2017 року, середа.

«Отже, з чого почнемо?» Леонід подумки перебрав невідкладні справи: о 9:00 — делегація іноземних партнерів; о 10:30 — засідання науково-технічної ради, де він голова, як директор Все-союзного науково-дослідного інституту нафтової і газової промисловості; о 12:00 — участь у відео-конференції союзного міністерства. Потім обід. О 15:00 — до лікаря. Він задумався. Деякі причини для цього були. Не те щоб він турбувався, та все ж... Потрібні аналізи він здав ще тиждень тому і ніби «забув» про це. Але десь там, усередині був намальований великий знак питання. Сьогодні він побачить висновок лікаря, і проблема закрийється або продовжиться. Хтозна?.. За півгодини хатня робітниця має накрити у вітальні сніданок,

а поки що він вирішив переглянути матеріали, що надійшли вночі на його e-mail. Леонід сів за стіл і присунув до себе комп'ютер. Там виявилось близько десятка нових повідомлень, переважно службового характеру, і одне відео із супровідним листом. «Леоніде Михайловичу, — йшлося в ньому, — ми, група «старих» гірськолижників, відкриваємо музей розвитку цього виду спорту в нашому регіоні і запрошуємо вас відвідати наш захід. Надсилаємо реконструйований під сучасні технічні засоби відеозапис із вашою участю, датований 1973 роком». Він переглянув 15-хвилинний запис. Так, ось вони, всі молоді і гарні 44 роки тому. І він — з шевелюрою до плечей. Леонід сумно глянув у дзеркало. Тепер шевелюри немає. Запис був неякісний, з подряпинами, смугами, але чіткий. Ось знову він. Уже обідає. Ковтнув з фляжки, потім обернувся, глянув йому, сьогоднішньому, прямо в очі і помахав рукою.

Леонід умився, поголився, поснідав, одягнувся, сів в службову машину і поїхав до інституту.

Усе йшло за наміченим планом, і о 15:00 він уже сидів перед своїм лікарем — привітним Іваном Степановичем.

Той був сама люб'язність. «Хочу вас заспокоїти, — почав він. — Усе в порядку. Можна було б і не звертати уваги на цей невеликий дефект у вашому організмі, тим паче, що життєвих функцій він не зачіпає. Але я все-таки рекомендував би видалення. Це зараз все добре, а з часом можливі найрізноманітніші варіанти. Та й чим старшою людина стає, тим важче що-небудь у неї безболісно вилучити хірургічним шляхом».

Доктор усміхнувся. Схоже, він мав рацію.

«Що ж, — відповів Леонід, — покінчимо з цією проблемою якнайшвидше».

І через два дні він уже лежав на операційному столі.

«Операція — дрібниця, — запевнив Іван Степанович, — але місце дуже болюче. Тому зробимо її під загальним наркозом». — «Може, не треба під загальним? — захвилювався Леонід. — На мене з дитинства знеболювальне дуже слабенько діє. Я краще потерплю». — «Нічого, — заспокоїв його доктор, — у мене є чудовий новий препарат! Ви нічого не відчуєте».

Леонід із сумнівом похитав головою, точніше повернув її вліво й вправо, оскільки перебував у горизонтальному положенні, але на це якось не звернули увагу і зробили йому укол у ліву руку...

2

Будильник дзвонив і дзвонив, і нарешті він розплющив очі. Тільки шоста ранку! Що за мука! Погляд впав на великий настінний календар навпроти з червоним написом: «Рішення XXIV з'їзду КПРС — у життя». 6 січня 1973 року, субота. «Вихідний же, якого біса?!» І тут він згадав, що напередодні домовився з хлопцями покататися в горах на лижах. Він сам усього два роки, як долучився до цього нового для нього виду не стільки спорту, скільки колективного божевілля, проте вже встигнув з'їздити взимку на Кавказ по профспілковій путівці і взагалі полюбити «цю справу»

всією душею. Довелося вставати, хоча за вікном лише починало на світ благословлятися. Сльота, мокра й брудна південна зима. А в горах, напевно, сніг. Леонід, тихо ступаючи босими ногами, і, намагаючись не розбудити інших мешканців трикімнатної «хрущовки», пройшов у ванну, потім на кухню. За 20 хвилин він уже стояв на тролейбусній зупинці. У маленькому рюкзаку за спиною — великий бутерброд з «лікарською» ковбасою та зелена армійська фляжка з алкогольним напоєм під умовною назвою «коньяк». Оскільки такого у відкритому продажу не спостерігалось, вдома «налагодили» виробництво «самопалу» з горілки, кави й мускатного горіха.

І головне в наплічнику — шкіряні гірськолижні черевики чеського виробництва, які через тісноту, важкість і незручність у народі називалися «іспанським чоботом»¹.

У руках дерев'яні лижі «Бескиди», завдовжки 210 сантиметрів, з металевими кантами й кріпленнями, з жорстко зафіксованою п'ятою. А одягнений він у блакитну брезентову штормівку-анорак, під нею мамою зв'язаний товстий шерстяний светр. Шапку ж залишив удома. Навіщо вона — довге густе волосся до плечей гріло не гірше за вовну.

Краса! Що ще потрібно для щастя в 27 років? О 7:30 ранку вся компанія в дев'ять чоловік зібралася на вокзалі, звідки йшли міжміські тролейбуси, якими можна було доїхати до перевалу. А ще за десять хвилин вони вже їхали. Попут-

¹ Знаряддя тортур за часів Середньовіччя.

ники з деяким здивуванням роздивлялися гірськолижне спорядження, відпускали беззлобні жарти на їхню адресу; за вікнами пропливали привокзальні гасла й транспаранти із лозунгами й привітаннями на честь КПРС, різних революційних та інших свят. Вони закликали працювати краще і якісніше, загалом — звичні «дурниці». Хвилин за п'ятдесят тролейбус в'їхав у справжню зиму. Замість дощу пішов лапятий сніг, сонце місцями пробивалося крізь темні хмари. Обабіч височіли величезні засніжені гори. Вони вабили й кликали. Компанія вийшла і рушила вервечкою вгору слід у слід. Так, не зупиняючись, вони йшли упродовж години з наплічниками й важкими лижами на плечах, іноді змінюючи руку. Хлопці були міцними, ніхто відпочинку не просив. Нарешті дісталися верхнього плато. На величезному просторі було безліч спусків і підйомів, лежав товстий шар снігу, але вони зупинилися лише на вершині.

Наступні три години минули весело й невимушено: піднявся з лижами на плечах, закріпив лижі, спустився. І так поки сил вистачить. Один хлопець витягнув зі свого наплічника плівкову камеру і почав знімати доморощених гірськолижників, не припиняючи при цьому кататися. Нарешті вирішили перекусити. Зібрали все принесене з дому і з апетитом ум'яли. А на завершення хильнули і «коньяку» із зеленої фляжки. Якраз цієї миті «кінооператор» знову почав знімати. Леонід ковтнув із фляги, передав її далі і глянув у стрекотливий об'єктив. Потім помахав рукою для нащадків і відвернувся.

Несподівано Леонідові здалося, що хтось дивиться йому у потилицю через вічко камери. Хтось інший, не той хто знімав. У нього навіть мороз пішов поза спиною. Хлопець повернувся, уважно глянув у камеру і знову помахав рукою вже тому іншому, невідомому.

Потім вони довго йшли назад. Біля самої тролейбусної траси їм зустрілася невелика компанія дівчат, що приїхали покататися на санках. Вони дивилися на гірськолижників як на героїв. Це було дуже приємно. Але ось і тролейбус...

3

«Despierta, Leonid!² — сказав доктор Josep. — Ya hemos terminado»³. — «Ya no estoy durmiendo»⁴, — відповів Леонід. У роті було сухо, хотілося пити. «Чому іспанською? Ах так, я ж робив операцію у приватній іспанській клініці». Він глянув на великий настінний електричний годинник. 15 березня 2017 року — минула година.

До вечора він відлежався у палаті інтенсивної терапії, а потім викликали таксі, яке відвезло його додому великим європейським шосе, вщерть завантаженим у цей час.

Він приліг на диван, узяв айпад і почав переглядати фінансові новини. Адже останні 20 років

² Прокидайтеся, Леоніде! (*исп.*).

³ Ми вже закінчили (*исп.*).

⁴ Я вже не сплю (*исп.*).

він керував комерційним банком. У новинах була інформація про Росію, Україну та Білорусь, про проблеми й конфлікти між цими незалежними державами. Потім відкрив свій e-mail. Надійшло кілька листів і відео з текстовим супроводом.

Леонід вирішив подивитися відео. Воно було адаптовано з дуже старої плівки 1973 року. Ось вони — молоді і гарні, і він у тому числі. Вони йдуть, потім катаються на лижах по засніжених горах, потім обідають. А ось він сам. Ковтнув зогрівального з фляжки, потім обернувся, помахав рукою і відвернувся. Потім... знову обернувся, пильно подивився йому, теперішньому, прямо в очі і знову помахав рукою. Вдруге помахав, як ніби відчув на собі погляд.

До вечора шов сильно розболівся, і Леонід згадав про ліки, які доктор дав йому з собою. «Tomaz por la noche si hay dolor agudo, pero no mas de tres veces, o puede ser adictivo»⁵, — зауважив він при цьому. Леонід проковтнув одну таблетку, запив водою і, не роздягаючись, знову приліг на диван. Потім заплющив очі і майже одразу відчув незвичайність якоїсь нової реальності, в яку він занурювався все глибше й глибше. Його особистість ніби роздвоїлася. Він чітко бачив два шляхи і був присутній одночасно в двох світах. Але на якомусь вищому рівні він, як і раніше, був єдиним, цілісним. Ось одна дорога, і він на ній. У цьому світі все розвивалося плавно й послідовно. Про-

⁵ Приймайте на ніч за гострого болю, але не більше трьох разів, бо може наступити звикання (*isp.*).

довжує існувати СРСР і країни-сателіти у Східній Європі. Тут він зробив успішну кар'єру, став директором великого інституту. Його цінують, він відомий фахівець, домігся багато чого, кар'єра його не переривалася ніколи, жодних несподіванок і катастроф. Але є й інший шлях, ламаний і звивистий — там він теж присутній. У цьому світі СРСР розпався в 1991 році на ряд незалежних держав, країни Східної Європи мігрували до Європейського союзу, між Росією і Україною йдуть локальні воєнні конфлікти і десь далеко слабко ввижаються нові потрясіння.

Тут він чітко бачив численні злети й падіння на своєму життєвому шляху. Схоже, що двічі його доля могла перерватися безповоротно. На цій життєвій лінії він у 1992 році пішов у бізнес, керував комерційним банком, боровся і страждав, програвав і перемагав, любив і ненавидів. Останній різкий зигзаг доля зробила зовсім недавно, а потім... Іспанія.

Звичайно, йому хотілося зазирнути не тільки в минуле, а й в майбутнє, однак це було неможливо — воно ховалося в сірій пелені часу. «Ми живемо в імовірнісному всесвіті, — подумав він. — Імовірність майбутнього залежить від наших теперішніх вчинків, а ти їх ще не зробив».

Деся глибоко всередині Леонід розумів нагальність вибору варіанта долі.

Він любив поезію, вірив, що поети черпають інформацію з джерела абсолютної істини, зі світової програми, з загального «сервера». І тому пам'ятав рядки знаменитого вірша Роберта Фроста «Невибраний шлях» («The Road Not Taken»).

В осінньому лісі розвилка доріг,
 Що в даль пролягли крізь тремку позолоту.
 Одразу обидві я вибрать не міг
 І ту, що тулилася ближче до ніг,
 Очима пробіг майже до повороту.

«Але де ж та точка, той момент нескінченного часу, де виникло розгалуження подій?» Він подумки перемістився у минуле по обох лініях: 10 років, 20 років, 30, 40 і ось 44 роки тому — 6 січня 1973 року. І він «розширив» цей день, як «вікно» в комп'ютерній програмі.

Молодий, довговолосий, він помахав кінооператорові, і реальність стала розвиватися в одному напрямку.

А тут — він відчув на собі погляд з далекого майбутнього, помахав удруге, і світова лінія розгалузилася.

Це було незрозуміло, дивно, і свідомість відмовлялася сприймати причинно-наслідковий зв'язок: не може виникнути новий світ через настільки незначний привід.

Але щось усередині підказувало: «Не захоплюйся, можливо, й не ти ініціатор знакової події долі, можливо, вас багато. Знову ж, не кожному судилося глянути минулому в очі. Ти просто оберни свій життєвий шлях».

Пам'ять послужливо підказувала факти й події з обох біографій. «Як добре прожити спокійно та успішно», — співав розум. «Хіба ж це життя? — не погоджувалося серце. — Хіба ж ти до цього прагнув, цього чекав?»

«Як же бути?»

Раптом він зрозумів: «У першому варіанті не було Її. Тобто якісь жінки зустрічалися, але

Її не було. Проблема відразу ж зникла, критерій був знайдений. «Звичайно ж, другий варіант, — твердо вирішив він. — Життя без пристрастей не для мене».

«Життя — це шлях, мета і нагорода. Життя — це танець Любові»⁶, — сказав цар Соломон. І іншого не дано.

А інша, яку все ж нарешті обрав,
 Та більше неходженістю привертала
 І вруном відрослих нетоптаних трав,
 Хоча, може, тих, хто на неї звертав,
 Вона і сама, ще й добряче, топтала.

Та десь на задвірках підсвідомості Леоніду злегка хотілося залишити собі шанс іншого вибору, але він розумів, що це неможливо. Не можна довго жити в різних світах. Вибір повинен бути остаточною і безповоротним.

Обох їх однаково лист жовтий крив,
 Що плавно й безшумно з дерев опускався.
 Я першу залишив до кращих часів,
 Та звивистість знавши життєвих шляхів,
 Вернусь що сюди знов, і не сподівався.

4

Леонід розплющив очі. У вікно світило яскраве каталонське сонце. Він розумів: «Щось важливе сталося. Але що?» Все було як в тумані — непевно,

⁶ Притчі царя Соломона.

смутно. Він відчував — там, у тій ночі залишилася якась прихована істина. Спробував згадати, але зазвичай безпомильна пам'ять на цей раз підвела. Він пам'ятав не все, та ніби це було не зараз, не тут, а десь незмірно далеко. Погляд його зупинився на блістері, на тумбочці, з двома таблетками, що залишилися. «Було ж три — а тепер дві. Виходить, одну я прийняв на ніч». Він підвівся, дістав таблетки з упаковки, кинув їх в унітаз, спустив воду і з полегшенням зітхнув. Все, тепер він точно і на завжди в своїй єдиній реальності. І...

Все ж, певне, колись, всі відклавши діла,
Я давній свій вибір згадаю до болю:
Дороги дві — кожна у безвість вела —
Й обрав ту, що сходжена менше була,
А в іншому всьому — поклався на долю⁷.

Все встало на місце, де і повинно бути. А хіба ви сумнівалися?

⁷ Переклад Віктора Марача.

ВИХІДНИЙ КОД

1

Ранок почався цілком буденно. Роман прокинувся без будильника о восьмій. Була субота, тобто можна було не поспішати на роботу. Він умився, нашвидку перекусив на маленькій кухні своєї двокімнатної квартири і тепер був готовий до «подвигів».

Роману нещодавно виповнилося двадцять п'ять, він був справжнім продуктом цифрової епохи і спеціальність мав відповідну — програміст. Уже три роки після закінчення інституту він працював у великій комп'ютерній фірмі системним адміністратором, мав непогану репутацію і навіть зажив собі слави комп'ютерного «генія». Вів активне життя в мережі під ніком Ромей, захопився хакерством і став дуже просунутим «комп'ютерним хакером». Вільний час присвячував друзям, компаніям, дівчатам, футболу, пиву та спорту.

Природно, за такого «завантаженого» способу життя Роман був ще не одружений, дітей не мав, та поки що й не хотів. І разом із тим був ласим об'єктом для «жіночого полювання»... Від батьків йому дісталася окрема квартира в центрі міста. Батько давно помер, мама у другому шлюбі

жила окремо, сестер і братів в нього не було, навіть зведених. Та й заробляв досить пристойно як на теперішній час.

Зараз перед Романом повстала дилема — чим зайнятися у суботній день: можна було піти на стадіон, де друзі збиралися пограти в футбол, та й надворі ще не спекотне літо, саме час; а можна посидіти за компом у своє задоволення. Він легко вибрав останнє і спочатку переглянув знайомі сайти — начебто нічого цікавого. Потім перейшов по одному посилянню, по іншому. І тут йому зателефонували. Товариш цікавився — чи розраховувати на нього під час розбивки футбольних команд. «Ні, — відповів Роман, — сьогодні відпочину. Хіба що прийду пізніше».

Поклавши смартфон на стіл, він повернувся і ненавмисно натиснув ліктем на клавіатуру. Потім глянув на екран — там щось «вантажилося». За мить з'явилося зовсім невідоме йому «вікно». Роман спробував його відкрити — не вийшло. Пароль, судячи з усього, був довгий і складний. «Проти лома — нема прийому, — згадав він відому з дитинства приказку, і сам закінчив її: — Якщо немає іншого лома». Потім підключив найбільш просунуту з відомих йому програм-зломщиків і став чекати. Але нічого не відбулося. Ні, щось там, звичайно, відбувалося — в комп'ютерному світі, але назовні не показувалося.

Незабаром вся ця «мутота» Роману набридла, і він пішов на стадіон, залишивши комп'ютер увімкненим.

На стадіоні він вболівав за обидві команди одночасно, потім усі разом вирушили до бару,

попили пивка, звідти на дискотеку. Загалом, тільки о дванадцятій ночі Роман нарешті повернувся додому в компанії з симпатичною дівчиною Марічкою — студенткою юрфаку, яка в звичайний час жила в гуртожитку університету.

Вони зайшли в темну квартиру, і тільки в кутку на столі слабо світився екран комп'ютера. «Зараз поцілуємося», — подумав Роман. Обстановка цілком сприяла, але щось привернуло його увагу. Хлопець підійшов до столу. Те, що він побачив на екрані, було ні на що не схоже.

Дивні значки абсолютно невідомої йому мови. Сторінка рясніла текстом (якщо це був текст). Знизу, майже піврядка були виділені червоною рамочкою із заокругленими краями.

Роман хотів вимкнути комп, але вроджена цікавість перемогла. «Марічко, — сказав він, — дивись яка хрінь. Цікаво, що це за мова?» Марічка виявилася не тільки веселою, а й розумною дівчиною, і теж спробувала щось припустити. Однак з тим же результатом. Нарешті вона знайшла вихід: «Відкладемо до ранку. Мій «колишній» — аспірант кафедри іноземних мов. Запросимо його завтра і нехай що-небудь порадить. А поки що забудь і йди до мене». Це рішення задовольнило обох, і залишок ночі пройшов у бурхливому «дружньому» сексі.

Марічка дотримала свого слова й ввечері прийшла разом з Миколою. Той виявився довготелесим «ботаніком». Усе як годиться: довгі патли, окуляри, велосипед. Але голова на місці. Однак і він був здивований. «Якось давня мова, — нарешті вичавив він із себе. — Схоже на варіант акадської мови.

Втім я не фахівець. Якщо не заперечуєш, завтра приведу фахівця. Готуй пиво».

Наступного дня «ботаників» було вже двоє: Микола й Сашко. На вигляд вони здавалися близнюками, говорили на своєму дивному жаргоні, але пиво пили, як нормальні люди — багато. «Це якийсь варіант старовавилонського діалекту аккадської мови, — нарешті підсумував Сашко. — Але ще древніший за нього, значно древніший. Я можу спробувати його розшифрувати, хоча б частково. Завтра ввечері принесу програму на флешці».

Але тут втрутилася Марічка: «А що це за слово, або речення, в червоній рамці? — запитала вона. — Може, щось типу «Обережно» або «Увага»?» — «Це цікава гіпотеза, — відповів Сашко. — Я спробую використати обидва варіанти цього припущення у розшифровці і для доповнення наявної програми. Ну, як аналог «Розеттського каменю». Знаєте, в 1799 році в Єгипті біля міста Розетта, неподалік від Олександрії, знайшли плиту з трьома ідентичними за змістом текстами, в тому числі двома варіантами староегипетських ієрогліфів, а третій на давньогрецькій мові. Оскільки давньогрецька була добре відома, зіставлення цих текстів дозволило розшифрувати давньоегипетські ієрогліфи. Зараз Розеттський камінь зберігається у Британському музеї».

Вони допили пиво й розійшлися, хоча Микола намагався залишитися. «Я вам не заважатиму, — побонів він голосом, що злегка заплітався. — Так навіть набагато цікавіше буде». Але Марічка була категорично проти. «Ні, — відрубала вона, — померла так померла, дуй собі в гуртожиток». Вона, зрозуміло, залишилася і показала «високий клас». Роман навіть

припустив, що спільні наукові дослідження різко підвищують сексуальну активність молодих дівчат.

Уранці розбіглися: він на роботу, вона до університету, але ввечері всі зібралися знову. Сашко вставив флешку, скачав програму-перекладач і вбив варіанти слова в червоній рамці як додаткову інформацію. Комп «думав» годину, а потім видав варіанти перекладу. Їх було кілька, в залежності від того, де ставилися інтервали між словами вихідного тексту, що й пояснив Сашко. «Вихідний код», — красувалося на початку сторінки, а потім йшли абсолютно беззмістовні набори літер і цифр.

«Щось на зразок програми, — зазначив Роман і запитав: — А яка у цих древніх вавилонян була система обчислення?» — «Схоже, шестидесяткова», — невпевнено відповів Сашко. «Можна створити програму-переклад на сучасні мови програмування», — запропонував Роман і клікнув мишкою на слово в червоній рамці. Відкрився величезний масив даних. «Близько тридцяти мільйонів знаків», — прикинув Роман. Щоправда, на початку й теж у червоній рамці стояло більш довге речення, яке програма переклала як «Обережно, знищення».

Потім вони сіли випивати й закушувати, тепер уже в хід пішли міцніші напої. Після третьої чарки виникла запекла дискусія. «Я створю програму-перехідник і з'ясую, що це таке», — пропонував Роман. «Не можна, — гарячкував доморощений філософ Сашко. — Ви уявляєте, програма на стародавньому діалекті аккадської мови?! Їй, напевно, більше п'яти тисяч років. Може, це взагалі прасвітова мова, предок усіх існуючих у світі мов, якою люди розмовляли до будівництва Вавилонської вежі.

Згідно з біблійним переказом, ще до Всесвітнього потопу все людство було єдиним народом і мало одну мову. У процесі зведення цієї вежі Бог створив нові мови, люди перестали розуміти одне одного і розійшлися. Тому будівництво ніколи не було закінчено. І тоді цей масив даних цілком може виявитися вихідним кодом людської популяції. Зачепи його, і ми зникнемо, ніби нас і не було».

«Як?! З реального світу?» — здивувалася Марічка.

«Ти така впевнена, що наш світ реальний?» — іронічно поцікавився Микола, що був уже напідпитку.

«І справді, — подумав Роман, — ніхто ж ще не довів, що наш всесвіт не така ж комп'ютерна гра, тільки більш високого рівня». Йому, як фахівцю, ця тема була дуже близька. А вголос прорік: «Ну що ж, «російська рулетка» — зараз спробуємо». І перш ніж його встигли зупинити, пересів за комп'ютерний стіл. Він доторкнувся до комп'ютера і... помер від ураження електричним струмом. Від короткого замикання загорівся комп'ютер, потім квартира, потім будинок, потім квартал. Пожежа вирувала шість годин і залишила по собі мертве чорне згарище і безліч жертв. Усі спроби загасити її були марними. Нарешті пожежа вщухла сама, знищивши всіх учасників і всі сліди «злому» сайту. Програма була надійно захищена...

2

Ранок почався цілком буденно. Роман прокинувся без будильника о восьмій. Була субота, тобто можна було не поспішати на роботу. Він умився,

нашвидку перекусив і тепер був готовий до «подвигів». Перед ним повсталала дилема — чим зайнятися у суботній день: можна піти на стадіон пограти в футбол, а можна відвідати маму, яка жила у передмісті, або закінчити роботу, взяту у приватному порядку минулого тижня. Працювати не хотілося. «Піду на стадіон», — вирішив він. Задзвонив телефон. Приятель цікавився його планами. «Записуй мене в команду, пограємо», — сказав Роман, узяв сумку зі спортивним приладдям і вийшов з дому. До стадіону було все-таки далеко, і він вирішив під'їхати на автобусі. На зупинці Роман побачив дівчину. Особа здалася йому смутно знайомою. Вона їхала в тому ж напрямку. Молоді люди розговорилися. Дівчина виявилася студенткою юрфаку на ім'я Марічка. «У мене дивне відчуття, що ми зустрічалися раніше», — сказав їй Роман. «Ви не повірите, у мене також», — зізналася Марічка. Загалом, вони домовилися зустрітися ввечері на дискотеці.

Потім Рома грав у футбол, потім пив пиво з друзями, а ввечері зустрівся з Марічкою. Вони танцювали, а на завершення Марічка погодилася «попити кави» у нього вдома.

Система перезавантажилася...

3

Ось так ми й живемо в нашій «реальності» до чергового перезавантаження. До речі, а ви впевнені, що вона — саме «реальність»?

НАКАЗАНО ВИЖИТИ

Стамбульський аеропорт як завжди був переповнений людьми. Дуже зручний пункт пересадки, але перерви між рейсами бувають досить великими. Якщо тут вас застаеть потрапляє ніч, то Turkish Airlines завжди надає готель у місті за свій рахунок, ну а якщо, як зараз, денний час, то потрібно просто перечекати. Навколо безліч ресторанчиків, магазинів, але ціни істотно вищі, ніж у Барселоні, звідки я вилетів сьогодні рано вранці. У таких випадках найбільш розумним рішенням є переміщення в один із VIP-залів очікування. Це не безплатно, проте там можна перекусити, відпочити, скористатися якісним Wi-Fi, почитати, попрацювати з електронною поштою, загалом непогано провести час. Мій рейс на Київ був лише через шість годин, ходити по магазинах мені не хотілося, тому так і зробив. Якийсь час я посилено переглядав Інтернет, незабаром знайшли цікаву статтю англійською мовою

Від редакції. В оповіданні, пропонованому читачеві, йдеться про минулий час, інші реалії. Однак мотиви доволі впізнавані — особливо в контексті агресивної поведінки путінського режиму, який, подібно до радянського режиму, через своїх агентів намагається впливати на перебіг тих чи інших подій у світі.

про економічні перспективи європейської економіки, і зачитався. Стаття містила велику кількість спеціальних термінів, тому, час від часу, доводилося заглядати в електронний перекладач. Все-таки велика це зручність, світова мережа — Інтернет. У минулі часи інформація поширювалася дуже повільно, а спеціальна — взагалі лише у вузькому колі обраних. Нині ж дістав IPAD, і вся найсвіжіша інформація — до твоїх послуг. Так минув певний час. Я вже став уважно придивлятися до стійки, де можна було перекусити, випити чаю або кави, як раптом хтось запитав по-англійськи: «Тут вільно?». «Так», — відповів я. Поруч зі мною дійсно був вільно, і зараз там розмістилися чоловік міцної статури, приблизно мого віку, в темних штанах, синій сорочці з розстебнутим коміром і твідовим піджаком у велику клітину. На вигляд викладач або бізнесмен середньої руки. «Ви розмовляєте російською?» — несподівано запитав він, напевно, помітивши російський текст на екрані iPad. «Так». «Тоді можна відставити англійську». Через деякий час ми розговорилися і познайомилися. «Ось, лечу з Анталії, — повідомив мій новий знайомий Віктор. — Мій рейс на Запоріжжя за чотири години».

«Ви вже бували в Стамбулі?» — більше з ввічливості запитав я. «О, так, — відповів Віктор. — Багато разів. Зараз легко літати, навіть візи не потрібні. А перший раз я тут був ще при СРСР і, до речі, теж без віз». «Як це?». «Ну, так склалися обставини. Втім, це довга історія». «Куди ж мені поспішати? — відповів я. — Рейс на Київ лише через п'ять годин». Мої життєві обставини теж склалися неоднозначно. Мені неодноразово доводилося міняти

кваліфікацію, професію, місце проживання, оточення, але зараз я письменник. Знаю з особистого досвіду, що найцікавіше можна почути тільки в дорозі. Зустрічаєшся з людиною, коли ваші шляхи перетинаються, знайомимось і ця людина зникає назавжди. Саме це, скороминущість зустрічі, спонукає співрозмовника до відвертості.

«Так, — продовжив Віктор, — вперше я був в Стамбулі в кінці червня 1977-го, без паспорта, візи, грошей. Мені було лише тридцять». «Як і мені тоді», — прикинув я, а вголос сказав: «Ми однолітки, треба ж». Віктор глянув на мене з цікавістю. «Вам теж сімдесят? Ви молодець, що не погладшали, стежите за собою. А ось у мене завжди був хороший апетит. За мить він продовжив: «Я за військовою спеціальністю зв'язківець, та й за цивільною теж. Правда, після розвалу СРСР довго бізнесом займався. Різний: сервіс, ремонт автомашин, торгівля, — всім, чим доведеться. Зараз уже відійшов від справ, все дітям залишив. Відпочивали з дружиною в Анталії, але мені довелося поїхати раніше — друг із Америки приїжджає, треба побачитися. Дружина лише за тиждень повертається. До речі, друг цей Слава теж у 1977 році тут зі мною був, точніше, я з ним». Він задумався. «Решти вже немає». «То ж скільки ж вас було?» — запитав я. «П'ятеро, тобто спочатку п'ятеро, а повернулися лише четверо». «Звідки повернулися?». «Тоді краще по порядку, — сказав Віктор. — А то наша розмова буде складатися з одних запитань».

«Наприкінці травня 1977 року мене призвали на військові збори. Це було не вперше, але раніше все відбувалося дуже мирно. Видадуть тобі стару

форму, повчишся, побайдикуєш — і по домівках. А тут у військкоматі вручили проїзні документи і направили в столицю. Їхав поїздом у купейному вагоні і дивувався — навіщо в Москву? Адже це всього-навсього збори. Військова частина знаходилася в найближчому передмісті. Форму не видавали, з'явився, як був, у цивільному. Частина якась незвичайна — більшість народу теж у штатському. Зі мною спочатку поговорили. Військова спеціальність, в армії служив офіцером-дворічником після інституту. Ось так, мовляв і так «Потрібно два-три тижні попрацювати за фахом в одній з країн третього світу». — «А що робити?» — питаю. «Відомості від нашої групи в центрі передавати по радіозв'язку. Зараз тиждень потренуєтесь. Техніка, думаю, вам раніше не зустрічалася; щеплення зробите і — вперед». Згадка про щеплення мене насторожила. «А де це?» — питаю. «Вам все з часом розкажемо».

Розмістили в гуртожитку, прикріпили до їдальні, і процес пішов. Мобільного, тим більше супутникового зв'язку тоді ще не існувало — тільки радіозв'язок. Кабельні канали, судячи з усього, до місця мого відрядження ще не були прокладені. Радіостанція виявилася великою, стаціонарної, але особливих питань не викликала. А от щеплення — ті викликали. На ампулах нічого не було написано, уколи лікар робив у рукавичках, з препаратами поводився вкрай обережно, а на запитання не відповідав. Десь через тиждень попередили — наступного день від'їзд. Переодягли в полегшену тропічну форму без розпізнавальних знаків. З кепі замість пілотки чи кашкета. Дуже незвично для того часу. Всі документи здали в спецчастини

і як «безпаспортного волоцюгу» посадили у військово-транспортний літак на спеціальному аеродромі. Перед польотом нарешті повідомили про пункт призначення: «Замбія, а група, від якої потрібно буде передавати повідомлення, працюватиме в Південній Родезії». Зараз цієї країни на карті Африки немає, а територія називається Зімбабве, але це вже інша країна.

Південна Родезія колись були процвітаючою країною в Центральній Африці. Заснував її в 1890 році прем'єр-міністр Британської Капської колонії Сесіль Джон Родс, тому й така назва. Фактично вона колонією ніколи не була, а в 1964 році взагалі оголосила про свою незалежність. Економіка, переважно сільське господарство, процвітала за рахунок білих фермерів, які давали роботу і африканцям. Білих був на той момент близько 300 тисяч осіб, а місцеве населення складало більш ніж шість мільйонів. Звичайно, це було проблемою, і з часом почалася боротьба за владу. Аборигени теж були неоднорідні, належали до різних племінних угруповань Шона і Матабели. Тому виникли і різні збройні сили так званого «визволення». Народність Шона склала «Зімбабвійський Африканський Національний Союз» з «Народною визвольною армією» Роберта Мугабе і орієнтувалася на Китай. Матабелж ж організували «Зімбабвійський Африканський Народний Союз і «Народно-революційну армію» під керівництвом Джошуа Нкомо. Їх підтримував Радянський Союз. Родезійські війська сильно поступалися всім цим військовим формуванням за чисельністю, але були незмірно вищими за бойовими якостями. Склалися вони переважно

з десантників і спецназу. Досвід їхніх бойових дій в джунглях досі вивчається в військово-навчальних закладах. Вся ця війна з винищення білого населення велася більше десяти років і, нарешті, в 1980 році були проведені вибори, на яких переміг Роберт Мугабе, до речі, колишній шкільний учитель. Відтоді він так при владі і залишився, біле населення частково було винищене, частково емігрувало, економіка розвалилася. Зараз Зімбабве — одна з найбідніших країн світу. За що боролися, на те й напорилися. Рано їм ще бути самостійними. Корупція, ворожнеча, війни, смерть і руйнування, — ось все, що несе їм ця бажана свобода.

Але не про це зараз мова. Летіли ми з кількома проміжними посадками майже добу. З пасажирів один я. Але багато вантажу, судячи з усього, військового призначення.

Нарешті сіли на польовий аеродром в розчищених джунглях. Мене відправили спати і на наступний ранок познайомили з групою. Серйозні хлопці — вони вже у відрядженні місяців зо три. Слава там якраз командир був. Ну, я питаю: «Де моя радіостанція, коли заступати і хто у вас мені дані передавати буде?» Хлопці переглядаються, потім Слава каже: «Тобі напевно самому з нами доведеться піти, наш зв'язківець захворів місцевою лихоманкою, ми його твоїм же літаком на «велику землю» відправили на «вивчення» в інститут тропічних хвороб. Тут є одна жінка, яка може на базовій радіостанції працювати, але з нами вона піти не в змозі. Так що готуйся, отримуй техніку, зброю і пайок — завтра вирушаємо». — «Стоп, — кажу. — Мене по-іншому інструкували. Я взагалі

цивільний, мене на збори закликали. Орієнтували на роботу на базі». — «Ну що ж, — відповідає Слава, — життя вносить свої корективи. Ти офіцер, і зараз в армії. Значить, повинен виконувати накази. Поспішай, часу в тебе небагато». Такий поворот подій виявився дуже несподіваним, але я не надто переймався тим. У тридцять років я був у непоганій фізичній формі, любив пригоди і був упевнений у власних силах. Та... якби ж то знати...

Видали мені вже іншу, незнайому форму — плямистий комбінезон, автомат Калашникова, польову радіостанцію з наплічними ременями кілограмів на 15–20 і це нагадало мені туристичний похід. Домовився я з жінкою, яка залишилася працювати на базовій радіостанції, з технічних питань, і наступного дня ми справді виступили, точніше виїхали на відкритому УАЗі. П'ятеро людей: я і четверо кремезних хлопців — група. За кермом вони сиділи по черзі. Погода була чудова. За місцевими мірками — зима, градусів двадцять тепла. Дорога, як би у нас сказали, — польова. Чагарники все густіші і густіші. Години через чотири ми замаскували гіллям нашу машину і далі вирушили пішки. «Десь тут проходить межа з Південною Родезією, — сказав один з нас (як пізніше я дізнався, його звали Толя): — Якщо родезійці з «вертушки» засічуть, то живими ми не виберемося». Аж тепер усвідомлення смертельної небезпеки почало доходити до мене. «Що, прямо так і вб'ють?» — досить наївно запитав я його. Він подивився на мене, як на божевільного. «А ти що думав, в полон візьмуть, Женевську конвенцію дотримуватися будуть? Ми для них такі ж бандити, як і ці повстанці. Та й документів

у нас немає. Просто станемо черговими «зниклими безвісти». До речі, за місцевими правилами і вони для нас всього лише мішені». Він замовк, а я глибоко задумався. Ще години через три ми дійшли до прикордонного тренувального табору бійців ЗІПРА. Там навчалися військової справи дві сотні босоногих курсантів з місцевого населення. Матабели, що колись були частиною племені зулу, — високі на зріст симпатичні молоді люди, котрі славляться своєю войовничістю серед оточуючих племен. Це був народ, з якого півтора століття тому зулуський верховний правитель (інкасі) Чака сформував сильне військо. Чака вів численні війни. Ще п'ятдесят років після нього існувало незалежне королівство Зулусів. Тільки в 1879 році англійці ліквідували королівство в результаті війни, розділили, і фактично перетворили в колонію. До речі, в цій війні вони понесли від «дикунів» дуже важкі втрати, недооцінивши їхні бойові якості. Народ матабели, з якого формувалися бойові загони ЗІПР, у 1823 році, рятуючись від повного знищення, покинув країну зулусів на чолі зі своїм вождем Мзіліказі, який чимось розгнівив всесильного і жорстокого правителя Чаку. Спочатку в Трансвалі, підкоривши місцеві племена, а в 1836 році, після приходу бурів, — далі на північ, у Зімбabwe. У 1890 році країна Матабели була завойована військами приватної компанії «Британська Південна Африка» і почалася історія Родезії (потім Південної Родезії).

У тренувальному таборі були тільки молоді чоловіки. Це була військова традиція зулусів. Але дівчата з довколишніх сіл часом все ж з'являлися на околицях табору.

Кілька разів я був свідком відвертих сексуальних сцен у вечірній тиші і спочатку думав, що тут все як у нас. Тобто, якщо чоловік і жінка гола і обіймається, то... далі самі розумієте — можуть народитися діти. Виявилось — не зовсім так. Точніше — зовсім не так. У всіх зулусів дівчата повинні зберігати цноту до шлюбу. У той же час секс не забороняється, іноді навіть заохочується, але... без проникнення і, відповідно, небажаної вагітності. А в іншому — повна свобода фантазії для взаємного задоволення статевого потягу. З огляду на те, що цим займалися всі з юного віку, кількість можливих варіантів сексуальної поведінки було досить значним. Як я потім з'ясував, такі прийоми у відповідній літературі називалися «важкий пет-тінг». Під словом «важкий» розумілося, що до «щасливого кінця», до отримання повного задоволення. На місцевій мові така поведінка потрапляла під визначення «Уку-хлобонг», і його до теперішнього часу не змогли зжити ні християнські місіонери, ні місцева адміністрація. Щоправда, може бути, і не дуже намагалися.

Один учасник нашої групи (назвемо його Михайло) був тут уже втретє, все добре знав і іноді практикував. До речі, помер він років через п'ять після цих подій від якогось непізнаного захворювання. Про СНІД ми тоді ще нічого не знали, але з доступної сьогодні інформації випливає, що віл-інфікованими є близько двадцяти відсотків зулусів у Південній Африці. Отож стосовно рівня ризику, — висновки робіть самі».

Мій співрозмовник замовк і прислухався до голосу диктора, який оголошував посадку на чер-

гові рейси, потім подивився на електронне інформаційне табло. «Ні, ще не мій, — сказав він і продовжив: — Днів десять я сумлінно передавав повідомлення, які мені надходили від Слави. Часом з табору йшли невеликі групи озброєних повстанців, іноді якісь групи приходили. Але з тих, що пішли раніше, по-моєму, ніхто не повертався. Наші хлопці вели заняття, щось там планували в штабному наметі, а у мене були багато вільного часу, і я вже подумував про Уку-Хлобонге. Але не встиг. Якось вночі ми почули шум гвинтів і в мій намет забіг Славу. На ньому обличчя не було. «Через хвилину нас тут не повинно бути, — сказав він. — Інакше ми небіжчики». — «Що трапилось?» — запитав я, одягаючись і згортаючи радіостанцію. «Висадилися скаути¹», — відповів він. «Але ж у нас тут же кілька сотень бійців? Будемо воювати?» — «З ними не повоюєш, — похмуро відповів Слава. — Це суцільний дияволи».

Хвилини цілком вистачило. Знаєте, коли жити захочеш... Група зустрілася на околиці лісу біля великого дерева. Але не все було в порядку. Один з наших — Василь, отримав кулю в плече. Куля була якась не проста, роздробила плече і засіла в кістках. Але діватися було нікуди і ми, перев'язавши пораненого товариша, і вколовши йому антидот з армійської аптечки, рушили геть прискореним маршем. Вдалині чулися окремі постріли і шум згасаючого бою. «Все, — похмуро сказав

¹ «Selous Scouts» — елітний підрозділ військ спеціального призначення Південної Родезії.

Михайло, — всіх добили». — «А потім ще й розпартали», — додав Слава. «Що?» — не зрозумів я. «Ну це такий зулуський звичай — розрізати убитого ворога, щоб випустити його душу назовні. Скаути його із задоволенням застосовують».

Ми йшли вже дві години, зійшло сонце. Раптом Слава зупинився, видерся на найближче дерево, зняв бінокль і став пильно вдивлятися кудись у далечінь. Потім швидко спустився. «Вони йдуть за нами, — сказав він. — Погані справи».

Тим часом Василеві ставало все гірше. Він втратив багато крові і антидот перестав діяти. Ми спробували його нести, але це не дуже виходило. Довелося зробити привал. Василь насилу доповз до чагарника «до вітру» і раптово звідти пролунав постріл. Хлопці з розумінням переглянулися. «Потрібно поховати», — сказав хтось. Лопат не було, ми знайшли видолинок і закидали його тіло сухими гілками. Трохи, але все ж ...

Потім, майже бігом, рушили далі. Я спробував включити радіостанцію, але там був суцільний шум і тріск — сів акумулятор. Йти з нею було дуже важко. Довелося розбити об камінь і кинути. Ми йшли до темряви, а потім і в темряві теж, орієнтуючись по зірках і наручному компасу. Кілька разів мені здавалося, що я вже помер, але це була помилкова інформація. Ось де я згадав юнацьке захоплення туризмом.

До вечора наступного дня ми нарешті відірвався від переслідування і здалися замбійському військовому патрулю. Ніч провели в «мавпятнику» і вранці за нами приїхали. «Вашого товариша знайшли, мертвого, звичайно, і якось ідентифікували.

До речі, ви не знаєте як?»- запитав нас місцевий резидент. «Може, за татуванням», — припустив Слава. «Може бути, але вас тепер потрібно терміново звідси відправляти, щоб уникнути дипломатичних та інших неприємностей. Формально нас тут немає і вас теж». Він якось дуже пильно подивився на нас, потім окремо на мене. «Ви полетите сьогодні ввечері транспортним літаком. Документи вам піднесуть прямо перед відльотом. Поки відпочивайте». Він пішов, а Слава задумався. Потім звернувся до мене: «Ти зараз підеш у туалет, потім непомітно через двір на територію, і щоб ніхто з нас не бачив тебе до відльоту. Але до літака не спізнуйся». — «Ти думаєш ...», — почав я, але він досить різко мене перервав: «Не думай, а виконуй. Береженого Бог береже. А так тебе немає, і проблеми немає». І додав: «Ми теж зобов'язані виконувати накази, навіть коли дуже не хочеться. Інша справа, коли дуже не хочеться цього робити...». І відвернувся.

Так я і зробив. Увечері ми вже кудись летіли. Документи, правда, так і не піднесли, але ми не вважали це проблемою, адже летіли на батьківщину. Літак сідав, злітав, команда годувала нас сухпайком, ми спали і по черзі бігали в туалет. Раптом з кабіни пілотів вийшов засмучений командир. «Хлопці, — сказав він — нештатна ситуація. Нам дали посадку в Стамбулі». — «Ну і що?» — «Як що? Буде обов'язковий огляд, а ви без документів. Вас відразу ж заарештують, та й нас теж. Бачу лише один вихід: як сядемо, ви негайно і таємно покинете літак. Все зрозуміло?». Мовчання затягнулося, потім Слава запитав: «Як ми залишимо літак? І куди підемо?» — «

Ну, знаю, — відповів командир, — вам видніше. Чомусь вас все-таки вчили. Ось і дійте». І пішов.

Літак почав знижуватися, потім сів на самий край величезного льотного поля. Бетонна огорожа, метрів два заввишки, була зовсім недалеко. Правда, по верху огорожі йшли якісь проводи — напевно, сигналізації. Льотчик вийшов з кабіни, допоміг нам відкрити люк і закрити його за нами. Ми по черзі зависали на руках на краю люка і зістрибували в темряві на бетонку. Потім, намагаючись залишатися в тіні літака, побігли до огорожі, допомагаючи один одному, швидко перебралися кудись назовні і повним ходом в темряву. Ззаду «заволала» сигналізація, запалилися сигнальні прожектори, але ми були вже далеко. Хвилин через десять ми вибралися на асфальтовану дорогу і спробували зупинити котрись із проїжджаючих машин.

Ще хвилин через десять нам це вдалося. Дуже недосконалою англійською я попросив водія довести нас до радянського посольства. Де знаходиться посольство, він знав, і назвав суму. Грошей у нас не було взагалі. Слава зняв з руки фальшивий «Ролекс», куплений в Замбії на ринку, і передав годинник водієві. Той кивнув і ми поїхали. «Сподіваюся, він нас не в поліції везе», — буркнув Михайло, але водій зрозумів, і на ламаній російській мові пояснив, що йому наші проблеми не потрібно, а проти годинника він нічого не має.

Хвилин через двадцять машина вїхала в нічне місто і зупинилася. «Посольство за рогом», — сказав водій, висадив нас і поїхав. Дай, Боже, йому здоров'я. Ми дійшли до кінця кварталу і я обережно виглянув з-за рогу. Посольство справді було там,

але вхід охороняв турецький поліцейський. «Не можна, — сказав Слава. — Пов'яжуть». Було близько четвертої ранку і кілька годин ми прогулювались по вулиці, привертаючи увагу ранніх перехожих. Близько шостої ранку ми помітили, що вздовж вулиці в напрямку посольства рухається чорне авто з радянським прапорцем на капоті. Слава підбіг до нього і щось крикнув по-російськи, звертаючись до літнього сивого чоловіка, що сидів позаду. Той подав знак водієві, щоб зупинився, приспустив скло, вислухав його незв'язну розповідь, і жестом запросив нас на задне сидіння, пересівши на місце поруч з водієм. Там ми, вчотирьох на задньому сидінні, і проїхали повз пильного турецького поліцейського.

Нас нагодували, переодягли, місцевий особіст вручив нам паспорт на невідомі досі прізвище, але з нашими фотографіями, і до вечора ми, вже вимиті і поголені, летів додому рейсом Аерофлоту».

«Це все?» — запитав я Віктора. Той знову подивився на табло. «Через п'ятнадцять хвилин посадка, пора йти». Потім до мене: «Може і все, а може й ні. У всякому разі, коли мені повертали документи і вручали зворотні квитки, то літній полковник, який сидів за окремим столом і начебто не мав стосунку до справи, раптом сказав: «Ти себе непогано показав. Напевно, медаль якусь отримаєш. Ось, автомат не кинув. Правда, радіостанцію розбив, а вона числиться на балансі».

«Що, вираховувати із зарплати будете? — поцікавився я. «Подивимося, — таємниче відповів він і продовжив: — А автомат чому не кинув?». Тут я згадав і коротко переказав йому історію,

яку за спільним розпиванням спиртних напоїв розповів мені один старенький учасник другої світової війни. Війну він почав рядовим на Кавказі. У німців там воювали елітні частини гірських егерів, складені з альпіністів і жителів Альп. А у Червоній Армії — та ж шинель, кирзові чоботи зі слизькою підошвою і трилінійки з багнетами. Німці натиснули і наші побігли, та так, що тільки після перевалів тих, що вижили, зуміли зупинити загороджувальні загопи. Більшість непристосованих до гірських умов бійців кинули важкі і довгі гвинтівки і брели без нічого. А ось він не кинув. Тягнув її за собою волоком, але не кинув. Коли їх зібрали, то всіх, хто був без зброї, вишикували і кожного десятого розстріляли. А йому і деяким іншим, хто зберіг зброю, сержантські звання присвоїли. «Ось, — кажу, — згадав цю історію і не кинув автомат». Тут я придивився і побачив на кітелі полковника значок учасника війни. «Так ви теж учасник?» — «Так, — відповів той, — на Курській дузі в танку горів. «І що? — ехидно поцікавився я. — За танк не вираховували потім». — «Іди вже, гуморист, — відгукнувся полковник. — Молодий ще. А начальство вже точно орден отримає». — «Де ж справедливість?» — обурився я. «Ти що, її в армії хочеш знайти? — питанням на питання відгукнувся полковник. — Але хлопці до тебе добре почали ставитися, значить, заслужив. Це важливіше. В усякому разі, ти живий, цілий і здоровий». І він подивився на мене якимось по-особливому.

Я поїхав у звичайне життя без Африки, стрільби, хвороби і голих чорних дівчат. Але щось я там залишив, а може бути, щось звідти і взяв».

Віктор рішуче встав і приготувався прощатися. «Скажіть, — запитав я його, — ви тут ніяких державних таємниць не розкрили?».

«Спочатку може і були тут таємниці, — відповів він. — Але зараз про це вже у відкритій пресі згадують і по телевізору розповідають».

«Прощайте, Вікторе», — сказав я. Він хитро примружився. «Знаєте, мені Слава колись говорив, що завжди повинен бути запасний варіант. Будемо вважати, що це мій псевдонім». — «Так ви не Віктор?..» — почав я, але він вже попрямував до виходу і зник за скляними розсувними дверима.

Я задумався. Дійсно, в кожній людині цілий світ. Як писав в тому ж далекому 1977 році безумовно великий поет Євген Євтушенко, який недавно пішов зі світу:

Чувства жизни нет без чувства смерти.
Мы уйдем не как в песок вода,
Но живые, те, что мертвых сменят,
Не заменят мертвых никогда².

На табло висвітився мій рейс і я пішов на посадку.

24.04.2017
Барселона.

² Євген Євтушенко «Зашумит ли клеверное поле», 1977 р.

LILI MARLEEN

*Нам не дано предугадать,
Как слово наше отзовется, —
И нам сочувствие дается,
Как нам дается благодать¹.*

У вересні 2014 року я йшов вулицею Mallorca прекрасного міста Barcelona, прямуючи до Храму Святого Сімейства (La Sagrada Familia). Стояла ясна, досить спекотна погода, і я насвистував мотив відомої пісні «Лілі Марлен», яку напередодні почув в Інтернеті у виконанні незабутньої Марлен Дітріх. Потім навіть став злегка наспівувати один з її українських варіантів:

При моїй казармі,
У воріт,
Стовп стояв ліхтарний
Й досі ще стоїть
Часом нам так хочеться обом
Знов стояти під отим стовпом
Як тоді, Лілі Марлен².

¹ Ф. И. Тютчев, 27 февраля 1869 года.

² Текст Иосифа Бродского.

Цієї миті хтось гукнув мене ззаду іспанською: «Hola, senior, buenos dias!»³

Я озирнувся, біля самого узбіччя в сучасному електрифікованому інвалідному візку сидів сучасний, дуже маленький дідок вельми старезний на вигляд.

«Hola!» — відгукнувся я, і він раптом швидко заговорив трохи старомодною пишномовною кастильською говіркою. Проте зрозуміти було можна. Втім він іноді вставляв і окремі російські слова.

«Мені багато років, — сказав він. — Але ваша пісня нагадала мені мою юність».

Я злегка насторожився. Всім відомо, що «Лілі Марлен» була улюбленою піснею німецьких солдатів під час Другої світової війни. Сам текст з'явився в 1915 році. Його автором був мобілізований учитель Ханс Ляйп — син портового робітника з Гамбурга, згодом відомий поет і художник. Він прожив довге життя і помер тільки в 1983 році, залишивши багату творчу спадщину. Однак все-світню популярність здобув саме завдяки цій пісні. Вірш було опубліковано тільки в 1937 році, а музику до нього склали (кожен окремо) одразу два композитори — Рудольф Цинк і Норберт Шульце в 1938 році.

Я знову подивився на несподіваного співрозмовника. «Скільки ж вам років, сеньйоре?» — «Дев'яносто чотири, — відповів він. — А цю музику я почув уперше, коли останній день ходив влас-

³ Добридень, сеньйоре! (*icn.*).

ними ногами. Ми марширували під неї». — «Давно це було?» — поцікавився я. «Давно, сімдесят два роки тому, у вересні 1942 року». Відповідь напрошувалася сама собою, але я все-таки ввічливо запитав: «Де це було?» — «Під Ленінградом, напередодні наступу». Все було зрозуміло: переді мною сидів колишній боець «блакитної дивізії», складеної з іспанських добровольців, яка в 1941–1943 роках воювала на Східному фронті.

Звичайно, на цьому можна було б і закінчити розмову, повернутися і піти, але цікавість перемогла. «Ось він, колишній ворог, все життя провів в інвалідному візку. Яка його історія?»

«Як ви там опинилися?» — обережно поцікавився я. І він заговорив, уже повільно і монотонно: «У мене була віруюча консервативна сім'я. У 1933 році я навчався в католицькій школі, коли заборонили викладання релігії в школах і церковну освіту. Мені минуло тринадцять; довелося перейти в загальну школу. За рік до цього, в 1932 році, було націоналізовано церковне майно, а вже з 1934 року почалися вбивства ченців і священнослужителів і підпали церков. 16 лютого 1936 року парламентські вибори привели до влади блок лівих партій «Народний фронт», і почався червоний терор. Республіканський уряд нічого не робив, щоб зупинити беззаконня. Було вбито безліч служителів католицької церкви. 17 липня 1936 року розпочався заколот в армії, і терор розгорівся знову.

Усього загинуло близько 6400 католицьких священнослужителів, в основному влітку 1936 року. У Барселоні спалили всі церкви, крім кафедрального собору. У старовинному монастирі

Монсеррат були по-звірячому закатовані 23 ченці разом з настоятелем і розграбована безцінна бібліотека. Це було пекло на землі. Йшла жорстока громадянська війна. Нарешті 1 квітня 1939 року вона закінчилася. У цій війні загинули мій старший брат і батько. Причому батька розстріляли республіканці, а брата — націоналісти. Ці трагічні події справили на мене глибоке враження, і в дев'ятнадцять років я вступив до «Фаланги⁴». Тоді ми мріяли зупинити «Совети», тому після початку Другої світової війни я записався добровольцем у «блакитну дивізію», пройшов навчання і був направлений на російсько-німецький фронт».

Дідок замовк, збираючись з думками, а я задумався.

Справді, громадянська війна в Іспанії принесла незліченні біди країні. Були зруйновані міста й села, знищені промисловість і сільське господарство. Сотні тисяч ні в чому не винних людей загинули. Комуністи, соціалісти і анархісти воювали з одного боку, Франко, клерикальні і консервативні кола, а також армія — з іншого. Одних підтримував СРСР, інших — Німеччина та Італія. Але страждав увесь іспанський народ. Скільки прекрасних віршів і пісень, скільки романтичних марень, а по суті — пограбування і масові вбивства мирного населення. Одразу якось пригадався вірш Михайла Светлова і пісня, така популярна в роки мого дитинства:

⁴ Іспанська фаланга (Falange Española) – ультраправа політична партія в Іспанії. В 1936-1975 рр. за режиму Франко – єдина партія в країні.

Я хату покинув,
 Пішов воювать,
 Щоб землю в Гренаді
 Селянам віддати.
 Прощайте, знайомі,
 І рідні, й сім'я!
 «Гренадо, Гренадо,
 Гренадо моя!»⁵

Де та Гренада? Де та земля? Ось він — погляд з іншого боку барикади. Ті ж думки, тільки все навпаки.

Тут дідок несподівано повів далі: «У вересні 1942 року під російським містом Ленінград був влаштований огляд іспанським частинам Вермахту. Ми пройшли парадним строем під ось цю саму музику, під стройовий марш «Лілі Марлен». Назавтра почався наступ, і до кінця дня від нас залишилася половина. До вечора я був важко поранений, потрапив у шпиталь, довго лікувався, потім був відправлений до Іспанії. Відтоді я не ходжу на своїх ногах».

«Так, — подумав я, — попереднє життя для нього закінчилося». Як співали з протилежного боку:

Скривавлене тіло
 На землю сповзло —
 Товариш уперше
 Покинув сідло.
 Від місяця смуга
 Упала ясна,
 І губи змертвілі
 Шепнули «Грена...»

⁵ Михайло Светлов, «Гренада». 1926 р. (пер. М. Рильського).

Адже ось, Светлов написав цей вірш в 1926 році, задовго до громадянської війни в Іспанії, але як воно відгукнулося в історії!

У вже повоєнному 1952 році поетеса Ольга Берггольц присвятила Михайлу Светлову вірш «Побратими», в якому є такі рядки:

Но только, наверно, ошибся поэт:
 Тот хлопец — он белыми не был убит.
 Прошло девятнадцать немислимых лет, —
 Он все-таки дрался за город Мадрид...

А ось у цієї, тоді теж молодої людини, була інша пісня — «Лілі Марлен» — і інша доля на все його довге життя. Цікаво, що це за життя? Я знову глянув на дідка в колясці. Але запитав тільки: «Ви зуміли запам'ятати мелодію?» — «А як же, — відповів мій співрозмовник, — це була улюблена пісня солдатів. Її співали всі». «І не тільки німці, — подумав я. — Спочатку її транслювало окупаційне німецьке радіо в Белграді для солдатів Африканського корпусу Роммеля. Кілька разів вона заборонялася нацистами як занепадницька, потім знову відновлювалася, і нарешті в німецькій армії її стали передавати щодня ввечері перед відбоем. Але найцікавіше, що вже в 1941 році пісня стала неймовірно популярна і серед англійських солдатів, що воювали проти корпусу Роммеля. А в 1943 році її переклали англійською».

З 1941 року «Лілі Марлен» виконували й французькою. Американські солдати теж співали цю пісню, асоціюючи її з відомою актрисою Марлен Дітріх, яка з довоєнних часів мешкала в США.

Усього ця пісня була перекладена на сорок вісім мов. У роки війни союзницьке радіо передавало навіть антинацистську версію пісні: «Люсі Манн-хейм», яка представляла собою лист Лілі Марлен до коханого на фронт».

Дідок знову пожвавів: «Мені ніколи не забути цю мелодію. Вона розділила для мене життя на дві нерівні половини. Ні, після неї почалося якесь нове життя. Старе просто закінчилося».

«Чим же ви займалися всі ці роки?» — запитав я. «Навчався, викладав, створював себе заново». — «І що, створили?» — «Господь створює, ми тільки припускаємо, — відповів він. — Зараз уже рідко почуєш «Лілі Марлен». А як багато для мене означає ця пісня».

«Ще б пак», — подумав я.

Пісня новітня
По світу шумить,
За давніми годі,
Громадо, тужить!
Громадо, громадо,
Єдина сім'я!
«Гренадо, Гренадо,
Гренадо моя!»

Потім я сказав дідові: «Солдатські пісні довго живуть. Ось пісню американського композитора Джиммі Мак Х'ю на слова Гарольда Адамсона «Прийшли на крилі і молитві» (We're comin in on wing and a prayer) співають і досі. У російському перекладі вона називалася «Бомбардувальники» і виконувалася Леонідом Утьосовим». І тут же пригадалися рядки:

Мы ушли, ковьяля во мгле,
Мы к родной подлетаем земле.
Вся команда цела, и машина пришла —
На честном слове и на одном крыле.

Дідок не відповів. Він дивився в одну точку і про щось напружено думав.

«Потрібно йти», — сказав мені внутрішній голос. Але залишилося ще одне нез'ясоване питання.

«Скажіть, якби все можна було повторити, ви б вчинили так само?»

Він подивився на мене й промовив: «Ні. Не можна було брати участь в цьому божевіллі. Це покарання за спробу втрутитися у промисел Божий. Звичайно, зараз зі знанням наслідків своїх вчинків, я б цього не робив. Хоча... нещастя привело мене до Господа». З під'їзду, біля якого ми перебували, вийшла молода жінка з дитячим візочком. Проходячи повз нас, вона злегка схилила коліно правої ноги і поцілувала руку дідка, що лежала на підлокітнику крісла. «Buenos días, Padre!»⁶ — сказала вона.

«Ось як, — зазначив я про себе, — так мій співрозмовник, виявляється, католицький священник, і напевно, високого рангу. Значить, він справді зумів створити для себе зовсім нове життя». Це змінювало ситуацію. Я попрощався і пішов, але спокою не було в моїй душі, адже точної відповіді я так і не отримав. Хіба ж для цього нам дана свобода волі, щоб ми вбивали одне одного? Ми приходимо в цей світ голі й босі, і йдемо ні з чим. А те, що посередині, — це прекрасне радісне жит-

⁶ Доброго ранку, Святий отче! (*icn.*).

тя — ми часто-густо витрачаємо на ворожнечу, злість, ненависть. Сумно...

Тут я якось навіть засумнівався: та чи існує вона насправді ота свобода волі? Може, це теж черговий міраж, фата-моргана?.. Переді мною височів грандіозний Храм Святого Сімейства, безсмертне творіння великого й нещасного Гауді. «Ось, людина все життя поклала на Храм, а загинула випадково й безглуздо під колесами трамвая. Де ж подяка долі?»

Раптово я згадав:

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі жорстокій
між невірив ти віриш сам собі.
Коли ти вмієш ждати без утоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злому,
і власним не хизуєшся добром.⁷

Звісно, відповіді й досі немає, але все ж...

⁷ Ред'ярд Кіплінг, «Коли» (If), пер. Василя Стуса.

ЖИТТЯ І СМЕРТЬ КРАСУНІ МАЛЬВІНИ

1

Ця історія бере початок у далекому минулому. Тридцятирічним інженером він тільки розпочав опановувати на практиці оточуючий економічний простір. Що цьому передувало? Дитинство, юність, інститут, армія. Потім з'явилася родина, маленька донька. Треба було якось виживати. От він пнувся як міг. Доводилося їздити в далекі й довготривалі, нерідко небезпечні відрядження, затримуватися на роботі і брати її додому.

Словом, як у відомому «шлягері» тих часів:

«Поки що живу я в гуртожитку.
Свою мрію плекально люблю.
Відкриттів не зумів примножити,
Але їх, безсумнівно, зроблю»¹.

Вкотре повернувшись із далекої подорожі, він вдумливо формував звіт про виконану роботу. Вмить пронизливо пролунав дзвінок службового телефону (зважте, мобільних ще не існувало). «Вас, як інженера-електрика, увели до складу між-

¹ Переклад Ігоря Павлюка.

відомчої комісії з перевірки дотримання правил техніки безпеки на м'ясокомбінаті», — промовила слухавка голосом її безпосереднього керманича: «Вам слід бути біля прохідної комбінату завтра о дев'ятій ранку». І вимкнулась. Він стурбовано замислився: «Як це? На м'ясокомбінат? А чому він? Чому не керівництво?» Варто зазначити, що часи, про які йдеться, як, зрештою, і всі наступні часи в так звану радянську епоху, склалися здебільшого з «тимчасових труднощів». Це стосувалося житла, продуктів, товарів на полицях крамниць (точніше їх відсутності), несвоєчасного початку осінньо-зимових холодів, а також дощів, літньої спеки та інших природних явищ.

Однак були місця, де продукти все ж траплялися. До таких належали різноманітні закриті розподільники і, звісно, торговельні точки в місцях їх виробництва. Чимось-то треба було «купувати» поблажливості персоналу. Інакше злодійство на виробництві набуло б «космічних» масштабів. Знаєте, голод — не тітка...

Це безпосередньо стосувалося такого «дефіцитного» виробництва, як м'ясокомбінат. На його території існувала ятка, де працівники могли придбати м'ясо для своєї родини за державними цінами. Природно, це поширювалося на численних інспекторів. «Та як же до складу комісії втрапив «звичайний» інженер?» Тут очевидно було щось загадкове. З такими думками він і пішов додому.

Наступного дня він стояв біля прохідної м'ясокомбінату у призначений час. Там уже зібралася вся комісія: окрім нього, ще по двійко чоловіків

та жінок. Усі, як і він, звичайні співробітники різних організацій. «Невже жодного керівника?» — не приховуючи захоплення, запитала одна з жінок, молода приваблива чорнявка — як з'ясувалося, бухгалтер. «Кажуть, у них тут щось трапилось», — обережно промовив старший чоловік. «Он воно що, нещасний випадок на виробництві, — зміркував він. — Керівництво не хоче бруднитися та брати на себе відповідальність...» Та виявилось, не тільки це. До них вийшла жінка років п'ятдесяти у стриманому сірому костюмі, заступник директора комбінату, й перевірила за списком склад комісії. Потім усім оформили перепустки. «У вас тут що, стратегічний об'єкт? — не втримався інший чоловік. — Починаймо, в нас є і своя робота». Та зміряла його суворим поглядом і проігнорувала відповідь. Потім звернулася відразу до всієї групи: «Чи є серед вас м'ясники?» Питання пролунало як мінімум дивно. Це відобразилося на обличчях, тому вона провадила далі: «Тоді я спочатку ознайомлю вас із нашим виробництвом». Вони зайшли на територію. Двір скидався на велетенське пустирище. Віддалений від них куток був обгороджений сітчаткою; звідти чулося різноголосе стривожене мукання. Там у неволі під немилосердно спекотним сонцем тупцювала сила корів. «Ви б дали напитися», — мовила одна з жінок. Певно, це була сільська жінка, тому розуміла тварин. «Зараз ви побачите весь виробничий цикл», — продовжила заступник директора і повела їх окремим хідником на другий поверх. Вони попрямували коридором, і вийшли на галерею, з якої чудово було видно, що відбу-

валосся у великому на два поверхи приміщенні з підлогою, вкритою металевим профнастилом. Зараз воно було спорожнілим.

2

Світало і співали пташки. Дебела корова чорно-рябої породи на прізвисько «Мальвіна» флегматично жувала харч у своєму стійлі й готувалася до ранкового доїння. Мальвіна була вже пристаркувата, але вона була добросовісною коровою: регулярно телилася, справно доїлася. Певного мірою їй пощастило в її коров'ячому житті — вона мешкала в хазяйській садибі, приватновласницькому господарстві, як казали в ті часи. Тому життя в неї було веселішим, харчувалася вона краще й утримувалася комфортніше, ніж у колгоспній череді. Хазяї дбали за неї, діти любили і, слід сказати, Мальвіна це розуміла. Протягом уже десяти років вона щоденно давала по 15–20 літрів молока, завжди була в гуморі і майже не слабувала. На її молоці в голодні роки вирости господареві діти. Вона чула, як приїжджий ветеринар, пропустивши скляночку місцевої оковитої, сказав про них «кров з молоком». З її молоком. Не варто думати, що корови нас не розуміють. Ще й як розуміють. За цей час вона привела своєму господареві з десяток телят, тобто була багатодітною матір'ю. Але телята недовго були з матір'ю, тому всі свої нерозтрачені материнські почуття вона передавала людським дитинчатам. І ті її любили. Правда, останніми

днями вона почувалася не вельми бадьоро, й господиня була незадоволена. Надої зменшилися, очевидно давалися ознаки роки. Мальвіна сама не могла збагнути свій вік, але так казали люди, яких вона любила, й корова відчувала свою провину. Однак вона, мабуть, сподівалася, що все налагодиться й такі рідні та близькі їй створіння чимось та й зарадять. Раніше завжди так і було. Це ж люди, вищі створіння, і Мальвіна повністю їм довіряла.

Рипнули дерев'яні ворота хліва і ввійшла господиня. Зараз доїтиме. Але господиня прийшла не сама — з нею було ще двоє чоловіків, господар і ветеринар. Той, що колись хвалив її молоко. Мав заклопотаний вигляд. Мальвіна пнула, як могла, але молока було ще менше, ніж учора. Ветеринар зазирнув до дійниці і сказав господареві щось не дуже зрозуміле для Мальвіни. «Усе, — мовив він. — Її час минув. Здавайте на м'ясо й беріть нову. Чи заріжете та з'їжете самі». — «Але ж ти і шкуродер, — озвалася господиня. — Як то з'їсти нашу Мальвіну?» І вона пішла, а Мальвіна залишилася дожовувати в стійлі. Вона чула, як господарі про щось сперечалися у дворі. «Певно, що самі ми її з'їсти не можемо, — казав чоловік. — Та якщо негайно не здамо на м'ясокомбінат, то її і туди не візьмуть. Скільки грішви втратимо. А нову на які купувати?» Господиня щось доводила, сперечалася, потім усе вгамувалося й корова заспокоїлася. Починався новий день, ставало спекотно, підстилка була свіжою, харчу вдосталь, — чого ще корові бракує для щастя...

Вона чула, як діти пішли до школи, згодом прийшов господар, відв'язав її й погнав знайомою дорогою на просторий витолочений майданчик на околиці села. Там стояла велика вантажівка. Мальвіну та ще декількох корів загнали до кузова, підняли високий задній борт і кудись повезли. Крізь шпарину Мальвіна побачила, як господар стрімко віддалявся. Він дивився їй услід із дивним виразом.

3

По периметру приміщення, десь на рівні другого поверху, було прибудовано галерею; у зовнішній стіні — великі, наразі зачинені, двостулкові дерев'яні ворота. «Звідси починається розтин туш, — менторським тоном сказала заступник директора. — А он у ті ворота запускають живих корів». — «Іх тут що, забивають?» — поцікавився хтось із гурту. «Ні, тільки знерухомлюють, паралізують. Якщо корову забити, то це вже буде мертвятина, їсти яку заборонено за міжнародними нормами. Вмикається висока напруга. Підлога — це один електрод, а на цій галереї — робітник із довгою дерев'яною жердиною, металічна кінцівка якої є другим електродом. Він торкається корови, виникає розряд і корову паралізує. Потім її підвішують за гак і запускають виробничу лінію розтину. За цією стіною цех для розчленування». «То їх патрають живцем?» — запитав хтось із гурту. «Саме так, серце б'ється до останнього». «А якщо корови не виявлять бажання йти сюди?» «Для

цього є корова-провокатор. Її обирають із найкмітливіших тварин і вона живе довше». «Наскільки довше?». На один день, до кінця зміни всіх пускають під ніж». «Отакої, — пригнічено озвався літній чоловік. — Все, як у людей. І тут свої «капо» і «провокатори». «Що ви сказали?» — стрепенулась місцева начальниця, але саме почався рух. З виляском і деренчанням прочинилися велетенські ворота, за ними з муканням з'явилася багатоголова череда. На галерею вийшов чоловік і підняв перед собою довгу жердину, від якої відгалужувалися якісь дроти. Потім він увімкнув рубильник, потім ще один. У протилежній стіні відчинилось велике вікно, в якому зблиснула якась складна металічна конструкція.

Першою зайшла невелика коричнева корова з білими плямами на морді. Вона спокійно перетнула приміщення й зупинилася перед галереєю. Почулося якесь дивне клацання. «Електробатоги», — промовила заступник директора. Приміщення миттєво заповнили корови і ворота зачинились.

Чоловік на галереї торкнувся однієї з корів і вона впала, задерши ноги. За кілька хвилин лежали вже всі, окрім першої. Металічна конструкція почала рухатися, це був конвеєр. З'явився металічний гак. Із бічних дверей до приміщення увійшло кілька робітників у чоботах та чорних комбінезонах. Вони квапливо навзник підвішували корів на гаки, і конвеєр перемістив їх кудись за межі приміщення. Перша корова неушкодженою залишалася стояти під галереєю. Під керівництвом місцевої начальниці гурт інспекторів галереєю

пройшов крізь приміщення, і хідником зійшов до довгого цеху для розтинання корів. Уздовж, підчеплені на гаки, повільно пропливали коров'ячі тушки, але очі були живі, зіниці рухалися, сповнені жаху і смертельної туги. Поряд із рухомим ланцюговим конвеєром на відстані кількох метрів одна від одної стояли міцні молоді жінки в гумових чоботах, фартухах і рукавичках зеленого кольору з довгими ножами в руках. Перша швидким рухом щось перерізала у висячої навзнік корови, і потік гарячої, з гострим запахом крові відразу ринув кудись донизу по оцинкованому жолобу. Старший за віком чоловік, який ішов поруч, несподівано зойкнув і почав осідати. Дві жінки з гурту схопили його попідруки, відвели вбік і посадили на стілець. Тимчасом жінка на конвеєрі перерізала горлянку наступній корові і бризки крові впали прямо перед ними. Інший чоловік хисткими кроками відійшов туди ж і прихилився до стіни. Вихід виднівся далеко попереду наприкінці зали.

4

їх довго кудись везли. Було спекотно і коровам хотілося пити. Нарешті вантажівка зупинилася. Водій відчинив задню стінку кузова і облаштував схід. «Нуте, дорогенькі, рухайтесь», — гукнув він і корови зійшли на землю — адже вони були майже ручні. Черда мукала, розмовляла по-своєму, може, скаржилася на долю чи кликала звичних господарів. Та все тут було чужим і ніхто не відгукнувся. Тоді саме зарипіли і прочинилися великі ворота

в стіні перед ними, і повіяло чимось жахним і невідворотним. Мальвіна була позаду череди. Вона злякалася, повернулася, побігла до воріт у сітчастій огорожі. Ті були лише прихилені, але не замкнені. Розумна корова відхилила їх мордою і щодуху помчала до задньої частини двору. Комбінат мезував із двома великими ставками, береги яких заросли густими чагарниками, і ця ділянка була не обгороджена. Там вона і залягла, силкуючись не привертати уваги, аж до сутінок.

Увечері корова поскубла трави, попила води з озера і знову заховалася у чагарях. Мабуть, їй хотілося втекти з цього страшного місця, але куди ж вона могла податися у світі людей. Так минула ніч, може, остання її ніч. Вранці Мальвіну виявив сторож м'ясокомбінату. Чоловік ішов на роботу відомим тільки йому коротким шляхом. Він трохи скидався на старого господаря і теж глянув на неї з подивом. Потім пішов, а вона заснула. Корові наснилося, що по неї прийшли і погнали до того входу у приміщення. Мальвіна опиралася усіма чотирма, але двоє робітників у чорних комбінезонах, натужившись, запхали її всередину й замкнули ворота...

5

Він швидко йшов уздовж конвеєра разом із двома жінками з групи, далеко випередивши місцеву начальницю, яка залишилася наглядати за тими, хто відбився від гурту. Якось незбагненна протиприродна цікавість змушувала його дивитися

на конвеєр. Жінки з ножами, на диво, швидко робили свою справу. Від корів дослівно лишалися тільки «ріжки та ніжки».

От і омріяні двері. Та тут їх наздогнала заступник директора з двома «мужніми» членами їх групи, які вже прийшли до тями. Вони перетнулися поглядами й вона кивнула в бік конвеєра. Там наприкінці лінії була велика емальована миска, в якій лежало велике коров'яче серце, лише серце. Воно... ще билосся, потім поступово затихло. Жінка-бухгалтер із гурту схопилася рукою за рота, її нудило. Потім пройшли до приміщення червоного куточка, де на них чекали різноманітні папери, інструкції, попередні акти перевірок із техніки безпеки. З'ясувалося, що на виробництві стався нещасний випадок: працівника уразило струмом. Він живий, але у важкому стані в лікарні. От і комісія.

«Ми дотримувалися усіх інструкцій, — мовила місцева керівниця. — Він сам винен, хильнув перед зміною в роздягальні. Ось медичний висновок. Ну, недогледіли».

Настав час обідати, і їх провели до місцевої їдальні. На ті голодні часи вона була досить пристойною. М'ясо на перше, на друге і на третє. Жінок було більше, вони швидко обідали і йшли. Чоловіки... вони усі були напідпитку, всі як один. «А чому у вас на обробці м'яса самі жінки?» — поцікавився він у місцевої профспілкової діячки по обіді. «Так же чоловіки не витримують, — відповіла та. — Крові бояться». — «А баби — виходить ні?» — «Баби? — вона подивилася з відвертою презирством. — Ні, вони не бояться, вони щомісяця її бачать. От із трьох чоловіків лише ти один

до кінця цеха дістався без пригод. Бо ще молодий, певно». Усе стало зрозуміло. Так вони й пішли наприкінці робочого дня. Він повертався додому, й різні думки роїлися в голові.

6

Наступного ранку він знову вирушив до м'ясокомбінату — треба було поставити підпис на акті перевірки. «М'яса не забудь купити», — гукали навздогін дружина й теща. Показав перепустку і хотів прямувати через прохідну. Аж до нього підійшов один зі сторожів — літній чоловік років шістдесят, добряче напідпитку, як і всі тут. «Агов, студенте, — промовив він стишено, — тут одна скотинка дременула. Ніхто в метушні не помітив. Зараз залягла на ставку в чагарях і плаче. Шкода животнику. Ніяк не звикну до цього шкуродерства, може, зробиш щось?». «А що ж ви?» — запитав він. «Мені не можна, піймають — нагонять, а в мене родина. А тобі що, ти ж тут навіть не працюєш. — Він відвернувся, потім додав: — Тільки затям, у разі чого, я до цього непричетний».

Потрапивши на територію, він побачив, що прийшов першим і вся комісія збереться тільки за дві години. Тоді він попрямував углиб двору і крізь дірку в паркані вийшов до озерець. Хвилин за п'ятнадцять він виявив Мальвіну, що зачяїлася в чагарях, як собака. Він не жив у селі, тому не мав досвіду спілкування з великою рогатою худобою, але коли узяв корову за надламаний ріг, та слухняно підвелася й пішла за ним. Відразу за ставками

починалися приватні забудови з невеликими присадибними ділянками.

Він постукав до першої хати. На звук вийшов огрядний неголений чоловік у розстебнутому спортивному костюмі. Він розповів чоловікові про все, і про серце, що билося в мисці, теж. «Б'ється, кажеш, це ж треба, — мовив той. — Скотину, звісно, шкода, але тримати її не зможу. Неодружений я, далекобійник, весь час у рейсах, удома буваю рідко. Але стривай, у мене сусіди — родина з села, двійко діток». Ми утрюх попрямували до сусідської хати. Подивитися на корову вийшла вся родина — батько, мати і двоє дітей, хлопчик років дванадцяти і дівчинка років дев'яти. «Мамо, візьми корову, вона така красуня — відразу заскиглила дівчинка. Жінка, вагаючись, похитала головою, та все ж виламала різочку й загнала Мальвіну до хліва. «Побачимо, — мовила вона. Прізвисько «Красуня», так і причепилося до Мальвіни, адже ніхто з нас не знав її справжнього ймення, а сама вона сказати не могла. Тому з цієї миті називатимемо її «Красуня Мальвіна».

Стрес подіяв на корову лікувально, як на людину електрошок, тому вона знову почала справно доїтися. І надоді більше не зменшувалися.

Члени комісії підписали акт перевірки про те, що потерпілий винен сам. Та він дописав власну особливу думку про шкідливість такої праці і гнітючу дію на нервову систему чоловіцтва м'ясокомбінату. Після чого місцеві чоловіки його вельми заповажали і навіть інколи тихцем пропускали до м'ясної ятки.

Іноді, нечасто, десь раз у два-три місяці, він заїздив відвідати «Красуню Мальвіну». Вона була

щасливою по-своєму, по-коров'ячи: діти її любили, молоко було смачним, у хліві, її домівці, усього вистачало. За кілька років знайшовся «наречений», і вона навіть привела господарям теличку.

Згодом усе забулося і він перестав відвідувати корову, але років за вісім йому зателефонувала жінка й повідомила, що Красуня Мальвіна померла. «Від чого? — запитав він. «Від старості, — відповіла жінка. — Від своєї коров'ячої старості». — «Як вона вмерла?» — «По-людськи, у колі своєї сім'ї, нашої сім'ї. Ми вже її поховали та побивалися за нею. Але в нас живе її дочка — теличка, теж «Красуня». Вони попрощалися. Ось і кінець цієї історії.

Він замислився про закони цього жорстокого світу. «І людям непросто, а що вже корові...»

За кілька років йому якось трапився томик віршів Сергія Єсеніна. «Корова, — прочитав у змісті; розгорнув і ось воно:

«Немічна, випали зуби,
Років сувій на рогах.
Бив виганяч її грубий
На перегінних полях.

Серце в неласці до шуму,
Миші в кутку шарудять.
Дума присмучену думу
Про білоноге теля.

Вкрали у матері сина,
Радість її нанівець.
І на кілку під осикою
Шкуру тріпа вітерець.

Скоро на брижі гречанім
Синові вторить в судьбі,
Стиснуть їй шию арканом
І поведуть на забій.

Жалібно, сумно і ніжно
Роги впадуть до ноги.
Сниться їй гай білосніжний
І трав'янисті луги»².

«Так,— міркував він,— селянський син Сергійко знав душу сільської годувальниці. Як же все-таки добре, що ми порятували цю корову. Може, там, на Суді, коли станемо на звіт, це буде взято до уваги. Хто зна?»

² Переклад Ігоря Павлука.

ЯК ЖЕ НЕМАЄ ЛЮБОВІ?¹

Перший день весілля благополучно наближався до свого логічного завершення. Власне, вже настав наступний; гості і господарі дуже втомилися, деякі позирали на годинник.

Валентин потрапив до цієї компанії досить випадково, як гість з боку нареченого, якого знав по бізнесу багато років. Не так давно познайомився і з нареченою, що й до весілля мала вигляд і поводитися, як цілком законна дружина.

Але, виявилось, що процес оформлення шлюбних стосунків був ще не завершений, принаймні формально. І ось — весілля. Дуже несподівано, треба зауважити. Та ще й завтра продовження. «Злиняти,— подумав він.— Сказати, що нібито захворів або терміново їду у справах».

Для обох «героїв урочистостей» це не перший шлюб. У нареченої — другий; у нареченого — третій, наскільки йому відомо.

Перекусивши, оркестр бадьоро грянув черговий швидкий танець. Народ потягнувся до танцюлу порухатися і порозминатися, а Валентин перемістився подалі на край довжелезного

¹ Рядок з вірша І. О. Буніна.

П-подібного столу, звідки було зручно спостерігати за подіями, що відбувалися.

«Ну і як вам це все?» — раптово почув він запитання, звернене явно до нього. Валентин обернувся. Через один стілець сидів літній чоловік з блискучою голою головою і сильно затуманеним поглядом. Помітно було, що тости він не пропускав.

Валентин придивився: чоловік мав ще досить пристойний вигляд. Добре пошитий костюм, міцна статура, блакитна сорочка, дорога краватка, годинник, кільце з синім каменем на безіменному пальці лівої руки, окуляри в тонкій «золотій» оправі. Цілком «комільфо».

«Так, як вам це подобається? — непевно повторив сусід, бо язик в нього злегка заплітався, і підчепив на вилку солоний грибок. — Навіщо вся ця метушня? Чого їм так не вистачало?» — «Ну, — спробував заперечити Валентин, — тепер вони вже офіційно чоловік та дружина. Може, стануть ближчими?» — «Куди ж ближче? — заперечив співрозмовник. — Уже й так два роки сплять разом. Танька у Миколи в канцелярії працювала. А тут у шефа розлучення, ось вона й «намалювалася»; згодом і суперницю відтіснила, і сама розлучилася. Так все одне до одного і склалося». — «Може, вона добра господиня? — припустив Валентин. — Або сексуально його оживила, або просто це любов, знаєте?»

Сусід іронічно глянув і, не відповівши, простягнув руку. «Варфоломій, — запинаючись, відрекомендувався він і додав: — От уже ім'ячко придумали батьки! Після третьої чарки й не вимовиш». Вален-

тин теж назвався і потроху вони розговорилися. «До речі, — поцікавився він, — Варфоломію, як ваше вкорочене ім'я?» — «Та по-різному. Кажуть, хто Варрик, хто Фолік, а частіше просто на прізвище. Воно у мене нескладне — Петров. Тому деякі і Петром кличуть для спрощення. Можете і ви так називати».

«Так чого це ви посміхнулися при слові «любов»? — поцікавився Валентин. — Не вірите?» — «Чому ж, цілком вірю. Тільки сенс в це слово кожен з нас вкладає свій, особистий. Готувати Танька не вміє, прибирати не буде. Це все на хатній робітниці залишиться. Щодо ліжка... Не знаю, можливо, не пробував. Тільки чи надовго? У обох уже дорослі діти. А вони досвідчені «хлоп'ята». Знаєте, коли ми тільки починаємо жити, вступаємо у доросле життя, пізнаємо чуттєву сторону людських стосунків, нам здається, що це відкриє нам шлях до нескінченного щастя. Та як до діла — все набагато складніше і, найчастіше, не приносить бажаного».

Помовчали, ніби осмислюючи сказане.

«Давайте вип'ємо, — запропонував Варфоломій, — за наші ілюзії. Нехай вони живуть якомога довше».

Вони випили, закусили, і співрозмовник повів далі: «Я з дуже ранніх. Перший мій «досвід» з однопітками припав десь років на чотирнадцять. Але все спочатку якось не заладилося. То я не встигаю, то партнерки не схильні. Досвіду не вистачало, і я, як всі пацани, «кінчав» занадто швидко. Але самозадоволення мене ніколи не влаштовувало, хоча у складні моменти й вирішувало «проблему». Я більше до жінок тягнувся. В основному до старших за мене. З віком дізнався, що в медицині це на-

зивається «Едипів комплекс²» (але тоді я таких складних слів ще не знав), а у вуличній компанії він називався набагато простіше, і мене запевняли, що з часом все «устаканиться».

Тяглося це «як мокре горить» років до шістнадцяти. Тоді якраз потрібно було до інституту готуватися, і батьки найняли мені досвідчених репетиторів з математики й фізики. Ті швидко підтягнули мій рівень до потрібного, тут мене й осінило: «Треба взяти репетитора з сексу. Нехай він мені все пояснить, все покаже і все виправить».

Ця ідея мене дуже надихнула, і я розпочав пошуки. Зрештою старші друзі вивели на кваліфіковану спеціалістку Марічку. Вона не була професійною повією, швидше «просунутою» аматоркою. Десь там працювала, а епізодичний секс з обмеженим колом «душевних друзів» на квартирі у подруги використовувала для додаткового заробітку і заспокоєння пристрастей (це за її власними словами).

Відбулися переговори. Марічка, міцна жінка, років за тридцять, фарбована білявка, мала здивований вигляд. «Скільки тобі років, хлопчику?» — поцікавилася вона. «Скоро сімнадцять, — гордо відповів я. — Але я заплачу, як годиться. І у мене «все» працює, не сумнівайтеся».

«Гаразд, — зважилася нарешті Марічка. — Проведу для тебе «курс молодого бійця». Але надбавка

² Едипів комплекс — поняття, яке ввів у психологію Зигмунд Фрейд, що означає неусвідомлену сексуальну тягу до батьків протилежної статі. У більш загальному плані — сексуальний потяг чоловіків до партнерів-жінок, значно старших за них.

50 відсотків за складність, і не менше трьох занять. Гроші вперед, щоб не втік достроково». — «Завтра принесу, — запевнив я. — Заняття післязавтра». І пішов додому.

Однак сума виходила для мене абсолютно «не підйомна». Тому, поміркувавши, я вирішив розповісти про все дідові. Він був чоловік досвідчений, пам'ятав ще дореволюційні часи. Але засумнівався: «Чи правильний вона «спеціаліст»? А якщо «не піде», то можна й зовсім бажання позбутися». «Не сумнівайся, — гарячкував я. — Спеціаліст перевірений».

Нарешті він зважився і профінансував мій «захід», однак зажадав детального звіту по завершенні «навчання».

«Ось, — бубонів дід собі під ніс, — раніше будинки розпусти були. Там і вибір, і поторгуватися можна, тут тобі і лікар, і візниця...»

Чи треба казати, з яким трепетом я очікував початку «занять»?..

У цей момент музика замовкла. «Білий танець, — гугняво проголосив тамада. — Дами запрошують кавалерів».

До них нетвердою ходою підійшла жінка середніх років, брюнетка, у відкритій вечірній сукні і на високих підборах. «Варик, — капризно сказала вона, — пішли танцювати, зараз буде вальс». І, взявши за руку Варфоломія, що злегка опирався, потягла в інший кінець залу.

«Треба йти додому, — подумав Валентин. — Вечір перестає бути «млосним». Але цікавість перемогла, і він залишився.

Варфоломій повернувся хвилин за п'ятнадцять.

«Вип'ємо, — запропонував він. — За кохання. Те саме, яке мені Рая упродовж усього танцю зображувала».

Вони випили.

«Ну, навіщо ж ви так? — сказав Валентин. — А, може, й справді?..» — «Справді? — сусід примружився. — Знаєте, я її за останні два роки добре вивчив. Пожвавилася, значить щось їй потрібно або якусь небезпеку для себе збоку відчула». — «Збоку?» — здивувався Валентин. «Ну, це ще одна довга історія, не варто й починати, — відгукнувся Варфоломій і продовжив: — До речі, на чому ми зупинилися? Ага, на заняттях. Так ось, в шістнадцять років я був такого ж зросту, як зараз. Тільки худіший набагато. Загалом, майже дорослий. Але тільки «майже». Коли підходив до місця зустрічі, у мене відчутно трусилися коліна».

Двері були не замкнені — Марічка чекала мене на кухні, попиваючи каву, повністю роздязнена. Тоді ще не увійшло в моду знищення рослинності на тілі, і темний кучерявий трикутник між її ніг унизу живота миттєво збудив мене до такої міри, що Марічці довелося допомогти мені зняти штани. «Так ти не суцільна білявка», — встиг при цьому подумати я.

Мое ество палало й жадало контакту, але Марічка не поспішала. Вона серйозно поставилася до своїх обов'язків. «Не поспішай так», — сказала вона й простягла до «нього» руку. Фінал настав негайно та бурхливо.

«Ага, — зазначила Марічка, дивлячись на це неподобство, — скоростріл. Але, може, це й на добре. Тож наступного разу ти вже не поспішатимеш».

Ми попили кави, і хвилин за двадцять я був знову готовий до «бою».

Марічка поводилася ніжно й передбачливо, торкалася мене і себе за інтимні місця, розповідала про свої відчуття, і години через півтори ми нарешті законтактували на повну силу, поки що у цнотливій «місіонерській» позі.

Додому я летів наче на крилах і спалося мені добре.

«Діду, — до нього підійшов підліток років чотирнадцяти, — тебе мама кличе. Що ти тут сидиш?»

«Онук, — відгукнувся Варфоломій. — Іди, іди, Льончику. Я незабаром підійду».

Потім запропонував Валентину: «Швиденько хильнемо втретє, а то відчуваю, скоро потягнуть». — «За що п'ємо?» — «Як за що? Щоб наш час не закінчувався».

Випили.

«Так ось, друге заняття відбулося під знаком «doggy-style», — вів далі Варфоломій. — Відчуття були ще гостріші, ще яскравіші. А скільки варіантів! На багато років ця позиція стала моєю улюбленою у складних стосунках з жіночою статтю».

І нарешті третє заняття було повністю присвячено мінету й теоретичній підготовці.

«Не поспішай, — казала Марічка. — Головне, підготовка «прийому». Найкраще, спочатку задовольни партнерку, а потім уже закінчуй сам. Більшість чоловіків не встигають це зробити, і тому більшість жінок зображують оргазм, не відчуваючи його насправді. Це небезпечно, тому що перший же чоловік, який дасть твоїй жінці природне задоволення, стане її коханцем, і ти нічого

не зможеш цьому протиставити. Ніколи не обговорюй одну жінку з іншою — втратиш обох. Роби подарунки — це ми любимо з народження, це у нас в крові. І пам'ятай: у кожної жінки є «кнопка», яка її «вмикає». Потрібно тільки знайти її. Будь допитливим, шукай».

«Ти так складно говориш, чим ти займаєшся за звичай?» — запитав я її. «Я вчителька хімії в старших класах, — відповіла Марічка. — Правда, там я Марія Миколаївна».

«Знаєш, — сказав я їй, — заповітна мрія кожного підлітка — «трахнути» вчительку. Виходить, я цю мрію вже здійснив». — «Не дуже-то зазнавайся, — посміхнулася Марія Миколаївна. — Іноді це взаємне бажання».

Варфоломій замовк.

«Ну і як ви оцінюєте результати роботи репетиторки з сексу тепер, через багато років?» — запитав Валентин.

«Я їй дуже вдячний. І дідові теж. Усього три заняття, і зникла більшість юнацьких сексуальних проблем, сформувався правильні підходи, яких, по суті, вистачило на все життя. До речі, і «Едипів комплекс» зник, сам собою «розсмоктався». Більше я не мав потреби у досвідчених жінках високої кваліфікації — сам міг кого хочеш навчити. І подружки одразу помолодшали».

Відтоді у мене було багато жінок, і сподіваюся, всі вони були мною задоволені. До речі, і дідові все сподобалося. Адже він узяв у мене телефончик і адресу. Уявляю, як вони там потім мене обговорювали... — Варфоломій усміхнувся. — Однак уже пізно, пора закруглятися».

«Ну, а як все ж таки щодо любові? — поцікавився Валентин. — Якщо вам з шістнадцяти років стало все зрозуміло, то що ви маєте на увазі тоді під словом «любов». — «Слова, — відповів Варфоломій. — Слова, слова, слова... У кожного з них власний сенс, власний досвід, своє розуміння. Складно це. Може, й немає його одного для всіх».

І він замовк остаточно. До них наближалася дебела білявка середніх років. «Фоліку, — крикнула вона ще здалеку, — збирайся, ми вже йдемо». — «Дружина», — похмуро шепнув Варфоломій. «Скільки ж разів ви були одружені?» — «Один. Але, знаєте, цього цілком вистачає. Мій життєвий досвід твердо підказує, що кожна наступна буде гіршою за попередню».

Він підвівся і пішов. А Валентин залишився. І різні думки приходили йому в голову. «Як це — все пізнати в шістнадцять років? Чи добре це? «Плодіться і розмножуйтеся», — сказав Г-дь, але людина вигадала ще й любов. Тому що ми не просто функція, тому що маємо свободу волі. Та й заповіді не дають нам технології, тільки мету. Решта — на власний розсуд. Ось, велика, але цілком земна і в чомусь грішна Анна Ахматова написала ж:

Есть в близости людей заветная черта,
Ее не перейти влюбленности и страсти, —
Пусть в жуткой тишине сливаются уста
И сердце рвется от любви на части.

И дружба здесь бесцельна и года
Высокого и огненного счастья,
Когда душа свободна и чужда
Медлительной истоме сладострастья.

Стремящиеся к ней безумны, а ее
Достигшие — поражены тоскою...
Теперь ты понял, отчего мое
Не бьется сердце под твоей рукою».

Задзвонив мобільний телефон.

«Так, — відповів Валентин, — слухаю». — «Де ти,
мій милий, де ти, любий? — почув він знайомий
голос. — Я так сумую!»

І все навколо вмить забарвилось теплими, ніж-
ними тонами...

РІДКІСНИЙ МУДАК

Ця колізія сталася наприкінці 90-х років.
У банку був звичайний робочий день. «До
вас відвідувач», — звернувся до мене поміч-
ник через внутрішній зв'язок. «Але ж мої прийомні
години починаються після 17-ї», — відповів я. «Це
не зовсім звичайний відвідувач, — сказав той, —
гадаю, вам варто його прийняти».

Відчинилися великі дубові двері, й до кабінету
зайшов літній чоловік у льотній формі полков-
ника, із розсипом орденських планок на грудях.
Коло них сяяла зірка Героя Радянського Союзу.
Я сам із сім'ї учасників Другої світової війни, теж
служив у армії: довелося бувати і в зонах локаль-
них воєнних конфліктів — звичайно, вже в піс-
лявоєнний час.

Звісно ж я його прийняв. Відвідувач назвав-
ся: бойовий льотчик, полковник, учасник ВВВ,
як єврей разом із сім'єю зазнав горя від фашистів
у період окупації, відзначений державними наго-
родами, член багатьох ветеранських організацій.
А треба сказати, що тоді наш банк належав до скла-
ду вповноважених для виплат грошових ком-
пенсацій, які перераховувала Німеччина особам,
постраждалим від фашизму. Ми саме одержали
списки та готівку в євро для виплати чергового

траншу розміром десь близько 400 євро на кожного з цього списку. Прізвище полковника там було, та коло кас вишикувалась черга, а він поспішав... Ну, така заслужена людина. Я зробив дзвінок, і касир із відомістю зайшов просто до мене в кабінет, перевірів документи й виплатив йому належну суму. Він подякував і пішов, цілком задоволений обслуговуванням.

Минуло два тижні. «До вас знову герої-полковник, — дещо здивовано сказала слухавка голосом мого помічника. — В цього якись питання щодо виплат». Так, це був він. «Ви видали мені фальшиві гроші, — з порога заявив відвідувач. — Що за неповага до ветерана. Зробіть ласку, поміняйте й виплатіть компенсацію за втрату нервів і часу. Ось вони». Я попросив зайти голову служби безпеки, завідувачку каси та касира, який здійснив виплату, щоб скласти акт. Гроші, справді, виявилися фальшивими. Як і передбачає закон, ми вилучили їх за актом. «Зайдіть через три дні, — сказав я відвідувачу. — Ми проведемо службове розслідування і вживемо заходів». Полковник був у край незадоволений, вимагав компенсації та обміну негайно, відмовився підписатися на акті, обізвав нас шахраями й бюрократами та обіцяв хутко знайти на нас управу. Не встиг він піти, мені почали телефонувати найрізноманітніші високопосадовці й напоягати на виконанні всіх його вимог. Виявляється, до них він теж заходив. Це було дещо незвично. Ми створили комісію, й наступного дня мені подали результати розслідування. «Ці гроші справді фальшиві, але їх у нас ніколи не було, — доповідав голова служби безпеки. — Ми гроші для виплат

отримуємо прямо з Німеччини новими купюрами. Серії і номери в нас записані. Усе в німецькій упаковці. Тут щось не те». Я поглянув на персональні дані «героя», і мою увагу привернула дата його народження — 1930 рік. «Даруйте, — сказав я, — як він може бути учасником війни, якщо в 1945 році йому було лише п'ятнадцять років». — «Може, підпілля чи партизани?» — припустила завідувачка каси. «А де й коли він постраждав від фашизму?» Тут я помітив, що голова СБ якось міцно задумався. Він був досвідчений спеціаліст, у минулому полковник міліції, де курував карний розшук. Щось його стурбувало. «Зустрінемося ще завтра, — запропонував він. — Я хотів би розібратися».

Коли всі розійшлися, я спробував зосередитися. Полковник, льотчик, герой, та ще й єврей. Така ряснота регалій та особливостей мене дещо бентежила. Я не з чуток знав, як рідко так збігається. Насправді, хоча євреї й посідали другу сходинку серед численних народів СРСР за кількістю Героїв війни на сто тисяч населення, здобути це високе звання (як, зрештою, і багато інших) їм було досить складно. Ось мій дядько, маючи класичні єврейські прізвище, ім'я та по батькові і всю війну прослуживши на передовій командиром саперного батальйону, двічі висувався на звання героя і обидва рази йому відмовляли. Вперше йому дали Орден Вітчизняної війни, вдруге — Орден Олександра Невського.

«Як же можна присвоїти вам Героя, Ізраїлю Юлійовичу? — казали йому в політвідділі. — Ви би хоч ім'я змінили». — «Як, міняти таке ім'я? — відповідав той. — Ви хоч знаєте, що означає Із-

раїль?» — «Звичайно, — відгукувався майже кожен його співрозмовник, — це повна форма імені Ізя». — «Ні, — казав їм Ізраїль Юлійович, — це означає «Той, хто борюся з Б-гом». — І сумно додавав: — от і я борюся...».

Особливо мене вразили мотиви його другого висування. Це було форсування Дніпра восени 1943 року. Надважка військова операція з величезними людськими втратами. Передові частини Червоної Армії переправлялися через широку водну перешкоду на підручних засобах, захоплювали плацдарми на ворожому березі та протягом багатьох днів і тижнів легкою стрілецькою зброєю стримували ворожі контратаки. Переправити важку техніку було неможливо — щойно зводили хоч якусь переправу, німецька авіація її безперервно бомбувала. Але на ділянці відповідальності саперного батальйону дядька Ізі втрати особистого складу стрілецьких дивізій були суттєво менші, бо, виявивши неабияку майстерність і кмітливість, він безмісячними ночами зі своїми людьми зводив понтонні переправи, а до світанку притоплював їх вантажами на дно ріки. До кожної наступної ночі вантажі знімали, переправи спливали і ними на той берег переправлялися танки та артилерії. Тож було за що... Хоча й орден Олександра Невського, православного святого, — досить висока нагорода навіть для безбожного радянського часу.

Що ж треба було зробити, щоб одержати «Героя» у п'ятнадцять років? Чи це вже в якійсь іншій війні, до прикладу, корейській чи в'єтнамській? Словом, запитання лишалися.

Наступного дня голова СБ уже прийшов сам.

«Тут така історія вимальовується, — сказав він, — не знаю, як і сказати». — «Кажі як є», — захопився його.

«Схоже, що наш «герой» зовсім не той, в кого пошився. Мама в нього українка, тато невідомий. У 1943 році під час окупації хтось із сусідів доніс, що його батьком був політрук Червоної Армії — єврей, розстріляний в 1937 році, але жодного документа з цього питання не збереглося. Їх із матер'ю заарештувало гестапо, але відпустило через три дні після того, як вона підписала документи про співпрацю, і на підставі бездоказності звинувачень. Протокол допиту в гестапо зберігся в спецархіві. Звичайно, важко винити жінку з дитиною в такій ситуації, а втім... Не вельми-то він постраждав від фашизму. Тепер далі: під час війни він участі в діяльності партизанського підпілля не брав, а коли досяг призовного віку, вже в мирний час, був покликаний до армії в частину аеродромного обслуговування, тобто в нелітний склад. Потім закінчив училище за воєнною спеціальністю, служив у різних гарнізонах, пішов на пенсію у званні майора. Нагороджений орденом Червоної Зірки і кількома медалями — ось довідка військкомату...»

Треба сказати, що я був вельми ошелешений. «А погони полковника, Зірка Героя, орденські планки на всі груди, членство в ветеранських організаціях? Що, все вигадав? А це — батько єврей-політрук — теж неправда?»

«Батько повстав нізвідки зовсім недавно, коли з'явилися якісь ветеранські зв'язки з Ізраїлем.

До того він в особистих документах не згадувався, та й зараз цьому немає підтвержень. Шахрай він, — зненацька різко закінчив розмову начальника СБ. — Рідкісний мудак. Заморочив усім голову, паразитує на наших почуттях, а платити йому по суті немає за що. От і в нас надумав незаслужену компенсацію аж двічі отримати». Він залишив мені свій висновок і пішов, а я знову задумався. Працюючи в банку, часом бачиш людей не з найкращого боку. Але то був абсолютно особливий випадок. Правду кажучи, всередині я відчував певне полегшення. Все ж таки не «ухильник, навіть не єврей»¹. Хоч щось...

Я потелефонував кільком керівним працівникам, які до того вмовляли мене негайно розв'язати всі питання ветерана, і повідомив їм про нові факти й обставини. На мій подив, усі вони відповідали приблизно однаково: «Вам 400 євро шкода? Заплатіть йому, щоб відчепився, а то ці ветеранські організації вас так «замажуть», довго не відмиєтесь».

Спробував потелефонувати головному редакторові найбільшої регіональної газети — те саме.

«Як це? — обурився я. — Невже тобі це не цікаво, не зачіпає. Як на мене, така поведінка — знущання

¹ Один із варіантів пісні Юза Алешковського «Товариш Сталін» (1959 р.):

«Товариш Сталін, ви великий вчений
У мовознавстві ж просто корифей.
А я простий радянський в'язень снний
І не ухильник, навіть не єврей»

(переклад Ігоря Павлюка).

з пам'яті всіх справжніх героїв-фронтовиків, і досі живих, і тих, хто поклав голову в боях».

«Досі живих? — перепитав головний редактор. — Яких живих? Де ти їх бачив, справжніх? Командир стрілецького взводу на передовій жив у середньому два-три тижні. У Сталінградській битві з обох сторін близько два з половиною мільйони загинули. Так, ми перемагали, але якою ціною? А якщо хто й виживав, то після війни його життя зазвичай було недовге — швидка смерть від наслідків ран, контузій, пережитої напруги, думок про тих, хто лишився там... Якщо живі, отже або сиділи десь у тилу, або прийшли в останні дні війни і на фронт не втрапили, або от такі... що примазалися. Ти своїх згадай». І я згадав, справжніх героїв згадав: дядю Баруха, який загинув під Харковом, дядю Моню, дядю Ізю і мого батька, які пройшли всю війну і вже пішли від нас у вічність... «То ти та інші тому байдужі до того, що я тобі розповів?» — спитав я обережно. «І тому теж, — відповів він. — Моя тобі порада: не зв'яжуйся з цією публікою. Вони за свої привілеї вас заживо з'їдять». І розмова урвалася. Якимось одразу ця тема стала нецікавою для всіх.

Наступного ранку «полковник» знову був тут. Я мовчки подав йому копію висновку.

«Якщо не погоджуєтесь, позивайтесь до суду, — сказав я йому. — Повідомляю вам, що надішлю висновок у ветеранські організації, членом яких ви є». І, не втримавшись, спитав: «Зірку де купили? Чи подарували?»

«Я вам дам, — звився «герой-полковник». — Я вас по судах затаскаю, я вас через газети припру, ка-

піталісти прокляті. Чотириста німецьких євро їм, бач, шкода. Ви ще наплачетесь, що зі мною зв'язались».

Бухнув дверима і пішов. Ми все надіслали, і відтоді — цілковита тиша. Дивно, ні скандалу, ні суду, ні розправи. З тим і живемо...

РАКОМ...

Було це так. Якось сидів я відвідувачем у палаті іспанської клініки. Моїй давній знайомій Ізабель саме зробили несерйозну, втім у край болісну операцію. Не подумайте поганого, під цим псевдонімом тут фігурує моя дуже близька родичка. Всю правду я пишу лише про себе, а інших завжди згадую під псевдонімами. Тільки раз я зламав це своє правило в одному з дитячих оповідань, однак вийшло в край невдало. Там я описував, як поведилися друзі-однолітки в хлопчачій бійці шістьдесят три роки тому. Один одразу втік, і я його справжнім ім'ям необережно нарік. Думав: давно було, ніхто й не зважить. Через місяць телефонує мені чоловік — називає себе. Той самий пацай. «Невже, — каже, — я втік? Якось і перед онуком ніяково». — «А ти тепер хто?» — питаю. «А я тепер відставний полковник. Все життя в армії служив, ніколи ні від кого не бігав. А от минуле наздогнало. Шкода». Мені теж стало ніяково. Довелося пообіцяти, що коли перевидаватимусь, зміню цей епізод, а книжку надішлю йому. Тому відтоді я надміру обережний з іменами, датами та прізвищами. Як сказав Федір Тютчев: «Нам провістити не дано, як слово наше відгукнеться...». Ізабель жваво розповідає враження від учорашньої «про-

цедури». А ми з медичним спеціалістом — перекладачем Павлом уважно слухаємо.

«Одначе в цікаву позу треба скрутитись для цієї операції, — каже вона. — Як би це пристойніше сказати, — раком, чи що».

Ми задумалися. «До речі про раків, — вступаю я. — Дитиною я жив із батьками у великому волзькому місті Астрахані. Раків ми там ловили руками біля крутих глинистих берегів однієї з приток Волги на ім'я Кутум».

Усі зачудовано на мене дивляться. Згода, та ще аналогія... Типу, «що з горшка вибіжить, того і сокирою не вирубаєш». Робити нічого, веду далі.

Треба було розшукати під водою вхід до ракової нори, глибоко запхати туди руку і, коли рак хапав тебе за палець, різко її висмикнути. Рак вилітав у повітря, від страху сам відчеплювався і, ворухачи клешнями, за інерцією летів на берег. Там добровільні помічники з місцевої малечі кидали його до оцинкованого відра, де він доликувався своєї трагічної долі. Та щоб знайти вхід до його нори, треба було пірнати. Тож якось ми пірнали, пірнали й побачили в придонному намулі залишки дерев'яного ящика. Витягли його нагору — аж там у затверділому рушничному мастилі кілька револьверів системи «Наган» часів громадянської війни. Револьвери ми швидко розібрали, один і мені дістався. Приніс я його додому, вимочив у розчинниках, і став він майже як справжній — враховуючи, звичайно, багатолітню іржу, яка його вкривала. Але вигляду він набув цілком кондиційного, і я сховав його серед своїх дитячих «скарбів». Наступного дня я вийшов погуляти у двір, який,

за звичаєм того часу, обнесли високим дерев'яним парканом. Не забудьте, це було шістдесят п'ять років тому. Заліз я на паркан і заглядався. У сусідньому дворі жили мої недруги, які зараз же почали мене зачіпати, а хтось навіть кидав у мене камінням. Тоді я хутко збігав додому, дістав револьвера і запхнув його за резинку синіх сатинових трусів. А більше на мені нічого й не було — надворі літо. Відтак перед очима в спантеличених сусідських хлопаків, я повільно витягнув нагана, вдаю, що перекрутив барабан (взагалі- то він не перекрутився — поржавів) і навів ствола в їхній бік. Ті знали, що таке револьвер: фільм про Чапаєва ми всі передивлялися по кілька разів. Тому про всяк випадок розбіглися.

«Отож-бо», — сказав я, зліз із паркана й гордо попрямував додому. Новина, напевно, швидко розлетілася й дійшла до дорослих.

Як годиться, хтось «настукав», бо наступного дня до нас прийшов дільничний. Це був старшина міліції, років сорока п'яти, — судячи з орденських планок, учасник війни. Мене покликали до вітальні. Там сидів міліціонер, тато та мама і з серйозними обличчями дивилися на мене.

«Дитино, — сказав старшина, — в тебе є револьвер?»

Дуже хотілося збрехати, але я чомусь одразу зрозумів, що робити цього не варто. «Є», — відповів я. «А де взяв?» — «На Кутумі знайшли, коли раків ловили». — «А що, інші пацани там теж були?» — «Були». — «А хто ще взяв зброю?» Це була серйозна дилема. Доносити в нас було «западло». «Не пам'ятаю, — сказав я. — Якись пацани з сусідніх ву-

линь ще чотири нагани забрали». — «Неси сюди». Я приніс. «Так, — сказав старшина, посмикавши барабан, — стріляти вже не буде, а все ж таки я його конфіскую як незаконну зброю. Будь вдячний, що тобі ще навіть дванадцяти нема — до відповідальності тебе притягнути не можна, тільки батьків». Аж тут заметушилася мати, яка до того мовчала. Вона хутко дістала начинену рибу, налила по рюмці горілки старшині і татові — він, до речі, теж був учасник війни. Потім по другій і по третій. Десь годинки через дві старшина істотно подобришав. «Добре, — казав він, — я вашого хлоп'яти до протоколу не впишу. Все-таки він щиросердно зізнався. Значить, не зовсім пропавший. І сім'я пристойна: батько недалеко від мене воював, мати відмінно готує закуску...» і таке інше. Конфіскація револьвера не поспувала мого бойового ентузіазму. Наступного дня я знову засів на своєму улюбленому місці на паркані. «Стукачі, — упевнено волав я до своїх недругів, розсудливо не полишаючи недоступну позицію. — З адміністрацією співпрацюєте. Суки!» Часто спілкуючись з тими, хто вже відсидів, я багато чого наслухався. Ті знову «стуканули», і через кілька днів до наших розмов нізвідки приєднався підозрілий тип у кепці з фіксою та в синіх наколках.

«Що це ти тут на пацана “женеш”? — спитав він у мене. — Як у тебе що є, то “пред'яви”. А запросто так гнати “туфту” — це не по “закону”».

Тут я і «пред'явив» усе детально. «Тип» вислухав, подумав, а потім сказав лише: «Ну точно суки!» І пішов.

Мій «авторитет» після цього в хлоп'ячій компанії підскочив до небес і вже ніколи (поки ми

жили в цьому будинку) особливо не падав, що б там не ставалося.

Так відносно безболісно закінчилася ця історія. І раки були смачні, хоч і вважаються за некошерну їжу, але це я тільки зараз розумію. «А мораль яка? — скрикнули Ізабель і Павло. — Це ти до чого зараз розказав?»

«Та ні до чого, просто так. За аналогією. Знаєте старовинний анекдот про те, як джентельмен розповідав, як полював на оленя: “Сиджу в засаді. Із діброви вибігає олень. Я стріляю, він падає. Ну, ноги на плечі і...” Тут його перебили світськими балачками. Через пару хвилин він повернувся до перерваної теми. “То про що я казав?” — “Ну, ноги на плечі...” — “А, зрозуміло — ну дуже пристрасна була жінка”».

«А це до чого?» — запитали присутні. «А теж ні до чого. Щоб розмову підтримати, може й розважити, ми ж нібито в гості прийшли, “хвору” відвідати».

І кожен із нас пішов своїм шляхом, але все сказане лишилося із нами, поготів так воно колись і відбувалося...

Барселона, Іспанія

УГОДА

«Ідемо на посадку, — сказала стюардеса. — Будь ласка, пристебніться». Антон злегка витягнувся у м'якому зручному кріслі, розминаючи спину.

У салоні невеликого бізнес-джета Раїсон 900 їх було лише двоє.

Літак стрімко знижувався. Унизу, у променях полудневого сонця, допоки сяяла сама срібляста рівнява безкрайого Середземного моря.

«Попереду складна робота, — подумав Антон. — Переговори будуть щонайменше нелегкі». І справді, на карту було кинуте не лише гроші, а й його репутацію відомого у вузьких колах юриста й аудитора. Він має підготувати угоду на велику суму. Ціна питання — цифра з вісьмома нулями, а попередні позиції сторін (покупця та продавця) різняться майже на тридцять відсотків. Усе це необхідно владнати, знайти розв'язок, який влаштує всіх, обґрунтувати його й довести. Нелегке завдання, та, напевне, все-таки можливе, бо попри розбіжності в поглядах сторони досі не припиняли переговорів. Він незалежний бізнесмен, однак це замовлення велике й дороге.

Антон згадав учорашню зустріч із Шефом, як називали його підлеглі. Сім-десятиметрова білосніжна

красуня-яхта злегка гойдалася від вечірнього бризу на рейді Неаполя. «Вітаю, Антоне Петровичу, — сказав той. — Налийте собі чого-небудь в барі, й поговоримо без свідків». Антон підійшов до величезного бару, що займав усю торцеву стіну каюти-вітальні, налив собі в кришталевий келих на півтора пальця дванадцятирічного Сішаз Кецаї, додав льоду з морозильника й приготувався слухати.

«Ви маєте визначити справедливую ціну компанії та проконтролювати юридичну чистоту угоди, — сказав Шеф. — Мене давно цікавив енергетичний сектор Іспанії, а це зручний привід туди влізти. На перший погляд, ефективна, прибуткова фірма. Перекупили корпоративні права — і вона наша. Але щось мені шепоче: варто бути дуже обережними. Назвімо це внутрішнім голосом. Тут точно є якісь ризики, але ми їх ще не бачимо. Однак щось лежить і на поверхні: не зовсім зрозумілі кінцеві власники, маємо також маловідомих мажоритарних акціонерів, фінансову звітність представлено тільки за останні три роки. Ви мусите в усьому цьому розібратися. Ми тут граємо великими сумами, а отже й солідними ризиками. За таке й “бахнути” можуть. Тому з вами поїде спеціаліст із нашої служби безпеки — Роман. Візьмете авто, він буде за водія й охоронця одночасно. Барселону він знає, бував там не раз. Полетите на моєму літаку. Будьте обережні, але працюйте дуже уважно. Ви людина з досвідом, за що ми вам і платимо. Додатковий бонус складе піввідсотка від зниження ціни продавця. На все разом — один місяць. І запам'ятайте: ніяких рішень щодо цифр без попереднього узгодження зі мною». Вони попрощалися,

насуплений Роман, дужий чоловік років сорока, вже чекав його біля штормтрапа. Черговий катер довів їх на берег у легкодуху метушню італійського приморського міста.

І ось вони вже тут.

Попереду вигулькнув берег, і літак майже відразу торкнувся колесами землі. Аеропорт E1 PгаГ, вони йдуть до виходу зеленим коридором, котячи свій невеликий багаж. Розсунулися широкі скляні двері, і перед ними відкрилася панорама величезної світлої, майже прозорої будівлі першого термінала.

«Антоне Петровичу!» — до них підійшов дебелий чоловік років сорока п'яти в синьому костюмі та білій сорочці з однотонною краваткою. На його обличчі, обрамленому невеличкою темно-сивуватою бородою, був вираз заклопотаності. «Так, це я, в чому справа?» — «Я — Карлос, — продовжив чоловік англійською. — Ми вас чекаємо, автівка біля входу, відвеземо до готелю». — «Та ні, — відповів Антон за двох, — англійську він знав добре, — ми машину орендували в Епісг-ргІ8Є». — «От хай ваш супутник її й візьме, — обіззався Карлос, — а ми можемо їхати, і я прямо в машині введу вас у курс справи щодо плану переговорів. До речі, вони почнуться завтра о дев'ятій годині».

Антон глянув на годинник. Уже 18:20. «Так, часу небагато. Власне, яка може бути небезпека, якщо переговори ще навіть не почалися?» — подумав він. А вголос сказав тільки: «Добре, поїхали». І, проігнорувавши невдоволений погляд Романа, закрокував до скляного виходу, який виднівся вдалині. Метрів через сто вони сіли у великий чорний Мерседес

з водієм, і Карлос передав Антону синю пластикову теку з паперами. «Це фінансовий звіт компанії за минулий і шість місяців цього року, — сказав він. — Там ще обороти, перелік нерухомості і розрахунок ринкової вартості компанії без вартості брэнда. Вивчайте. Переговори будуть іспанською мовою». Цього Антон не чекав. Англійською він володів вільно, а іспанською — тільки на рівні побутового розуміння. Але поки відклав цю проблему й заглибився у цифри фінансового звіту.

Хвилин через тридцять авто підїхало до п'ятизіркового готелю MaїeMіc на Pa88ei§ сіe Cгacіa, винайнятого для них завчасно. Його з Романом номери були поруч. Роман підїхав через півгодини і був похмуріший, ніж завжди. «Щось якось швидко мене обслужили, — чомусь невдоволено сказав він. — Та ми взяли їхню найдорожчу машину. Може, через це?» Потім він зайшов до свого номера, а Антон ще десь годину вивчав документи. Щось бентежило його в ухильних, однак цілком пристойних показниках цієї компанії. «Аж надто все рівненько, — подумав він. — Як у підручнику з маркетингу. Схоже, що звіт свідомо підганяли під досконалість. Завтра треба буде попросити фінансові звіти за попередні періоди». З тим і пішов спати. Прокинувся він о шостій ранку, подзвонив на рецепцію і попросив з'єднати його з перекладацьким бюро. За годину йому перетелефонували й він коротко виклав своє прохання: «Треба перекладача зі знанням іспанської і російської мов для ведення переговорів на повний робочий тиждень». — «Жінку, чоловіка? — поцікавився доброю англійською приймний жіночий голос, а потім продовжив: —

Зовнішність має значення?» — «Головне — знання мови», — відповів Антон і додав, що перекладач має бути у фойє готелю сьогодні не пізніше 8:30 ранку. «Сімдесят п'ять євро за годину, й оплата на три дні вперед, — відповів голос. — Це тільки за переклад і супровід». — «Добре, — сказав він, — виставте рахунок». І поклав слухавку.

О 8:30 Антон спустився до готельного холу. «До вас відвідувач», — повідомив йому порт'є. Відвідувач виявився красивою молодою жінкою років двадцяти восьми. Висока, з ладною фігурою, блакитні очі, світле довге волосся. Утім вдягнена строго, по-діловому: у блакитний костюм зі спідницею міді — до коліна, і туфлі на високих підборах. «Я ваша перекладачка Олена», — сказала вона. Він теж назвався. Після того вони сіли до автівки й мовчазний Роман відвіз їх до великої багатоповерхівки сучасної архітектури на проспекті Діагональ.

У конференц-залі на дев'ятому поверсі сиділи кілька людей, усі чоловіки. Антон заходився ставити запитання, йому відповідали, Олена досить вправно все перекладала. Так минув час до обіду. Обідали вони в невеликому каталонському ресторанчику навпроти. Олена їла дуже мало й була зосереджена, ніби щось обдумувала. Мимоволі Антон звернув увагу, що двоє учасників переговорів обмінюються між собою фразами якоюсь абсолютно йому незнайомою мовою. «Що це за мова?» — тихо спитав він Олену. «Не знаю, — відповіла вона. — Щось східне», — «Ви філолог?» — поцікавився Антон. «Так, була...» — «А тепер?» — «Тепер от перекладаю», — вона відвела

погляд. По обіді Антон попросив на наступний день підготувати йому фінансові звіти компанії та банківські обороти за всі роки роботи компанії з моменту її створення. Двоє чоловіків, що сиділи на чільних місцях, перезирнулися, але сперечатися не стали. На мить йому здалося, що один із них пильно глянув на Олену. Та, певно, тільки здалося.

Робочий день закінчився, і на прохання Антона набурмосений Роман відвіз їх до центру на площу Каталонії. «Прогуляймося», — запропонував він Олені. «Як скажете, — відповіла вона. — Ви ж замовник і платите за час». Вони йшли шумливою торговою вулицею в бік Кафедрального собору. Вересень у Барселоні — чудова пора. Довкола височіли старовинні споруди. «Тут усе збереглося, — сказала Олена. — Скрізь уже багато століть живуть люди». Потроху темнішало. Вони зайшли до E1 Swap Cafe у центрі Готичного кварталу — старій частині міста, і метрдотель усадив їх за вільний двомісний столик перед величезним, майже до підлоги, вікном, звернутим на стародавню вулицю.

Раптом Антон відчув, як щось затремтіло у нього всередині. У свої сорок років він уже встиг одружитися, прожити у шлюбі вісім років і розлучитися. Дітей не мав, постійної жінки теж. Жив він доволі усамітнено: робота, у вільний час спорт — теніс. Навіть побудував корт у своєму заміському будинку. Не сказати, що він не користувався популярністю в жінок. Ще й як користувався, і невеличкі нетривалі любовні пригоди з ним траплялися. Та якось усе це було тимчасове, хитке, не закріплювалося в часі та просторі. А тут поруч із ним сиділа вельми приваблива жінка, і атмосфера годилася... А втім,

якесь дивне збентеження оволоділо ним, і розмова відверто не клеїлася. «Ви сама тут? — спитав він нарешті. — Чи з сім'єю?» — «Лише я із сином», — відповіла Олена. «Дорослий?» — «П'ять років». — «А де він тепер?» — «З нянею, запрошеною нянею, платня в неї така сама, як і в мене зараз, — почасова. Та, звісно, за меншим тарифом». Вони допили й доїли все, що замовили, й Антон викликав для Олени таксі. Потім пройшовся шумливим центром міста до свого готелю. «Щось змінилось у цьому світі, — подумав він. — Але що саме?»

Насичені робочі дні минали один за одним. Антон розгрібав міриади цифр, відстежував банківські платежі і дістався вже майже часу заснування фірми. Це була дуже правильна компанія: ніяких боргів, усі податки вони сплачували вчасно, на всі види діяльності мали ліцензії. А втім його повсякчас не полишало відчуття певної штучності. Щось не відчувалося в її діяльності стихії ринку. Ані проблем із ресурсами, зі знецінюванням основних фондів, із партнерами та клієнтами. Навіть усесвітня економічна криза ніяк не позначилася на діяльності цієї фірми.

Олена перекладала йому документи, брала участь у переговорах, вечорами вони гуляли по місту, заходили до романтичних ресторанчиків. Потрохи він захопився нею, розслабився, заговорив, став робити маленькі подарунки. Вечорами вони вже були на «ти». Йому здавалося, що вона до нього небайдужа.

Минув перший тиждень, і Антон продовжив їхній контракт. Наступного дня він запросив її до себе ввечері... й отримав формальну відмову.

«Антоне, — сказала Олена, — я не хочу випадкових зв'язків. Після всього, що було в моєму житті. .. — вона помовчала. — Тепер у мене все якось владналося. Ні, ти взагалі мені подобаєшся, але я просто боюся сильних почуттів. Не треба, збережімо суто ділові стосунки. Так буде краще для нас обох». Однак Антон уже нічого не хотів чути. Ось вона — прекрасна й розумна жінка. Він шукав її так довго, а тепер вона так близько. Він подвоїв зусилля, і, нарешті, настав день, точніше ніч, коли вона лишилась у нього в готелі. Так нечасто буває, однак на ранок він був закоханий у неї ще більше, ніж увечері. Антон віддався цій пристрасті повністю, Олена, здавалося, теж. Однак удень він працював як зазвичай і, нарешті, виявив у звітах незрозумілі місця. Схоже було, що в компанію протягом першого року її існування надходили великі готівкові інвестиції, які потім поверталися у взаємних кредитах, платі за використання товарного знака, рекламі й маркетингу, і решті нематеріальних активів, але вже коштом легальних банківських платежів. Не сказати, щоб використання «чорної готівки» було для нього шоком і новиною. У його країні це теж практикували. Та все залежало від масштабів. Він заходився «копати» далі й вивчати уважно кожен платіж. Картина, яка вимальовувалась, його не втішила: забагато платежів були пов'язані між собою спільними контрактами, здійснювалися через офшорні зони далеких островів і, здається, врешті-решт сходились (принаймні за сумарними цифрами) десь у маловідомих банках країн Північної Африки. «Схоже, що великі платежі штучно розбивали на менші», — вирішив

він. Це було підозріло, і вранці він розповів про це Шефу. Навіть через телефон було помітно, що той задумався. Однак сказав тільки: «Продовжуй, але нікому про це не кажи». Антон так і зробив, але ввечері в ресторані, розслабившись після стейка з аргентинської яловичини і кількох келихів червоного вина, поділився деякими міркуваннями з Оленою. Їхні стосунки сягнули вже такого рівня, що Антон не вважав її за сторонню людину. Того ж вечора він фактично освідчився їй. «Живімо разом, — сказав він. — Я не зустрів жінки, яка би приваблювала мене більше. А твоєму синові я стану батьком, тим паче свого сина в мене поки що немає». — «Побачимо, — відповіла Олена. — Побачимо, якщо все вийде».

Наступного ранку, виходячи з ванної, він випадково почув, як хтось дуже різко й голосно говорив із нею телефоном, так голосно, що чути було навіть на віддалі. Антон почув лише уривок фрази: «ОеЕеВ йасег сМо». Він відійшов убік і через Сооціс-перекладач свого смартфона отримав українською: «Ви мусите це зробити». «Дивно...»

Цього ж дня він вирішив визначити справедливу ціну покупки компанії. Довго вовтузився, розраховував, обґрунтовував, уточнював і, нарешті, отримав шуканий результат. На його думку, цілком прийнятний і якраз у межах попиту і пропозиції. Замайоріли обриси розумного компромісу, про що він і повідомив Шефу під час вечірньої телефонної розмови. «Ми поміркуємо, — відповів той. — Поки нічого не роби».

Уранці він побачив, що його портфеля з розрахунками відкривали. Щодо цього він мав свої се-

крети. У номері була тільки Олена, тому він прямо запитав її про це. Тут її нерви не витримали, вона розплакалася й усе йому розповіла. «Це страшні люди, — сказала вона. — Вони знайшли мене в Туреччині, де я через молодість та недосвідченість втрапила в дуже неприємну історію, яка могла для мене закінчитися дуже недобре. До речі, мій син саме звідти. Далекі наслідки “нерозсудливої поведінки”, — вона ледь-ледь всміхнулася. — Ніби спершу допомогли, забезпечили виїзд до Іспанії, дали роботу. Але відтоді вважають мене своєю власністю й використовують (щоправда, лише за спеціальністю) як їм заманеться. Ти — це моє завдання. Я мала забезпечувати їх інформацією про твою діяльність». — «Компанія — це прикриття для чогось іншого?» — обережно спитав Антон.

«Тут усе набагато складніше. Ця компанія — “пральня”, яку створили для “відмивання” та легалізації брудних грошей одного знаного диктатора великої, але малочисельної нафтогазовидобувної країни в Північній Африці. Опинившись у реальному секторі економіки, вона раптом стала успішно розвиватися й спробувала “забути” про кримінальне минуле. Пам’ятаєш оці слова Генрі Форда? Про те, як він може відзвітувати про походження всіх своїх мільйонів, окрім першого. От і тут — про перший мільйон, про вихідний капітал — ані слова. А років через п’ять — уже цілком легальна компанія. Після громадянської війни у цій північноафриканській країні й загибелі диктатора компанія у розквіті вже цілковито опинилася в руках менеджменту, який ніхто не контролює. Тепер вони прагнуть її продати, отримати великі,

абсолютно чисті гроші й зажити новим, повністю легальним життям. А ти вдерся на заборонену територію, і тепер я боюсь за тебе. Мені довелося розповісти їм про твою пропозицію. Я просила відпустити мене в нормальне життя з коханою людиною. Але мені було твердо сказано: «Тільки після угоди. І дістань нам ціну пропозиції покупця». Ось, — вона знову заплакала. — Може, ми б таки змогли поїхати. Любий, будь ласка, будь обережний». Кохання, ніжність, жаль, обурення, — усе змішалось в Антоновій душі. «Звичайно, ми поїдемо, — сказав він. — Поїдемо, незалежно від того, буде угода чи ні; поїдемо й почнемо нове щасливе життя на новому місці. На перший час нам вистачить, а там побачимо. Не плач, усе буде добре».

У черговій розмові з Шефом Антон, обливши подробиці, виклав йому свої міркування: «Компанія з кримінальним минулим, але легальним теперішнім. У нас такі через одну. Це непоганий привід збити ціну».

Після недовгого зволікання Шеф сказав: «Добре, перекажи контрагентам, що завтра ми повідомимо своє рішення». Після сніданку до Антона зайшов Роман. «За нашими даними вона професіоналка, — сказав він. — Принаймні була. Ти обережніше з інформацією. Я підозрюю, що наші телефони прослуховують». Та це не загасило емоцій Антона. Він відчував, ніби в нього виростили крила, і поспішав закінчити справу.

Наступного дня Шеф дав добро, після завзятої торгівлі ціну покупки було домовлено. Сторони дійшли компромісу, лишилося тільки отримати довіреність на оформлення угоди. Її мали привезти

наступного дня. З Оленою вони домовились, що поїдуть одразу після оформлення і проведуть місяць у готелі на всамітньому острові Мальдівського архіпелагу. Олена мала прийти зранку вже з речами. Вночі йому зателефонував схвильований Шеф: «Антоне, — сказав він, — терміново їдьте з готелю. Угоди не буде. Ми отримали нову й дуже небезпечну інформацію. По всьому, ця компанія потрапляє до списку тих, на які накладуть міжнародні санкції. Це докорінно змінює ситуацію. Сідайте в авто і їдьте до Франції. Я пришлю літак у Ліон. Роману я вже повідомив». Потім поклав слухавку. Антон потелефонував Роману, та він не обізвався. Тоді він швидко зібрався і спустився донизу. Олена з маленькою валізою була вже там. Романа він не бачив. Була восьма двадцять ранку — їхній звичайний час.

Краєм ока Антон бачив одного з переговорників. Той пив каву за невеликим столиком у холі і, як йому здалося, поглядав у їхній бік. У цю мить до них підійшов працівник готелю: «Ваш сусід просив прихопити теку з паперами, яку він забув у своєму номері», — сказав він і простягнув ключі з бляшкою готелю.

«Почекай мене», — сказав Антон Олені, залишив речі під наглядом портьє і піднявся в номер Романа. Ніякої теки в пустому номері він не побачив, і хвилин через п'ятнадцять, дещо розгублений, повернувся у хол.

Там панував хаос. Збуджені люди швидко пересувалися з кутка в куток, активно жестикулювали, голосно розмовляли. Тільки той, що пив каву, сидів на своєму місці й дивився у чашку. «Що

сталося?» — спитав він у портъе. «Щойно автівка збила жінку й поїхала, — розхвильовано відповіли йому. — Ту, що поряд із вами сиділа».

Він вийшов на вулицю. Так, то була Олена. Вона лежала на спині, широко розплющені блакитні очі тьмяніли, і в них відбивалося небо. Одночасно підїхали машини поліції та швидкої допомоги. Літній поліцейський торкнувся її шиї й безнадійно розвів роками. Два санітари поклали Олену на носі й всунули їх у машину швидкої. Він був попрямував за ними, аж хтось сильно потягнув його назад за рукав. Антон озирнувся й побачив Романа. На його лобі набрякала величезна гуля.

«Антоне Петровичу, — сказав він, — негайно сідайте в автівку, вона за рогом. Чи ви не розумієте — ви наступний».

У цей момент до нього підійшов працівник готелю. «Вам просили передати записку», — сказав він і подав складений листок паперу. Антон розгорнув.

«Прощавай, коханий. Пробач, якщо зможеш», — було написано там.

І підпис — Олена.

СМЕРТЬ СТАЛІНА

Ці події відбувалися дуже давно — в 1953 році, тобто 65 років тому. Більшість із тих, хто читає цю розповідь, у той час ще не народилися. Більше того, можливо, не народилися навіть їхні батьки. Однак я впевнений — сучасне впливає з минулого, значною мірою обумовлене причинами, що виникли в той далекий час. Тому корисно озирнутися й уважно роздивитися, нехай навіть очима шестирічного хлопчика. Може статись, те, що ви побачите й оціните, якимось чином змінить сьогодення або хоча б майбутнє. Хто знає, хто знає?..

Отож, ми в 1953 році. Зараз початок березня, мені 6 років, і цього року я піду в школу. Два дні тому тато і мама разом зі мною приїхали в Москву і зупинилися в маминої сестри — моєї тітки Нюсі. Наступного тижня ми всі повинні виїхати в місто Астрахань, нове місце роботи мого тата. Ми сидимо й вечеряємо. Четверо дорослих і одна досить тямуща дитина. Допитливість була тоді моєю основною рисою характеру. Мені хотілося проникнути в усі секрети дорослого світу. Тому, з чотирирічного віку я вже читав усе підряд, включаючи газети, не завжди розуміючи, але швидко вбираючи друковане слово. Оскільки читати мене

ніхто не вчив, то я навчився сам, сидячи навпроти тата, який зазвичай читав газету, за столом. Текст на мій бік був перевернутий — так я і взявся його читати, «догори ногами». Батьки не одразу це помітили, потім довелося переучуватися. Що цікаво, це вміння — читати перевернутий текст — повного мірою збереглося дотепер.

Так ось, ми вечеряємо, і за якусь мить у момент спроби наколоти на виделку котлету вона, тобто слизька котлета, якось сама собою підстрибнула і опинилася на підлозі. Мені котлету замінили, але попередили, щоб їв уважно, а не видивлявся на всі боки. Однак я завжди був схильний до експериментів. Ось і тут. Я непомітно сховав котлету за спину і заявив мамі, що знову впустив її під стіл. Мені було цікаво, що при цьому станеться. Сталося те, що я негайно отримав потиличника і, ревучи, зізнався спантеличеним батькам, що пожартував. Загалом невдалий вийшов експеримент, як і багато інших у подальшому житті. У цей момент по радіо почали щось говорити, і я помітив, що дорослі замовкли й відчутно похмурили. Диктор щось говорив про здоров'я товариша Сталіна. Я добре знав товариша Сталіна. Ще б пак, адже йому я був зобов'язаний щасливим дитинством. Гасло «Спасибі товаришу Сталіну за наше щасливе дитинство» красувалося всюди, де тільки можна. А тоді ж я ще вірив друкованому слову і був упевнений, що все це свята правда.

Уже два дні радіо регулярно передавало зведення про здоров'я тов. Сталіна, але я чогось не надавав усьому цьому великого значення, оскільки і сам часто хворів.

А Сталін? Це було щось вічне, як Сонце, як повітря, як усе навколо. Але раптом диктор сказав щось дуже важливе, й усі дорослі, припинивши їсти, кинулися до нього. «Сталін помер, не може бути. Як це могло статися? Невже це правда?» Усі раптом заговорили одночасно. «Що ж тепер буде?» — вигукнув дядько Ізя і схопився за серце. «Що нас чекає?» — сказала тітка Нюся й без сил опустилася на диван. Тато почервонів, мама зблідла, але вони мовчали. Навіть я притих від несподіванки і шкірою відчув завислу в повітрі тривогу.

Вечерю перервали, я доїв свою не згублену котлету на самоті і швидко був відправлений у ліжку. Світ змінився одразу. Цю новину обговорювали скрізь: на кухні великої комунальної квартири, в одній із кімнат якої жили тітка Нюся та дядько Ізя, на вулиці, в чергах, трамваях, тролейбусах і автобусах. Висновок був один: усе пропало, ми загинули. Вороги нас поб'ють, і з голоду ми помremo, і все погане, що може трапитися, — обов'язково станеться.

Тоді я ще не уявляв, що все погане вже сталося, але відбивалося в спотвореній суспільній свідомості настільки перекручено, що повністю заступало істину.

Минуло багато років, перш ніж я дізнався про мільйони вбитих і загиблих у громадянській і Другій світовій війнах, під час Голодомору 30-х і 40-х, Великого терору 37-х і 38-х, а також у ГУЛАГу і на так званих великих будовах п'ятирічки. Усі перемоги, всі досягнення цієї людожерської держави були встелені кістками неймовірної кількості людей. Та й чи були це перемоги?

У кожній родині були втрати, і це стало сприйматися як природний хід подій. Мовляв, «ліс рубають — тріски летять». Цінність людського життя впала до нуля. Обидва мої дідусі були принесені в жертву цьому ненаситному Молоху, а їхні діти вірно служили чудовиську і турбувалися про його здоров'я.

Краща, найосвіченіша, найрозвиненіша і самостійна частина населення була нещадно знищена і не змогла продовжити свій рід. Залишилися вбивці і ті, хто зумів пристосуватися. їхнім дітям, онукам і правнукам ще довго і по краплині доведеться витискати із себе рабську психологію і всеосяжний липкий страх перед начальством, державою та злочинним оточенням.

Однак тоді я ще всього цього не знав і дивився на світ широко відкритими очима. Скорботи особливої як малолітній я теж не відчував — просто мені було цікаво.

Прощання з тов. Сталіним проходило в Колонному залі Будинку Союзів із 6 до 8 березня, а на 9 березня був призначений похорон. Уся Москва пішла на них, і мої батьки разом зі мною також.

Ми вийшли о 10:00 і рушили в бік центру. Натоп ставав дедалі густішим, і нарешті ми змушені були зупинитися біля стовпа з гучномовцем. Далі вже неможливо було зробити жодного кроку.

Об 11:00 по радіо стали транслювати промови Голови Радміну Г. М. Маленко- ва і його перших заступників Л. П. Берії і В. М. Молотова. На словах Берії: «.. тепер ми повинні ще більше посилити свою пильність. Нехай ніхто не думає, що вороги

Радянської держави зможуть застати нас зненацька», — мама заплакала.

«Чому ти плачеш, мамо? — запитав її той шестирічний хлопчик. — Тобі дідуся Сталіна шкода?» — «Мені нас шкода, — незрозуміло відповіла мама, витерла сльози й рішуче сказала розгубленому батькові: — Ідемо додому, нас тут затопчуть із дитиною». Ми повернулись і насилу проштовхнулись назад на більш-менш вільний простір. Зараз я іноді думаю, що, можливо, цим своїм інтуїтивним рішенням мама врятувала наші життя, тому що трохи далі на Трубній площі згодом виникла тиснява, в якій загинуло від 400 до 2000 людей. Дані про жертви засекречені дотепер.

Подумайте тільки — тов. Сталін жив у крові і помер в крові, забираючи із собою людські життя навіть після його смерті. Кривавого диктатора поклали в мавзолей поруч із першим соціалістичним кумиром В. І. Леніним, де два забальзовані трупи пролежали для повселюдного огляду до 1961 року. Не менш злочинна партноменклатура весь цей час посилено перекладала на тов. Сталіна свої численні смертні гріхи, прикидаючись жертвами режиму. Тому в 1961 році труп Леніна знову залишився на самоті, де й перебуває без заспокоєння досі, а Сталіна нарешті поховали на привілейованому «цвинтарі» біля кремлівської стіни. Ми поїхали додому в Астрахань, восени я пішов до школи, й інші турботи займали мене в наступні десять років. Але зараз, через багато років, я часто думаю, як могли статися всі ці криваві події ХХ століття? Чому не спрацював здоровий інстинкт самозбереження цілого народу? Чому тільки страх тяжів над усіма і над кожним?

Хибні цілі, порочні ідеали, злочинні лідери — яка нещаслива доля у кривавих територій, де мені довелося прожити більшу частину життя. Випадковість це, чи закономірність?

Нещадний ореол «вождя» не раз надихав фанатиків або «придворних» лизоблюдів на пишномовні і хвалебні оди, але краще за всіх, по-моєму, сказав прозаїк і поет Наум Коржавін у вірші «На смерть Сталіна», який був у березні 1953 року на засланні в Караганді.

Його ховають голосно й покvapно.
Промовці косять очі на труну,
мов може він з п'ятьми тієї раптом
вернутись, покарати, не вернуть.
Холодний траур, стиль промов — високий.
Він тиснув всіх і друзів він не мав...
Я сам не знаю, злим чи добрим роком
багато літ для наших днів він став.

Уся суперечливість минулого в цьому вірші.
Потрібно пам'ятати, щоби не довелося пережити
це знову.

ЧУДО

Що таке чудо? За визначенням — це очевидне порушення законів природи. Чому ж самі закони природними не вважаємо чудом, хоча вони цілком виразно саме ним і є, — для мене лишається незбагненим. Напевно, тому що звикли до їхньої сталості, незмінності. Інша справа, коли все йде не так, як ми очікуємо, виходячи з попереднього життєвого досвіду.

Такі випадки не забуваються. Не забув і я. Це сталося десять років тому. «Так, — зітхнув я сам до себе. — Де він, отой „золотий” час?»

Утім, того весняного ранку ніщо не віщувало прийдешніх подій. Світило сонце, на клумбах і газонах почала пробиватися перша яскраво — зелена травичка, однак свіжий вітерець часом нагадував про минулу зиму.

Був понеділок, і в мене щойно закінчилася виробнича нарада, яку ми по — старому звично називали «планіркою». Великий банк жив своїм повсякденним життям. Із широкого панорамного вікна мого робочого кабінету добре було видно пожвавлення біля центрального входу. Перед

банком прямо на площі красувався фонтан. Зараз його готували до запуску після зимової консервації. Садівники копали зелену зону, де незабаром розцвітуть квіти, робітники фарбували металеві огорожі. Люди, як працюючі мурашки, снували туди й назад. Початок тижня, і клієнти поспішали вирішити свої фінансові питання, не втрачаючи ні хвилини дорогоцінного робочого часу.

Задзвонив внутрішній телефон. «До вас рабин, — сказала слухавка голосом мого помічника. — Без запису». І спантеличено замовкла.

«Нехай заходить», — відповів я. Рабина я не чекав, але змушувати ждати в приймальні шановану людину було не в моїх правилах.

Рабин виглядав дуже солідно, в чорному сюртуку і капелюсі, з довгою білою бородою. Я знав, що ми однолітки, але він видавався набагато старшим.

«What happened, Yitzhak?»¹ — запитав я. Ми були давно знайомі, і мені було відомо, що він говорить англійською набагато краще, ніж російською. Все — таки він родом з Брукліна.

Іцхак, на мій погляд, був дуже засмучений, але потім зібрався з думками й дещо незв'язно виклав наступне.

Чотири роки тому єврейська громада вирішила побудувати нову синагогу. Нині діючій було понад сто років, вона розміщала в маленькому тісному приміщенні в гущавині вулиць старого міста і давно вже не могла вмістити усіх бажаючих піднести молитви чи зібратися у свята. З веління

¹ «Що трапилося, Іцхак?» (англ.).

долі купили ділянку землі з напівзруйнованими халупами, якимись коморами і сараями, замовили проект нової будівлі відомому архітекторові та почали організовувати компанію зі збору коштів. Потім наївні, й не дуже досвідчені в місцевих земельних інтригах, забудовники знесли ті самі старі споруди на ділянці, очистили територію і пішли до відповідних органів для узгодження проекту та отримання дозволу на будівництво.

Ось тут вони й отримали «на повну котушку». На них чекав дуже неприємний сюрприз. Справа в тім, що тоді, як і досі, у вітчизняному законодавстві (а історія відбувалася в українському Криму до окупації його російськими загарбниками) земля товаром не вважалася. Виявилось, що купили вони тільки ці старі будівлі, які тепер безповоротно знищені. Правда, земля нібито автоматично виділяється під існуючі, офіційно зареєстровані споруди, але саме під існуючі. Ну, а якщо їх немає, то розподіляється на основі рішення територіальних органів управління. Немає будівель — немає землі, йдіть до міськвиконкому з клопотанням про виділення ділянки під нове будівництво. Однак майте на увазі, що звертаєтеся ви на загальних підставах, а охочих отримати гарну ділянку в центрі міста і без вас вистачає.

«Що ж робити? — запитував засмучений рабин. — В кінці тижня засідання міськради, де буде розглянуто заяву громади. Боюся, що нам відмовлять. Це катастрофа. Пропадуть кошти, зібрані з такими труднощами і вкладені у цей проект, будуть обмануті очікування людей. І, головне, з нами навіть не розмовляють. Допоможіть, якщо може-

те». Він замовк, мовчав і я. Мовчання затягнулося, в повітрі повисло запитання. Воно, звичайно, було зовсім не до мене, але людей було шкода.

«А навіщо ви знесли те, що фактично купили? — поцікавився я. «Так хотіли швидше почати будівництво. Хто ж міг знати, що так складеться». — «Серед вас що — не було жодного досвідченого юриста?» — «Звідки? У нас в основному пенсіонери: дідуся й бабусі. Молодь приходить нечасто — приміщення не дозволяє. Ось, хотіли нове побудувати...»

І він знову замовк, гірко дивлячись у простір перед собою.

Тут я відчув якийсь внутрішній поштовх. Не можна було дозволяти, щоб з людьми так поводитися. Я раптом відчув себе частиною цих людей. Не можна було дозволяти, щоб і зі мною так поводитися. Ми вирішили ще раз зустрітися наступного дня.

Коли Іцхак пішов, я зателефонував до мерії та домовився про зустріч за пару годин. Мера я знав багато років, і в нас завжди були хороші, навіть дружні стосунки. Правда, я жодного разу в нього нічого не просив. «Ну, що ж, значить, це буде вперше».

«Заходьте, заходьте», — сказала секретарка, і я пройшов у кабінет, обставлений світлими меблями. Ми по-товариськи привіталися, і, відмовившись від запропонованої кави, я коротко виклав суть справи. «Зрозумій, — сказав я, — з людьми не можна поводитися несправедливо, особливо з такими беззахисними релігійними людьми похилого віку. Це неправильно, це гріх з точки

зору будь — якої релігії. Вони купили цю ділянку для того, щоб побудувати синагогу і звертатися до Бога, вони не збираються на цьому заробляти. Навпаки, витратили свої «кровні». Раніше вони знесли ці будівлі чи пізніше — це суті справи не міняє. Допоможи. Врахуй, це моє перше до тебе прохання».

Той промовчав. Потім важко зітхнув і відповів: «Я непричетний до цього. Просто в нашому виконкомі є вельми впливові люди, які хочуть отримати цю ділянку для будівництва торговельного підприємства. Місце дуже гарне, прохідне. Вони вже з усіма членами виконкому переговорили, і рішення фактично прийняте. У цій ситуації я нічого не можу зробити». І він подивився на мене винуватого. Потім відвів погляд. «До речі, серед них є і ваші...»

Я сприйняв це, як удар, і раптово відчув, що якесь дивне тепло піднімається від ніг до голови. «Хто?» — дещо судомно запитав я, перш ніж на секунду втратити здатність логічно мислити. На секунду, але раніше таке зі мною траплялося тільки на рингу, та й то дуже рідко. Все — таки я багато років займався боксом, почавши дванадцятилітнім пацаном.

Він назвав прізвище. Справді, це було так, як він і сказав. Але чути таке було важко.

«Запиши мене, будь ласка, до списку тих, хто виступатиме з цього питання», — кинув я, попрощався і пішов.

«Не зв'язуйся, — неголосно мовив він мені услід. — У тебе немає шансів, програєш». Але я був уже за дверима. Того ж дня я зустрівся з іще одним добродієм, тим самим.

«Недобре ображати Бога, — переконував я його. — Тим більше, свого Бога. Допоможи вирішити питання. Я все забуду й нікому про це не розповім. Сподіваюся, і Він забуде». Але розмова не клеїлася. Він щось говорив про втрачений майбутній прибуток, натякав на можливість великої компенсації, уникав прямих відповідей, і зрештою ми обидва припинили.

«Прощавай, — сказав я. — Даремно ти так. Твій прибуток залежить не тільки від тебе, можливо, від тебе він і взагалі не залежить. Бог дає, і Бог бере. Але кожен сам обирає шлях, сам творить свою долю. Повір, ти став не на той бік». Потім пішов.

«Нічого не вийшло, — сказав я рабину наступного дня. — Принесіть мені всі матеріали, я буду виступати на засіданні».

Великий зал виконкому був повний народу. Сьогодні на порядку денному земельні питання, тому багато зацікавлених осіб. У задніх рядах я побачив сивобородого рабина і групу людей похилого віку в темному одязі й кіпах. Вони сиділи тісною групою, мовчки, і дивилися на мене з надією. Власне, ми вже програли, але я чомусь не відчував ніяких сумнівів, сів у перший ряд і став чекати своєї черги.

Цієї миті я раптом згадав усі подібні ситуації в своєму житті. Вступ до інституту за окремим для таких, як я, конкурсом — 12 осіб на одне місце. Вступ до аспірантури економічного факультету МДУ з таким же мало справедливим співвідношенням. Незліченні змагання і випробування, які я на диво успішно долав. Але завжди результат був потрібен особисто мені, за інтереси Всевишнього я не боровся ніколи. Це щось інше, щось нове.

Засідання міськради проходило бурхливо. Кожне питання обговорювалося в гарячій полеміці, потім ставилося на голосування. Голоси поділялися, рішення приймалися, відкидалися. Все як завжди.

Ось і до нас дійшла черга. Голова комісії із земельних питань коротко доповів, що в центрі міста звільнилася ділянка для будівництва, і повідомив, що на неї претендують четверо заявників. Далі запропонував ставити питання на голосування в порядку подачі заяв. Наше було найостаннішим, але я піднявся і попросив слова. Ніхто не заперечив, і я вийшов на трибуну. Подивився в зал і зустрів кілька глузливих поглядів. Вони знали...

Треба сказати, що я був далеко не новачок у публічних виступах і недорікуватістю не страждав. Адже щотижня протягом двадцяти років виступав на місцевому телебаченні з півгодинною авторською програмою економічного змісту. Іноді — й не тільки економічного. Тому мене всі знали в обличчя. Напередодні я спробував підготувати виступ, але він якось не клеївся. Записав собі короткі тези, однак заглянути в них не встиг. Довелося говорити експромтом.

«У нашому місті живуть послідовники всіх основних релігій і невіруючі теж, — почав я. — У кожного з них свої храми, кожен по-своєму звертається до Бога, але всі ми внутрішньо відчуваємо, що Господь один для всіх. Перепони, що їх люди встановлюють між собою, до неба не доходять». Далі я навів кількість християнських соборів і церков, мусульманських мечетей і повідомив, що у єврейської громади є тільки одна маленька і ста-

ра синагога, незважаючи на те, що до революції в місті було близько п'ятдесяти будівель, пов'язаних зі сповіданням іудаїзму.

Зал продовжував дивитися на мене мовчки.

Раптом я зрозумів, що саме потрібно говорити. «Друзі,— сказав я,— ми просимо цю землю не для себе. Ми просимо її для Бога. Лише Його інтереси важливі для нас зараз. Адже все, що сказано або навіть тільки задумано, вже існує десь у видимому чи невидимому для нас світі. Якщо ми задумали синагогу, то хто візьме на себе сміливість побудувати на цьому місці щось інше? Адже вона вже існує принаймні в наших серцях. Я б не ризикнув і вам не раджу. Всі ми гості в цьому світі, і, за великим рахунком, важливо тільки те, що ми встигнемо зробити за своє коротке і скороминуще життя. Тільки це буде оцінено на суді... Зробімо ж щось вічне, щось по-справжньому гарне. Я впевнений, що найголовніша дорога для кожного з нас — це дорога до Храму».

Я дивився в зал, але чомусь не бачив конкретних людей. Усе злилося в одну велику пляму, що дихає. Стало так тихо, що коли я насилу відірвав руки від трибуни та почав спускатися по сходах у зал, кожен мій крок гучно віддавався у просторі, залишаючи дзвін у вухах. Я йшов проходом до групи немолодих євреїв, що сиділи в кінці залу, а з лав піднімалися зовсім незнайомі люди. Хтось обіймав мене за плечі, інші тиснули руку, але я рухався, як сомнамбула, і погано їх розрізняв.

«Віддати євреям! — вигукнув хтось із залу. — Голово, став на голосування!» У повній тиші зал проголосував — одноголосно. Проти — немає, утрималися — немає.

«Чудо»,— прошепотів до мене Іцхак, коли я сів поруч із ним. Потім помовчав і продовжив: «Я чекав цього, адже сьогодні День Народження Любавічеського Ребе».

Я повернувся на роботу й доволі довго не міг увійти в норму. «Як таке могло статися? — запитував себе.— Це справді чудо чи збіг обставин?»

І нарешті вирішив: люди слабкі, люди грішні, вони живуть своїми миттєвими інтересами і пристрастями, але все це тимчасово, хитко, неміцно. Скажи їм про вічне, і, можливо, ти відкриєш шлях до їхніх душ. Я сказав їм тільки те, що відчув, і вони змінилися. Всього лиш на одну мить, але змінилися. Ось це і є Чудо.

Була п'ятниця, 30 березня 2007 року (11-го нісана 5767 року за єврейським календарем).

*Написано під кінець РошХа-Шана 5778
(23.09.2017 р.)*

м. Дніпро

VIA DOLOROSA¹

(Фрагмент з майбутнього роману
«Хроніки Агасфера»)

Сонце вже стояло досить високо, і нагрітий його шаленим сяйвом кам'янистий ґрунт змушував тремтіти повітря, спотворюючи фігури людей біля дороги. «Ведуть», — прошелестіло поміж них, і одразу з'явилася процесія.

«Усього близько трьох з половиною стадій² від фортеці Антонія, де у в'язниці Преторія з учорашнього дня перебував цей незвичайний в'язень, до Лобного місця, до Голгофи. Однак увесь цей шлях він повинен пройти пішки, несучи на плечах важкий дерев'яний хрест. Це його останній шлях і, напевно, дуже важкий. Вирок винесено тільки сьогодні на світанку. Поспішають, скоро субота, та й свято починається. Багато різного розповідають про нього. Кажуть, він виліковував хворих, воскрешав мертвих і змушував каятися навіть жорстокосердих митарів. Пророки з'являлися в Юдеї і раніше, але Його проповіді справді викликали хвилювання серед населення. Втім хто

¹ Шлях Скорботи (лат.).

² Одна стадія — близько 600 м

знає, де тут чутки, а де істина?» Так думав, стоячи біля свого будинку, зрілий чоловік — юдей з коліна Левія.

Сильно побитий в'язень насилу ніс свій хрест. Ось він впав і не зміг підвестися. Варта стусанами намагалася підняти його, однак безуспішно. Тоді сотник висмикнув з натовпу зівак міцного чоловіка з рудою бородою і жестами показав, щоб той допоміг нести важку дерев'яну споруду.

Він знав цю людину — Симон Киринаєнин, який жив неподалік.

Засуджений до розп'яття намагався підвестися, і це нарешті йому вдалося. Він зробив кілька невпевнених кроків. Тепер він виявився зовсім поруч. Білі шати просочилися свіжою кров'ю на спині і під пахвами, кров капала з чола на потрісканий камінь дороги скорботи. Людина, яка зцілювала інших, ледве стояла на ногах і, гойднувшись, притулилася до стіни будинку.

Напевно й справді «немає пророка в своїй вітчизні». Щось таке Симон чув від Його численних послідовників. Де ж вони зараз? І чому цей пророк просто йде на заклання, як жертвний агнець. Утім невідомо, як може завершитися ця історія, якщо це правда, те, що розповідали про Його діяннях. У всякому разі, Він, мабуть, воістину мудрець і великий учитель.

І співчуття торкнулося його серця. «Ребе, — звернувся він до закривавленого в'язня, — твої учні казали, що Ти пророк і син Божий. Тож, напевно, Ти все-таки не помреш, повернешся і ми ще побачимось?» — «Звичайно, — переводячи подих, відповів Той, — повернуся, і ми зустрінемося». — «Моїй

дружині скоро народжувати. Як ти вважаєш слід назвати дитину?» — «Барух Ата Адонай Елогейну Мелех Гаол, Гатов Вегамейтів»³, — відповів засуджений словами стародавнього благословення, насилу відірвався від стіни й нетвердими кроками рушив далі до місця страти, його підганяла жорстока римська варта.

Близько за годину погода раптово зіпсувалася. Небо потемніло, набігли хмари, вдарив грім, і Симонові Киринеянину здалося, що здригнулася земля.

Так минув цей день чотирнадцятого нісана 3793 року від створення світу. Була п'ятниця, напередодні великого свята Песах.

Через два місяці у його дружини народився хлопчик. Його назвали Барух (благословенний). Так з'явилося це Ім'я. І як відомо, обравши ім'я — обираєш долю.

Відтоді всі старші сини роду носили ім'я Барух. Він останній з них в нескінченно довгому ланцюгу поколінь.

Як свідчить переказ, незабаром після досягнення першим Барухом повноліття і здійснення обряду Бар-міцва⁴, його батько безслідно зник. Подейкували, що він подався у далекі землі, де постійно переміщувався з країни в країну, чекаючи

³ Благословен Ты, Г-дь, Б-г наш Владыка мира, Имя Тебе – Благой и Творящий благо! (ивр.).

⁴ В иудаизме обряд инициации, означающий, что еврейский мальчик, достигший 13 лет, становится совершеннолетним.

на повторну зустріч з розп'ятим Учителем. У різні часи його бачили в багатьох місцях під різними іменами. В Європі йому дали збірне ім'я Агасфер.

Можливо, він і зараз серед нас. Хтозна?

СОРОК ЛІТ ПОТОМУ

Збігало спекотне літо 2008 року. Вже серпень. Улітку я відпустки не беру; влітку для нас саме «клондайк», «жнива». Звісно, це метафора. Іншими словами — час максимальних навантажень.

Річ у тім, що з 1994 року і до сьогодні я керую підрозділом комерційного банку в Криму. Нині вже понад чотириста відділень нашого банку працюють на Кримському півострові, а тоді, у 2008-му, їх було десь близько трьохсот. Теж чимало. Народ іде у відпустки, усе це наші потенційні клієнти. Який же тут відпочинок? Працювати треба.

Така сезонність у банківській діяльності більш-менш удало збігалася з моїм давнім захопленням — гірськими лижами. Тепер це страшенно модно, а я зайнявся лижами в 1971 році, коли про такий вид спорту широка публіка не мала найменшого уявлення. Ось чому у відпустку — взимку і лише взимку. Така моя особиста традиція, з якою вже давно примирилось коло моїх знайомих.

Я увімкнув комп'ютер — переглянути пошту. Обіг документів у нас електронний, тому паперів не так багато, як було раніше. Та все ж вони не перевелися. Досі є люди, які пишуть листи, електронна пошта їх не влаштовує. Для цього навіть

спеціальну течку маємо. О, якраз її і занесли. «Там лист із Одеси», — звернув мою увагу помічник.

Справді, лист з Одеського інституту зв'язку, мені особисто. Це мій перший інститут. Я вступив до нього одразу після школи 1963 року і благополучно — щоправда, не без пригод — закінчив 1968-го.

Як давно те було! Чому саме інститут зв'язку? Досі не збагну. У нашій родині серйозною діяльністю вважалася та, що потребувала знань математики. Тому з деяким «рипом» визнавалися інженерні дисципліни. Інститут зв'язку славився найскладнішою математикою — отже, тільки туди.

Маючи справу з «царицею наук» змалечку, я знав її доволі добре. Проте знання — ще далеко не покликання. Нині, через багато літ, я розумію, що «той хлопчак» народився з відверто помітним нахилом до гуманітарних наук. Звідси й любов до читання, згодом — потяг до історії, філософії, музики, театру. Та й зрештою — наука управління та економіка теж містять у собі не тільки теорію, а й мистецтво.

Щоправда, цього в нашій родині не побачили й не почули. Можливо — просто не схотіли. Ні, математичні здібності я теж мав, бо інакше звідки б ті знання, проте на покликання вони явно не «дотягували».

Шануючи батьківську думку, я уперто «гриз» граніт точних наук і навіть дечого досяг. Однак усе життя, як пагони з-під асфальту, пробивались у мені ті вроджені здібності. До речі, письменництво — це теж звідти.

Варто зауважити, було в тому навчанні також і багато корисного. Я став немов шульга, якого від самого народження привчали все робити правою рукою, і зрештою той однаково добре володіє обома. Між іншим, із власного дванадцятирічного боксерського досвіду знаю: такі супротивники — найнебезпечніші.

Одне слово, ось звідки славнозвісний інститут зв'язку; отримав диплом, далі два роки в армії зв'язківцем, потім рік на міжміській телефонній станції — і все. Що у мене від того залишилося? Хіба військово-облікова спеціальність. А все життя займався зовсім іншим. Звісно, жодне знання не буває зайвим, але добре це чи погано — не знаю.

А втім, усе одно не без користі: інститут, студентська молодість, друзі, дівчатка, захоплення, пригоди... Є про що згадати. Отже, даремно ті літа не минули.

Я розкрив конверт. Мене запрошували на зустріч випускників інституту, дата зустрічі — початок вересня. «Сорок років... — подумалося. — Сорок років. Ось воно як». Досі я не їздив на зустрічі випускників. Мої інтереси вже давно вийшли за межі «автоматичного та багатоканального електрозв'язку» (мій дипломний фах). Одначе сорок літ — це, звичайно, знакова дата. Треба побувати. Цікаво, кого я впізнаю, і хто впізнає мене?

Поточні робочі проблеми не дали мені довго міркувати на цю тему. Я позначив запрошення в електронному календарі й на якийсь час звільнив голову від інституту і зустрічі випускників. У праці й клопотах серпень збіг швидко. Пригадуєте, як тягнувся шкільний тиждень, коли ви були дітьми? Не-

скінченно довго. Вихідний ледве майорів десь там, на обрії часу. А нині? Тиждень не встигає початись, як уже закінчується. Очевидно, діти й дорослі по-різному сприймають час. Хто там у наших головах відповідає за це сприйняття? Наука того не відає і, схоже, не відатиме у найближчому майбутньому. А можливо, це взагалі не всередині нас, а зовні? Адже, коли вважати, що всі ми до певної міри комп'ютери, то має ж десь бути сервер?.. Аби ж то знаття...

А тим часом вересень — та ось же він, буквально завтра, і я, узявши кілька днів відпустки, виїхав машиною в Одесу.

В дорозі обійшлося без пригод; надвечір я вже був на місці й винайняв номер у готелі «Айвазовський», зовсім неподалік від славнозвісної Дерибасівської. Наступного дня вранці під'їхав до інституту. Там уже зійшлося багато людей різного віку. Підходили й мої однокурсники.

Що не кажіть, а літ минуло все-таки чимало... Упізнавав я не всіх. Тішило те, що мене майже всі признали з першого погляду. Мабуть, завдяки тому, що я не розповнів, не додав у вазі. Я й сьогодні важу стільки ж, як в інститутські часи. Роздивившись колишніх студентів, збагнув: вага — то справді вікова проблема.

Загалом зібралося нас — випускників різних літ — щось із півтори сотні душ. Пролунав дзвоник, і всіх запросили до зали. виявилось, було розроблено цілу програму, передбачалися виступи викладачів і колишніх студентів.

Першим на сцену вийшов, як нам його представили, найстарший викладач інституту. Йому набігло десь аж за вісімдесят, проте він тримався,

батьоро переповідав випадки з власного життя, а я дивився на нього й пригадував, пригадував...

Перший курс, 1963 рік. Мені сімнадцять і жив я сам у чужому для мене місті. Ми виїхали з Одеси, коли мені виповнилося п'ять років, і ось я повернувся. Кілька батькових родичів — ото й усі знайомі у великому мегаполісі. Батько з матір'ю присилали сімдесят п'ять карбованців на місяць. Нібито й немало, однак, повірте, не так і багато. Якраз на скромне прожиття: п'ятнадцять карбованців за «куток», п'ятдесят — на харчі, десять — на непередбачувані витрати. А погуляти за що? А погуляти хотілося... Вік такий, що саме й погуляти. Але грошей на це бракувало. Змиритися з таким становищем було понад мої сили, і я почав заробляти «на стороні».

Спершу випробував себе у фізичній праці; разом з іншими студентами, кремезняками, ходив на товарну станцію і наймався на нічну роботу — розвантажувати вагони. Відтоді я й став «совою», навчився ночами не спати. Експеримент засвідчив, що дві ночі поспіль я легко можу геть не лягати, проте на третій день заснув під час лекції, та ще так міцно, що мене взагалі не могли добудитися. Так і прокинувся у спорожній аудиторії, коли там давно нікого не було.

Потім я вирішив конвертували у «дзвінку монету» отримані раніше знання й почав давати уроки, переважно школярам-переросткам, котрі навчались у вечірній школі. Звісна річ, математика була для них абсолютно таємницею за сімома печатями, і про мене швидко пішла слава як про місцевого генія в цьому ділі. Мешкав

я в підвальчику на Великій Арнаутській (раніше вулиця Чкалова). Молдаванка була зовсім неподалік. Там проживав місцевий пролетаріат: кравці, шевці, перукарі, м'ясники, працівники прилавка, різноробочі... Молоді мріяли вибитися в люди, але це потребувало, як мінімум, середньої освіти. Вона важко давалася вуличним хлопчикам, котрі по-справжньому ніколи не навчались. А тут якраз я зі своєю діловою пропозицією. Брав за урок один карбованець і виконував за те будь-яке бажання замовника — звісно, в належних межах. Утім стеження мрій моїх клієнтів обмежувалася технікумом і місцем завідувача магазину чи ательє індпошиву, тому грандіозних завдань вони переді мною не ставили. Переважно я робив за них домашні завдання, до всього ж не тільки з математики, а й з будь-яких шкільних предметів.

Діло моє процвітало, почав я по два, по три уроки давати після занять в інституті. Завів знайомства; в нашому районі мене стали гукати на вулиці, з місцевими дівчатками спізнався.

Уявіть собі — усе то були типові бабелівські персонажі. А мова? А манери? І всяк намагався повчати мене, ось що цікаво.

— Борю, — поважно казав мені кравецький підмайстер Сьома, доки я розв'язував йому задачі за десятий клас, — що, на твою думку, краще: мати службовий чи особистий автомобіль?

Він мав власний бізнес, шив модні штани по п'ятнадцять карбованців за пару з матеріалу замовника.

— Не знаю, — бурчав я, закінчуючи його домашнє завдання.

— Ось через те у тебе буде тільки службовий, коли ти такий розумний. А у мене — неодмінно особистий, і то скоро, через рік, зрозумів?!

— Еге, — відказував я. — Ось твої задачки й жени карбованця.

Наступний урок був у перукаря Зями.

— Борю, — казав він, — сьогодні грошей не буде, але нумо я тебе підстрижу. Це в мене коштує карбованець двадцять. Ти ще й матимеш зиск.

— Я не стригтимуся, ніколи мені, — не згоджувався я. — Будеш винен.

Так минуло півроку, і я вирішив, що досить, потрібно припиняти репетиторство, часу стало бракувати навіть на власне навчання. Однак на ту пору з'явилися нові звабливі перспективи.

Один з моїх однокурсників до інституту скінчив технікум зв'язку, отож, навчаючись разом з усіма, працював лаборантом на одній з технічних кафедр. Саме він і подав ідею.

Виявляється, в інституті були свої переростки — студенти заочного відділення. Вони, як і учні вечірньої школи, знань теж не мали і, відповідно, потребували допомоги.

На початку нового півріччя ми створили робочу групу. До неї увійшли я та мій товариш Юлик. Передовий маркетинг і рекламу здійснював наш однокурсник, що працював на кафедрі. Заочникам потрібні були курсові на період сесій. Ми бралися писати їх за короткий, два-три дні, термін. Щоправда, виникала проблема: поки що ми самі не уявляли, як і що робити. Адже ми навчалися на першому курсі, а заочники — на четвертому. Та ми не сумнівалися у власних силах. Було

встановлено таксу — п'ять карбованців за одну курсову роботу. Карбованець ми віддавали нашому товаришу за добір клієнтів, решту ділили навпіл — по два карбованці на душу. Перші курсові трохи примусили нас понервувати, однак згодом втяглися. З літературною частиною ми розібралися досить швидко, інша річ — розрахунки.

Тоді ще не існувало не лише комп'ютерів, а навіть калькуляторів. Доводилося все рахувати на логарифмічній лінійці. Це було довго, нудно і складно, тож ми ударними темпами опанували радянський арифмометр «Залізний Фелікс». То був танк, а не арифмометр: ним хіба що цвяхи забивати. Але тут мою голову навідала раціональна ідея і я спробував її реалізувати. Недарма ж зі мною мама математикою займалася, і то не за шкільною, а за університетською програмою. Я виписав з кожного типу курсової роботи всі формули і зробив спробу їх спростити, привести до однієї кінцевої формули підсумкового розв'язання, аби потім, підставивши числові значення, отримати одразу остаточний результат, минаючи проміжні обрахунки.

Словом, я розробив алгоритм розв'язання конкретних технічних задач. Усе налагодилося, курсові лускалися, мов насіння, й ми заробляли гроші паралельно з власним навчанням.

Однак скоро на обрії нашого репетиторства почали громадитися хмари. Викладачі, зауваживши, що заочники якось раптово порозумнішали, почали їх прискіпливіше опитувати, й результати, ясна річ, були вельми невеселі.

І тут до нас звернувся нестандартний замовник. Він уже вибився в якесь начальство у мінзв'язку Молдавії й захотів за свої гроші все й одразу.

— Хлопці, — сказав він нам, — даю п'ятнадцять карбованців, але ви не тільки підготуєте курсову, а й захистите її на кафедрі. Інакше навіщо вона мені — я все одно провалю захист.

Ми завагались, однак пропозиція була така щедра, що в нас не стачило сил відмовитися. Жадібність узяла гору, і зрештою я успішно склав залік з курсової під нелегальним прикриттям нашого кафедрального співучасника. Склав, і саме тому викладачеві, котрий оце тепер, у залі, розповідав нам усяку всячину.

Після такого подвигу тема «скисла», нас викрили як «клас», як явище, й ми терміново почали замітати сліди. Більше на цій кафедрі ми репети- торством не займалися.

Минуло три роки, і я приніс туди ж на захист власну курсову. І це ж треба — втрапив до того самого викладача. А персоною він був доволі незвичною. 1963 року мав він близько сорока літ і репутацію закоренілого холостяка, проживав з матір'ю. Такий весь доглянутий, мов дівча. Хоча на вигляд високий, дебелий чоловік. Завжди спокійний, стриманий, студентів на ім'я та по батькові величав. Поводився, мов перебільшено-награний чехівський інтелігент.

Він дивиться на мене й так поволі каже:

— Борисе Григоровичу, як я пригадую, ви вже захищали в мене схожу курсову роботу три роки тому.

«Оце так, думаю, попався». А сам відказую:

— Ну, захищав. Жити за щось треба ж. Але я все зробив сам, запевняю вас.

— Гарзд, — каже викладач. — Давайте заліковку.

— Але ж ви на роботу навіть не глянули!

— Навіщо? — мовить він. — Пригадую, ви предмет знали добре.

І — залік, а міг би я завиграшки й з інституту вилетіти. Тут у нас перерва, підходжу я до помітно постарілого викладача й кажу:

— Доброго дня, ви мене, мабуть, не пам'ятаєте, але ми зустрічалися двічі — в шістдесят четвертому й шістдесят сьомому роках.

— Чому ні? — відповідає він. — Пам'ятаю. Це ви у мене одну й ту саму роботу двічі захищали, на першому й на четвертому курсах. Борис... як далі?

— Григорович, — підказав я.

— Так, так, Борис Григорович...

— Ну й пам'ять у вас! — я був просто вражений. Під руку його підтримував міцний чоловік років сорока.

— Син, — відрекомендував мені його викладач, — доцент нашої кафедри.

— Але ж ви не були одружені, з мамою проживали, — згадав я.

— Мама... — погляд його ніби вкрився серпанком. — Її давно вже немає, а одружений я понад сорок років. Бач, і ви мене не забули.

— Маєте гарний вигляд, — сказав я йому.

— Через те й гарний, що сорок літ прожив біля мами, — жартом відбувся він, ледь згорбився і, човгаючи лівою ногою, рушив до виходу, підтримуваний сином.

«Славний старенький, — подумав я. — Дай Господь йому здоров'я ще на довгі роки».

Після перерви виступав професор з кафедри, де я колись писав дипломну роботу. Він переповів про сьогоднішні справи та перспективи, про історію кафедри за ці багато літ.

Його я теж пам'ятав. Він років на п'ять старший за мене. Коли я навчався на п'ятому курсі, він саме захищав дисертацію. Ми з друзями слухали той захист. Його керівником був доволі відомий у наукових колах професор, який усе життя розвивав один з напрямів загальної теорії зв'язку. Зрозуміло, що й учень досліджував той же розділ. Років через двадцять мені якось довелося прочитати у віснику ВАКу тему його докторської дисертації. Ті самі, тільки розширені та поглиблені, завдання.

Під час чергової перерви я підійшов до нього, ми по-дружньому погомоніли.

— Сорок п'ять років на одній кафедрі... — зітхнув він і розповів, наскільки вагома для науки й корисна для прогресу його творча ділянка.

Мабуть, так воно й було, і я спершу навіть трішки позаздрив йому. Що за стабільність і послідовність! А я зміг би так? І одразу ж сам собі відповів: ні, не зміг би. Геть іншого праглося мені завжди від життя, і насамперед — різноманіття. Побачити весь цей величезний світ, пізнати його наскільки змога, спробувати на смак, відчути на запах.

Ні, тихе-мирне існування — не для мене. Я знав про те раніше й переконався у цьому ще раз. Чи маю я рацію? Не певен, але так живу й не можу інакше.

— А як ваші справи? — спитав заслужений професор.

Мені спало на думку, що найогидніша річ — це коли на таке запитання починають розповідати про всі оті «справи», й відповів коротко:

— Усе добре.

— То й слава Богу, — зітхнув він, і питання було вичерпано.

Тут підійшли дівчата з моєї групи (а нині всі вже бабусі!) і заходились галасливо переповідати про дітей, онуків, про їхні досягнення й перемоги.

— А де Катя? — спитав я.

Катя з нашого потоку свого часу була моїм відчутним захопленням. Я знав, що вона мала чоловіка, дітей, потім розлучилася.

— Катя не прийшла, не знаємо, де вона, — відказали дівчата. — А її колишній чоловік — ген там стоїть.

Його я теж знав. Коли упадав за Катею, то ніяк не міг уявити, що він стане моїм щасливим суперником. А втім, хто знає, кому пощастило. Я підійшов, і ми доволі миролюбно поговорили. А через півроку мені зателефонували й повідомили, що його не стало. «А Катя приїжджала?» — знову згадав я про неї. «Ні, Каті не було. Ми не знаємо, де її шукати».

Іще тижнів за два мені зателефонувала жінка.

— Це Катя, — відрекомендувалася. — Ну, як поживаєш?

— Та як тобі сказати... — мовив я. — Якщо коротко, то усе в нормі, а якщо довго, то по-всякому. А ти де?

— Нині в Одесі. А взагалі в Південній Америці, з чоловіком. Він археолог.

— Заздрю тобі, — сказав я. І справді позаздрив, адже все життя, не сподіваючись на взаємність, любив історію.

Таки не дарма я впадав за Катєю. Очевидно, було в нас у минулому щось спільне, та ми його так і не розгледіли. Утім любов до історії й до істориків — усе-таки не одне й те саме.

— Не треба заздрити, — мовила Катя й від'єдналася. Вона так і лишилася для мене нерозгаданою таємницею, непрочитаною книгою.

Але на зустрічі випускників я ще нічого того не знав і, скінчивши попередню розмову, перейшов до групи чоловіків мого віку. Тут балачки мали конкретніший характер. Збігалися вони в одне — подію треба «відзначити». Виявилося, було передбачено й це. Ми дружно рушили до ресторану, де розмова стала куди жвавіша.

Я дивився на них, котрих знав студентами, і подумки дивувався з перемін. Колись мовчазний і скромний юнак став закоренілим, череватим будівельником, попрацювавши на різних материках земної кулі. Колишне сором'язливе дівча сьогодні неосяжна галаслива матрона. Відмінник у студентстві ціле життя просидів інженером на телефонній станції в маленькому провінційному містечку. Колишній двічник, котрий двічі вилітав з інституту за нескладені іспити й заліки, став солідним керівником — державним чиновником. Двійко не надто успішних підприємців, двійко не надто «просунутих» на обраній стежці учених, кілька викладачів... Загалом, усіх потроху. Щоправда, банкір лише один, це я, либонь — найнеспокійніший, бо так радикально змінив рід діяльності.

У цю хвилину до нас приєдналися ще троє. Одного я пам'ятав. Колись він теж упадав за Катєю. І теж не мав успіху. Він єдиний з присутніх, хто «зберігся» ну просто розчудесно! Здавалося, це не він, а його викапаний син.

Він підсів до мене, й зав'язалась балачка. За десять хвилин я збагнув, чому він має такий прекрасний вигляд. Бо ціле життя сповідував кредо: не напружуйся і люби себе. Ну, себе ми всі любимо більше чи менше, а ось «не напружуйся» у багатьох не виходить геть.

— Пригадуєш Катю? — спитав він раптом. — Ти до неї теж був небайдужий.

— Це ти теж, — відповів я. — А я до неї залицявся.

— І тобі не цікаво, чому вона тобі не відповіла взаємністю?

Я здригнувся. Це мені цікавило завжди.

— А ти як знаєш?

— Та вже знаю. Одного разу мав з нею досить тривалу розмову після її розлучення. — Він на хвилюку замовк і додав; — Цілу ніч. — Знову пауза, і далі: — То вона сказала, що не відгукнулася на твої залицяння через те, що ти їй дуже подобався, а вона дівчина самостійна, не хотіла цього, боялась, аби сильне почуття не обмежило її свободи. Потім вийшла заміж без любові, суто з користі. Отримала те, чого хотіла, — свободу. А вже після розлучення — необмежену свободу.

Тепер настала моя черга помовчати. «Так ось, виявляється, як воно було! А я ж собі уявляв зовсім не так. Ще одна нереалізована можливість цього швидкоплинного життя, — подумав я і рішуче

підвівся. — Дарма я сюди приїхав, зіпсувала мені настрій ця зустріч. Здавалось би, я геть з іншого життя, а все одно зіпсувала. Нагадала, що ніщо не минає безслідно».

— Прощайте, друзі, — сказав я.

— Тост! Тост на дорогу! — пролунало кілька не зовсім тверезих голосів.

І я проказав тост:

— За життя!

І прочитав рядки з вірша. Не мої, зате гарні:

Життя — мов з карнавалу враження,
Моря, міста, пустель сліди.
Калейдоскопне відображення
Утраченого назавжди.

Зашурхотіли шини, підїхало моє авто, я сів і вирушив у знайомий світ, у звичне, ризиковане й неспокійне повсякдення.

«І так ось у всіх, — спало раптом на думку. — Кожен отримав своє і в кінцевому підсумку саме те, чого бажав, чого прагнув. Мир їм усім».

КРАЩЕ – ВОРОГ ХОРОШОГО¹

Відчинивши задні праві дверцята, я сів у машину. «Додому, — сказав водієві. — У Крим». Вересень 2008-го; вчора, в суботу, я приїхав на сорокаріччя закінчення інституту зв'язку, а сьогодні — в неділю з деякою полегкістю повертаюсь. Не так уже й приємно бачити вікові зміни на раніше знайомих людях, предметах і подіях. До самого себе ставишся простіше, щодня бачиш у дзеркалі, коли голишся. Тому дрібних щоденних змін не помічаєш і звикаєш до них. Інша справа — на колишнього однокурсника подивитися через сорок років. Одразу якось і на себе приміряєш. «Ну ні, назад, назад, у щасливе незнання».

Машина рушила, і я глянув на годинник — друга година дня. Якраз до восьмої вечора буду вдома. У цей момент мені раптом згадалося студентське життя і підвальчик на Великій Арнаутській, де я жив колись у далеких родичів. Де тепер увесь отой невлаштований бедлам, сусіди, друзі, місцеві подружки? «Почекай, — сказав я водієві, — проїде-

¹ Le mieux est l'ennemi du bien (*фр.*) — вперше ця думка зустрічається в коментарях М. Джіованні до «Декамерона» Бокаччо в 1574 році. Згодом висловлена В. Шекспіром у трагедії «Король Лір» і Вольтером у романі «Недоторка», якого зазвичай і вважають автором цього афоризму.

мо через Велику Арнаутську, потім уже додому».

Хвилин через десять ми були на місці. Машина зупинилась якраз навпроти будинку, де я квартирував у ті роки. «Слава Богу, — подумав я, — люди тепер тут у підвалах не живуть — в них, як правило, шинки облаштовані. От у цьому — аптека. Теж добре».

Я вийшов із машини й повільно попрямував своїм колишнім маршрутом, навпрошки — до інституту через старий район Одеси, де до революції і після неї жив здебільшого єврейський пролетаріат. Будинки місцями залатали, та в цілому архітектура майже не змінилася. Подекуди перед зачиненими ворітьми на табуретках сиділи люди; хтось грав у доміно, хтось ліниво перемовлявся, обговорюючи останні новини.

Саме тут я розкручував колись свій маленький бізнес із репетиторством, що потім описав у оповіданні «40 років потому», отож пам'ятав майже кожен будинок, дворовий туалет, злих собак і, природно, однолітків. Саме їх я навчав «азів» шкільних наук (в основному, звичайно, математики), коли сам закінчував перший курс інституту й пам'ятав іще все те, чого навчила мене найкраща з учительок — моя мама. Втім я і зараз, здається, все пам'ятаю — значить, добре навчила.

Ось, наприклад, цей будинок. Тут жив кравецький підмайстер Сьома, з яким я півроку розв'язував задачі за 10-й клас вечірньої школи. У нього були великі плани — він хотів вступити до технікуму і згодом очолити кравецьке ательє. Саме йому я замовляв для себе модні широкі штани. Мій урок коштував один карбованець, а пошив штанив —

п'ятнадцять, плюс вартість матерії. Внутрішньо я відчував, що рахунок не на мою користь, але Сьома не поступався. Щоправда, штани створював шикарні: зверху в обтяжку, донизу кльош — те, що треба на ті часи.

«А отримані від тебе знання потрібно ще перевірити на практиці», — зазвичай говорив він мені, коли я намагався поторгуватися. Сьома був з моєї точки зору абсолютно неосвічений, але вельми кмітливий. «Ось стану директором ательє, — мріяв він іноді вголос у моїй присутності, — гроші так і потечуть». Я ж, вирішивши в інтелігентному оточенні, часом намагався його переконати. «Щось дрібні цілі ти перед собою ставиш», — казав я йому. «Чому дрібні? — обурювався Сьома. — Це найкраще, що зараз можна не тільки придумати, але й реалізувати». «Краще — ворог хорошого», — продовжував я з пафосом. Кмітливий Сьома довго з'ясовував, що я мав на увазі, а потім знову не погоджувався. «Якщо весь час вибирати краще, то якраз хороше й вийде, — говорив він. — А то чекай тут на це хороше, а життя йде, між іншим». Так і залишалися ми кожен при своїй думці.

Я підійшов ближче. Перед будинком стояв старий продавлений диван, на якому сиділи двоє літніх чоловіків і один розповідав іншому анекдот. «Розумієш, — говорив він, — от зустрічаються люди, випадково, на вулиці, й один каже: «Шановний, я знаю, у вас дівчина на виданні, так я маю шикарного внука — як пропозицію». «А хто він, окрім того, що ваш онук?» — цікавиться другий. «Він закінчив інститут (відзначте, інститут вижив),

і зараз він дуже навіть інженер». «Ні, — відповідає дідусь нареченої, — нас це не влаштує. Нам потрібен, як мінімум, м'ясник». «А що, — запитує перший, — вона у вас така гарна?»

«Старий анекдот, Семене Львовичу», — мляво відгукнувся його співрозмовник. — «Ще тих часів». «Старий, як ми з тобою», — відповів Семен Львович.

Я підійшов іще ближче і придивився. Минуло понад сорок років, але це цілком міг бути той самий Сьома, щоправда, лисий, пузатий і зморшкуватий, але міг. «Вибачте мені, будь ласка, — звернувся я до нього. — Тут у 1963 році жив Семен, кравець, штани шив на замовлення?» — «Не штани, а *брюки*, — виправив мене Семен Львович. — Штани я пізніше шив, коли брат із Америки набори на «техаси» почав надсилати». — «Вибачте, — не втримався я, — а чим, власне, брюки від штанів відрізняються?» «*Стрілками*», — відповів мені Сьома, так, так, — той самий Сьома: «*Стрілками*». Кажучи «стрілки», він чомусь робив наголос при цьому на останньому складі.

«А ти, Борю, все математику викладаєш, чи так зайшов? — несподівано звернувся він до мене. — Та не соромся, сідай». І він відсунувся, звільняючи мені місце навпроти дірки в сидінні, з якої загрозово стирчала сталева диванна пружина.

Семен Львович був у бруднуватих полотняних штанях, вицвілій сорочці з короткими рукавами й у капцях на босу ногу. «Бідний старий, — подумав я. — Напевно, пенсіонер. Продовжувати розмову — тільки настрої псувати». Але цікавість перемогла, і я сів поруч із ними. «Що, Сьомо, мене це можна впізнати?» — запитав я його. «Та ти май-

же не змінився, — оптимістично відповідав Сьома. — Ось тільки зачіска — тю-тю. Але ти і в 63-му коротко стригся». Це було правдою. Довгі зачіски прийшли пізніше. А зараз, знаєте, знову коротка, але вже вимушено. «Сьомо, — запитав я, — чим ти займаєшся? Штани вже не шиєш?» — «Не, — відповідав Сьома. — Цим тепер мій молодший онук керує. На *моїй* фабриці — шиє все що завгодно, будь-яку марку і на кожен смак — за два кроки не відрізниш». — «На твоїй? — запитав я. — Ти що, там працював?» — «У мене в бізнесі зазвичай багато народу працює, — відповідав Сьома. — Сам не справляюсь». — «А що, у тебе великий бізнес?» — запитав я, насилу усвідомлюючи комізм ситуації. «Не рахував, — відповів Сьома, — але родичів, *шоби їм* керувати, вже не вистачає».

«А де продаєте? — поцікавився я. — На ринку?» — «Та ні, — відізався Сьома. — В магазинах. Один якраз *супротив* того місця, де ти мешкав, — на розі. Ще сім по місту. Там у мене племінниця Ріва на сторожі». — «У тебе вісім магазинів?» — здивувався я. «Так, а ще п'ять в інших містах. Сякий-такий прибуток приносять. — Подумав і зазначив: — Могли б і більше, та все руки не доходять».

«Так ти всі ці роки свою торговельну мережу створював?» — поцікавився я. «Та ні, — відповідав Сьома. — Я десять років як з Америки повернувся, а поїхав у 78-му». — «Що, скучив?» — запитав я його. «Та не сильно, припекло просто». — «Як припекло?» — не зрозумів я. «Держава припекла, — знехотя відповідав Сьома. — Гірше за радянську, дістає і дістає. Потім іще китайці ці...» — «Які китайці? — зовсім заплутався я. — І чого це тебе американська

держава діставала, на біса ти їй здався? У вас що, справи йшли так добре?»

«Не, — відповідав Сьома. — Спочатку не дуже. Місце нове, мови не знаєш, пошив штанів нікому *не каная* — їх там і так... одним місцем їж. Але через кілька років ми зістикувалися й організували міжнародну торгівлю». — «Хто це “ми”?» — «Ну, там, Льоша, Мойша, Коля, Яня, — декого ти, напевно, пам’ятаєш. Справа в тім, що китайці продавали в Америці «шмотки» дешево, отож ми вирішили зробити ще дешевше». — «Як? — здивувався я. — Ви що, зуміли стати конкурентнішими від китайців? По-моєму, раніше це нікому не вдавалося?»

«Розумієш, — докладно пояснював Сьома, — ми туди «ганчір’я» завозили з Середньої Азії — в Ташкенті у наших євреїв-цеховиків надійні зв’язки були ще з радянських часів ... Так там іще дешевше, ніж у Китаї. А лейбли пришивали ті самі, що й китайці». — «Тобто китайські?» — поцікавився я. «Та ні, всякі. Дольче-Габана, Армани, Версаче та інші, але ті самі, що й китайці. Адже там замовляли, щоб не «світитись» особливо. Оборот був такий, що мені вже «бабла»² бракувало, аби «протекшн» на митницях організувати. А всі «стрілки» на китайців переводили. У них проблеми. На них і «пред’яви»³, у них і неприємності. Словом, коли вони цю справу розкопали, то й у нас серйозні проблеми виникли. Тут іще поліція...»

«Що, і «протекшн» не допоміг?» — запитав я. «Нія-

² Грошей.

³ Претензії.

ких грошей не вистачить, щоб в Америці надійний «дах» організувати. Та й у китайців свій «протекшн» мався, і в поліції теж», — похмуро зазначив Сьома.

«А, так ви податки не платили?» — здогадався я. «Які до бісової матері податки, — відповів мені Сьома. — Звідки гешефт⁴, якщо податки платити. Отож, довелось повертатися й звідси все забезпечувати». — «А бізнес що — згорнули?» — «Чому згорнули, працює. В мене термінал у порту — там старший онук “керує”».

«Сьома, — сказав я йому, — щось я не зрозумів. Якщо ти й є те саме, що про себе розповів, то як сприймати тебе: в капцях, без машини, без охорони?»

«Чому без охорони? — здивувався Сьома. — Я їх, живоїдів, поки що поставив моїм морозивом торгувати. Нехай хоча б щось корисне зроблять». І він кивнув на рундук навпроти, в якому жваво торгували фасованим морозивом кілька підозрілих плечистих типів, що зрідка пильно поглядали на нас. «Морозиво теж твоє?» — поцікавився я. «Ну так, — відповідав Сьома. — У мене лінія на холодокомбінаті». — «Напевно, середній онук?» — ввічливо підказав я. «Чому онук? Онучка, — уточнив Сьома. — Красуня і не заміжня ще. До речі, у тебе нікого на прикметі немає?» — «М’ясника?» — спробував уточнити я. «Собі візьмеш м’ясника, — парировав Сьома. — Лойер мені потрібен, юрист. З освітою і досвідом роботи». — «Так ти відділу кадрів доручи», — з’ехидничав я. «А що, ідея, — Сьома подивив-

⁴ Прибуток, користь.

ся на мене з цікавістю: — Пивка хочеш?»

Він глянув на свого супутника, який увесь цей час безмовно просидів поруч із нами: «Льово, візьми з холодильничка». Той мовчки піднявся і зник у дворі за зачиненими ворітьми. «Ти що, все ще тут живеш?» — «Та ні, в мене там машина, а Льова — це її водій», — пояснив Сьома.

Повернувся Льова з двома запітнілими пляшечками пива, залишивши за собою відчинену хвіртку, в яку стало видно великий чорний рейнджровер, що займав півдвору.

«Привіт, Сьомо», — сказав йому в цей момент високий огрядний чоловік з сіточкою, що проходив повз нас. «Мойша, — кивнув мені Сьома. — Пам'ятаєш його? Він на більярді в «Тополі» кулі катав». Я справді пам'ятав Мойшу — Мішу, як ми його тоді називали. Більярдист, красень, високий, стрункий, чорнявий. Він грав на піаніно, користувався неймовірним успіхом у жіночої статі і при цьому ніколи й ніде не вчився.

«Зі мною з Америки повернувся, — пояснив Сьома. — А, що робить час з *людьми*? Теж у ділі, разом із дітьми й онуками».

«Сьомо, — сказав я, потягуючи пиво. — А що ти тут на дивані робиш?» — «Так я сюди часто по неділях приїжджаю», — констатував він. — Людей послухати, новини дізнатись. Виріс я тут, якщо пам'ятаєш. До речі, а чим ти займаєшся? Викладаєш?» — «Ні, Сьомо, у банку працюю, — відповідав я. — Хоча іноді трохи й викладаю». — «От і я, — мовив Сьома. — Іноді ще трохи шию. До речі, щодо банку. Є тут у мене *доляшка* в одному...»

«Досить, Сьомо, — сказав я. — Мені вже не треба

нічого пояснювати. Напевно, ти отримав усе, що хотів». — «До речі, Борю, — раптом перебив мене Сьома, — он, бачиш, Мойшу біля воріт Лора чекає, жінка його. Пригадую, ти за нею упадав. Так тобі вона не «дала», а от Мойші... Таж років сорок пройшло».

Я пам'ятав тоненьку дівчину Лору, дочку шевця Мотла і Клари, першої скандалістки на вулиці. Як пошепки розповідали мені старенькі, в яких я квартирував, її батьки познайомились у засланні, яке відбували після чергової відсидки. Познайомились, зішлись і «зав'язали». Але Лора була пристойною дівчиною — швачкою, і теж брала у мене уроки. Вона мені справді подобалась, і був навіть момент, коли я спробував наполягати, але отримав, як казали тоді на нашій вулиці, повний «відлуп». «Я порядна дівчина, — сказала мені Лора, — і «дам» тільки чоловіку. А який із тебе чоловік? Тобі ще вчитися п'ять років. І взагалі...»

Така позиція викликала повагу, і я з нею навіть трохи подружився. Коли вона вперше виходила заміж за солідного торговельного працівника — гуляв на весіллі, яке за традицією було влаштовано просто у дворі.

Я придивився: відтоді, як я бачив Лору востаннє, вона додала кілограмів сорок і стала дуже схожа на свою матусю, якою я її запам'ятав крізь низку років.

«Сьомо, — спитав я, — Мойша — у неї це другий шлюб?» — «Не, — відповідав Сьома. — Посередині був іще я, але ненадовго...» Він промовчав. Замок і я. «Скільки доль, — подумав, — скільки різних доль». Раніше мені здавалося, що тихе одеське, майже містечкове життя — це болото, в якому

можна загрузнути й поховати там усі свої плани і мрії. В минулому я намагався звільнитися від традиційних стереотипів, знайти свободу, реалізувати себе повною мірою. Але час минув, і все виявилось не зовсім так, точніше — зовсім не так. Напевно, якщо ти дуже хочеш, то реалізуватися можна скрізь і завжди, і обстановка, оточення грають тут не найголовнішу роль.

«Слухай, Сьомо, — знову звернувся я до співрозмовника. — Пам'ятаєш наші суперечки про те, що «Краще — ворог хорошого?» — «З усього кращого ніколи не вийде поганого», — філософськи промовив Сьома. «Ну що ж — бувай, — сказав я. — Напевно, ми більше не побачимося». — «Бувай, — відізвався Сьома. — Приємно було поговорити з розумною людиною. Як казав мій покійний татусь: «Будь-яку справу від «траху» до похорону треба завершувати своєчасно, а то гешефту не чекай».

«Ти просто поема, Сьомо», — сказав я. «Буває, — відповів Сьома. — Буває... іноді».

«До речі, — поцікавився я, — а що з навчанням? Чи ж не даремно я тебе готував? Технікум як?» — «Ні, — відповів Сьома. — Не встиг». І продовжив майже цитатою з відомого одеського анекдоту: «А то б і досі директором ательє працював, де Лорка швачкою гарувала. Напевно, й досі були б разом».

«То ти і без технікуму?!» — вигукнув я. «Так, — відповів Сьома. — Без технікуму дослужився». Трохи помовчав і додав: «За «бабки», треба визнати».

Ми сердечно попрощалися, і я поїхав. Була вже четверта пополудні, до дому залишалося шість годин ходу.

«Ось тобі й Сьома? — промайнула думка. — А я ж

його пожаліти збирався. Ну, пролетів, так пролетів. Теж мені фізіономіст».

Виявляється минуле не зникло зовсім. Воно продовжує жити в сьогоденні. І в цей момент пригадався вірш Андрія Дементьєва:

Нікогда ни о чем не жалейте вдогонку!
Если всё, что случилось, нельзя изменить,
Как записку из прошлого, грусть свою скомкав,
С этим прошлым порвите непрочную нить.

«Дуже підходить під ситуацію, — подумав я. — Але чи ж справді краще — ворог хорошого?»

І, не знайшовши готового рецепту, про себе вирішив: «Нехай кожен відповідь на це питання сам».

ТВОРЦІ СВІТІВ (про літературну творчість)

О т уже вісім років, як пишу оповідання. Перша моя збірка «Під знаком Лева» була видана у 2010 році, але до того часу я вже написав 22 оповідання, чотири з яких навіть були опубліковані в часописі «Радуга». Зараз їх уже 115, та ще й спроба написати роман. Що ж, «спиток не збиток», як казав у популярному анекдоті усім відомий Лаврентій Павлович Берія. До літературної творчості я йшов довгим і покрученим шляхом. У моїй родині єдиним до-стойним видом діяльності вважалася наукова робота, і винятково в галузі математики. Мене так вчили та виховували, і діяв я відповідно. Та попри тимчасові успіхи у фізико-математичних олімпіадах різних рівнів, математиком я все ж не став. Став, як усі, — інженером. Але стереотипи тяжіли наді мною, тому я досить швидко переорієнтувався на економіку, захистив дисертацію і зайнявся-таки науковою роботою в галузі опанування мор-ських нафтогазових ресурсів. Зміну суспільно-політичного устрою в 1992 році я зустрів науковцем «у законі», оскільки працював заступником директора з наукової роботи великого науково-дослідного і проектно-конструкторського інституту. А як оцінювався особистий внесок наукового працівника

в науку? (Не переплутайте з внеском підлеглих йому фахівців.) Саме так, — за кількістю і якістю наукових праць, бажано, звісно, впроваджених у виробництво.

Тому я їх невпинно писав і, відповідно, впроваджував. Словом, до початку 1992 року їх назбиралося більше двох сотень. Природно, що будь-яка наукова робота, окрім чисел, формул і графіків, має ще й текст. Оскільки наукова розробка — це, насамперед, особиста думка автора, то цей текст має бути суб'єктивним. Тобто науковець — це суб'єкт дослідження, а об'єктом є те, що він досліджує. Затямте: об'єкт тут права голосу не має, тільки суб'єкт. До речі, історія — теж наука, здебільшого, так вважають історики. Тому висновок: історія, яку ми знаємо з підручників, це думка істориків. Визнайте, тут щось не те?

Отож, щодо текстів: вони в мене з роками робилися все розлогішими і, що найцікавіше, почав з'являтися якийсь незвичайний зворотній зв'язок; об'єкт дослідження почав впливати на суб'єкт, тобто на мене.

Це почали помічати редактори поважних наукових часописів. «Борисе Григоровичу, — казав один із них, — навіщо ви так детально описуєте історичні події, що супроводжують зміну цін на банківські метали, від Александра Македонського до сьогодні? Це стає просто цікавим. А наукова стаття повинна бути нудною, відлякувати нормальну людину, невтаємничену до наукового «співтовариства».

«Не знаю, — відповідав я йому знітившись. — Події, про які йдеться, якимось чином впливають на мене».

Зрештою, можете її не друкувати, я не наполягаю». — «Та чом би й ні, надрукуємо», — трохи розгублено відповідав редактор, і на тому все й закінчувалося. Я його розумів, тому що сам був членом редколегії цього журналу.

З часом вплив об'єкта на суб'єкт зріс настільки, що я зрозумів: насувається перехід в іншу якість. Цією новою якістю стала художня література. На початках я, як і кожний неофіт, щиро вважав, що джерело всіх моїх сюжетів — реальне життя. З моєю різноманітною біографією не становило труднощів добирати найрізноманітніші сюжети.

Але... повторилася та ж історія. Автор може повністю достеменно змалювати тільки себе (та й то не завжди). Наявність в оповіданнях інших персонажів (а як же без них?) розкриває перед письменником зовсім інші проблеми. У них неначе теж є свобода волі, і вони іноді мають свою думку. Зрештою, є тільки один спосіб описати поведінку будь-якого персонажа — поставити себе на його місце. Навіть якщо це історична особа; навіть якщо події відбуваються, наприклад, у Древньому Римі. По-іншому не можна, тому що ніхто не може поглянути на світ чужими очима. А світ, як відомо, пізнається тільки через відчуття. Відчуваєте, як витворюється ступінь невизначеності?

І закрутилося... Гербі моїх творів стали все частіше й наполегливіше висловлювати свою особливу думку, та ще й виражати її автору цілком конкретно.

У зв'язку з цим не можу не згадати історію одного з моїх оповідань. Я почав його писати п'ять

років тому і збирався завершити наступного дня. Не склалося: герої сюжету категорично відмовлялися діяти за заздалегідь сформованим планом. І жодні зусилля не допомогли мені завершити його трагічною розв'язкою. Не вдалося — і крапка. Тричі намагався. Довелося піти на компроміс, і сьогодні все вдалося за один день. Але кінець тепер щасливий. Так... я, безперечно, автор. Та виявилось, що є і співавтори. Це вони, герої моїх сюжетів, ті, хто перетворює мертві світлини життєвих ситуацій у художню прозу.

Ситуацію можна порівняти з джазовою музикою. Є музична тема — це сюжет; і є музична інтерпретація — це те, що витворюється під час взаємодії автора з сюжетом. Інакше це не художня література. Може, журналістика? Хто зна... Отже, що приховує моя велемовність, що я хотів до Вас донести. Я вважаю, ні, я цілком переконаний, що письменник створює нові світи. У них разом із ніш живуть гербі його сюжетів, і на їх думку варто зважати, інакше врешті-решт не буде нічого хорошого й вартісного для літератури.

А якою мірою з ними погоджуватися — кожному своє. Тут у всіх свій джаз, своя інтерпретація.

Отож даруйте, панове!

ЗМІСТ

Янгола-охоронця Вам	7
Життя — театр	22
Дивовижа... ..	31
Вибір, або Дивне - 2	40
Вихідний код	51
Наказано вижити	58
Lili Marleen	74
Життя і смерть красуні Мальвіни	83
Як же немає Любові?	97
Рідкісний мудак	107
Раком... ..	115
Угода	120
Смерть Сталіна	133
Чудо	139
Via Dolorosa	148
Сорок літ потому	152
Краще – ворог хорошого	167
Творці світів	178

Підписано до друку 01.08.18.
Формат 70x100/32.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 8,0б.
Зам. №

ТОВ «Журнал «Радуга»,
01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 51-А,
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців:
серія ДК № 5209 від 15.09.2016.

Надруковано ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»,
02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців:
серія ДК № 2715 від 07.12.2006.